

63.654

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

SEABROOK

UTAK

A

DZSUNGEL

BEN

SEA

Seabrook Company

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Copyright 1936 by Révai, Budapest.

Országos Széchényi Könyvtár

WILLIAM B. SEABROOK

UTAK A DZSUNGELBEN

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

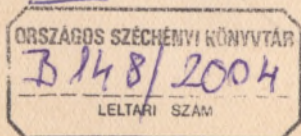
R É V A I K I A D Á S

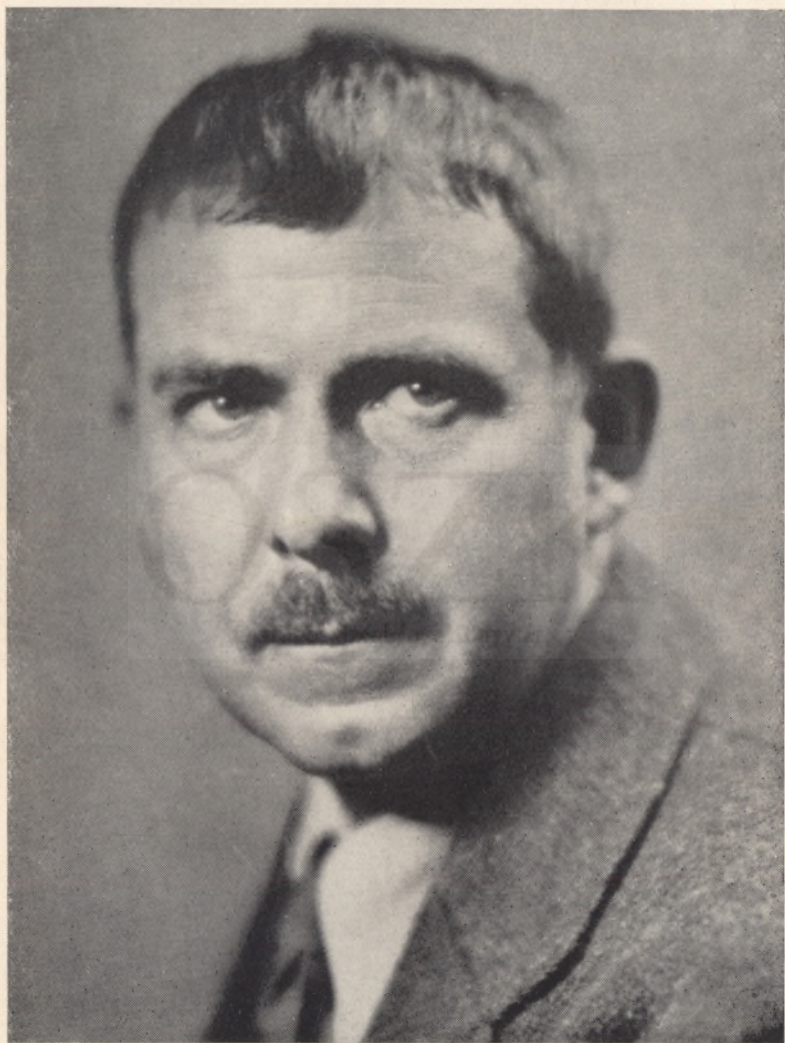
AZ EREDETI ANGOL KIADÁS CÍME
JUNGLE WAYS

SZERB ANTAL
FORDÍTÁSA

A SZERZŐ ARCKÉPÉVEL
ÉS EREDETI FELVÉTELEIVEL

63.654

WILLIAM B. SEABROOK

*Paul Morandnak,
aki lehetővé tette ezt a könyvet.*

Első rész

AZ ŐSERDŐ LAKÓI

Országos Széchenyi Könyvtár

I.

Mikor az apácabogár rászállt a függőágyamra, amint imbolyogva haladtunk az erdei ösvényen, azt mondtam Diamokónak :

— Ez az állat tabu. Nem öljük meg és ő majd szól a nagy kígyónak és a párducnak, hogy ne ugorjanak ránk.

Boldogan felelte :

— Akkor majd a fának is szól, hogy ne essék keresztbe az útunkon és a folyónak, hogy szelíden folyjon, mikor átkelünk.

Hát ezért történt, hogy Katie, aki szereti a macskákat és legfőbb vágya volt, hogy párducot lásson fényes nappal, bizony nem látott egyet sem.

Mori másképp magyarázta. Azt mondta, hogy a szokatlan lárma, amit nappali utazásaink alkalmából csaptunk, — teherhordóink éneke és üvöltése, a kürt-harsogás, a tom-tom dobolás és az elefántesont-trombiták riogatása, — úgy megrémített minden állatot, hogy ész nélkül menekültek a libériai határon túlra. Így is lehet magyarázni ; az biztos, hogy gyakran láttunk csapatokba verődött nagy fekete majmokat, amint dühösen, rémülten és szitkozódva utaztak a fejünk fölött nagy recsegéssel nyugat felé, mint a newyorki magasvasút, a fák felső ágai közt.

De amikor éjszaka meneteltünk, fáklyafény mellett,

dobokkal és diadallal, a vadállatok az éneklés dacára is odajöttek és ott ültek bámész szemmel, nézve, hogy hogy haladunk el.

Ami utazásunk módját illeti, csakugyan inkább hasonlított népünnepélyre kivonuló vándorcirkuszhoz, mint egy komoly fehér ember kutató expedíciójához, — de én csak a helyi szokáshoz alkalmazkodtam; ugyanis így szoktak utazni az erdei törzsfőnökök és nekem adták vagy idekölcsonózték a saját felszerelésüket, én csak éppen kiegészítettem egy-két találmánnyal, saját fantáziám alapján.

Bent voltunk az Elefántcsont Part sűrű dzsungeljében, követve egy délre vezető ösvényt, amely többé-kevésbbé párhuzamosan haladt a libériai hinterlanddal. Már messze mögöttünk voltak az automobil-utak, a kis Citroënem, a szíves, áldozatkész francia tisztviselők, a messzire terjedő gyarmati civilizáció ütőerei, amelyek mentén az ember egyre nagyobb kényelemmel utazhat. A feketék, akikkel itt találkoztunk, még romlatlanul éltek romlatlan erdeikben és büszkén jártakeltek, minden férfi magával hordta vagy a lándzsáját, íját és nyilait, vagy a kardját és csodálkozva látták, hogy egy fehér ember és egy fehér asszony ilyen zajos bennszülött körülmények közt utazik; de azért mindig barátságosak voltak, vigyorogva mutogatták síma, hegyes fogukat, olykor egyenesen nevettek, tréfákat és bókákat kiáltva utánunk, amint tova-imbolyogtunk.

Mert függőszékben utaztunk, amelyet meztelen teherhordók cipeltek, közben állandóan üvöltve és énekelve. Mindíg volt velünk vagy huszonöt-harminc (beleértve a felügyelőket és a karmestereket), ők vitték a tartalék függőszékeket, a poggyászt, az ajándékokat és

a sőt, ami a legjobb ajándék. Katie függőszéke rendszerint ragyogó erdei virágokkal volt fedve, fűvel és szőlőlevéllel; az enyémnek a rácsos fejrésze fölött piros-zöld hajópléd volt kiterítve. Voltak dobosaink, táncosaink, zenészeink, akik elefántcsont- és antilop-szarv-trombitákon játszottak — és a menet élén nagygőgösen lépdelt mindig Klon, a trombitásom. Neve annyit jelentett: „Nagy Majom“. Az volt a családi állatja és a fején mindig egy nagyszerű parókát hordott hosszú fekete majomprémből. Mezitláb járt, a ruhája csupa rongy volt, de kimondhatatlanul büszke volt rongyaira, mert annak az egyenruhának a maradványai voltak, amelyet Verdunnél hordott és keresztüllátszottak rajta a srapnell-ejtette sebek nagy majom-mellén és az ütött-kopott rézdarab, amely most a mi kis vándorló cirkuszunknak visszhangzott az erdőben, valamikor rohamra trombitálta a Tizenegyedik Lövészezredet Fleury-nél. De mikor eljött a béke, megúnta a katonaságot és a fehér ember országát. Visszajött hát szülőföldjére, az erdőbe, szülőfalujába, felvette a családi parókát, teleette magát a családi fazékból, áldozatot mutatott be a régi fetiseknek és feleségül vett egy csomó nőt. De megtartotta a kürtöt és törzsfőnökének a kürtöse lett. a kövér, hencegő öreg Batoi törzsfőnöknek Zouan-Hounienben; ez a törzsfőnök adta azután kölcsön nekem.

Nemcsak azért írom le elsőnek Klont, mert ő ment legelől, a menet élén, hanem azért is, mert ő fontos személy. Más hasznát is lehetett venni, nemcsak azt az élvezetet nyújtotta, hogy felfújta a mellét és hatalmas hangokat adott a kürtjével. Jó vezető és békeszerző is volt, nem idegenkedett attól, hogy segítségére siessen éjszánkánkint a tábori kórusnak, boldog volt, ha Katie szol-

gálatára lehetett és büszkén segített Mori Sidinek, a furcsa, hűséges fekete embernek, — talán inkább fekete úriembert kellene mondanom, pontosságból és hálából, — aki legfőbb helyettesem volt ebben az utazásban.

Mori volt köztünk az egyetlen fekete, aki európai ruhát hordott, rendes, jó karban tartott khakiruhát, cipőt, bőr lábszárvédőt. Igazi franciául éppolyan jól beszélt és írt, mint néger-franciául és valamikor tanító volt. Középkorú, méltóságteljes, komoly ember volt. Magas, vékony törzsén kicsi, kerek, komoly, intelligens fej ült. Még enyhén lehajló válla is komoly volt. Úgy éreztem, hogy sosem ismertem ki igazán, pedig megbíztam benne és jól tettem, hogy megbíztam benne. Sokszor az volt az érzésem, hogy szeret engem, de nincs valami nagy véleményemmel rólam. Ezt már megszoktam civilizált fehér barátaim közt is. A családommal kezdődött gyermekkoromban. De az úgynevezett vadak közt ritkábban éreztem. Mori eredetileg nem is tetszett nekem, mert fehér iskolába járt, fehér embernek való ruhái voltak és általában véve a fehérekhez húzott, ami többnyire tönkreteszi a négerek jellemét. De Maillier barátom, az utolsó francia állomás adminisztrátora, öreg gyarmati ember, aki jól ismerte Afrikát, biztosított, hogy Mori jó ember, kitűnően ért az erdőhöz és férfiasan viselkedik nehéz helyzetekben.

Rajta kívül még egy Európa által érintett négerünk volt, Diamoko, egy fiatalember, aki egyszemélyben szakácsom és személyes szolgálatot végző „boyom“ volt. Zömök, kifejezéstelen, lusta, szelídtermészetű fiú, de nagyon rosszul főzött és apró dolgokban nem lehetett bízni benne.

Ami kíséretünk többi tagját illeti, a teherhordókat:

ezek igazi, valódi vademberek voltak, yafoubák, felséges, nagyszerű banda. Saját főemberük volt, egy Daa nevű befont hajú fekete ; minden ruházata egy bőrszíjből állt a közepe táján és egy láncból, amely átlós irányban volt a vállán keresztülvetve és amelyről a bal hónalja alatt egy döglött fapatkány fityegett, illetve egy fapatkány természetes bőre, feje, farka, körmei és mindene ; ez zacskónak szolgált, amelyben saját *grisgris*-jét tartogatta. Ostort vitt magával és időnkint oly könnyű szívvel húzott egyet valamelyik „befogott“ barátjára, mintha barátja ló lett volna és barátja époly könnyű szívvel fogadta. Mikor Katie tiltakozott, megmagyarázták neki, hogy tulajdonképpen nem büntette meg a teherhordókat, csak „biztatta“ őket. A teherhordók szerették főnöküket. A saját emberük volt, közéjük való. Volt egy karmesterük is és két-három más statisztájuk, aki sosem dolgozott, egyáltalán nem csinált semmit, de mindig jókedvűen ballagott mellettünk. Arra a megállapításra jutottam, hogy ezek a társaság kedvéért jönnek velünk, vagy mert szeretnek utazni. Nekik is ugyanazt az élelmet és bért adattam, mint a többieknek és sose kérdeztem, hogy miért.

A mi társaságunk nem is volt egy rendes safari, hanem meghitt, zajos család, amely mérföldről-mérföldre meghittebb és zajosabb lett. A teherhordóknak voltak hágyományos dalaik és állandóan kitaláltak újakat is. Olyan dialektusban énekeltek, amelyből egy árva szótagot sem értettem, de amint órák hosszat ott lebegtem a függőszékben, kezdtem megpróbálni, hogy fonetikusan leírjak egy-két rímpárt és egyúttal megmagyaráztattam magamnak Morival vagy Diamokoval, hogy mit jelent. Volt egy dal, amit gyakran éne-

keltek, üvöltő nevetéssel kísérve és körülbelül így hangzott :

Hai yo ginga, douni yo !

Ta la tata, douni po !

Odakiáltottam Morinak, aki odajött függőszékemhez, és megkértem, hogy fordítsa le. Fülelt, majd szemlátomást elszomorodott és azt mondta :

— Ó, csak egy bók Önnek.

— Halljuk, Mori, — mondtam, — mit jelent pontosan ? Mi az értelme ?

Azt mondta :

— Hát ha mindenáron ragaszkodik hozzá, lefordítom :

A fehér király igazán nagyon nehéz !

A bika háta eltörött !

A bika nem tud tovább menni.

Attól kezdve állandóan további fordításokért nyúztam őket, menet közben és mikor tábort ütöttünk éjszakára. Amikor a teherhordók megértették, hogy mit akarok, eleinte vonakodtak és zavarban voltak, mint a gyerekek, néha vigyorogtak és néha duzzogtak, mint a gyerekek, akiknek a titkos játékába egy felnőtt bele akarja ütni az orrát. De az eredmények végül mindig megérték a fáradságot.

Amerre mentünk a falvak kis törzsfőnökei és a nép tánccal, étellel, itallal, hajlékkal, jó tanácsokkal fogadott bennünket, nem törődve azzal a véletlenséggel, hogy az arcom fehér, hanem inkább úgy bántak

velem, mintha közjük való volnék — és erre megvolt a jó okuk, derék, zajos bennszülött felvonulásunkon és a szétosztott ajándékon kívül is.

Akkor ugyan még nem csatlakoztam hozzá, sőt még nem is láttam azt a fiatal boszorkányt, aki később oly fölényesen uralkodott afrikai jövősem-menésem fölött, de már hűségesen követtem az öreg Dia-nak, a Loubli-i Diagbe-nak az utasításait. Úgy jött hozzám, mint Keresztelő Szent János, a mezőkön át, Dananae mellett, hogy parancsokat és egy *grisgris*-kkel tele bőrzsákot adjon dzsungelbeli istenei nevében.

Ezeket a parancsokat aggályos pontossággal megtartottam; bemutattam a szükséges útmenti áldozatokat, amint arra megtanított. Ennek a híre messze megelőzött útközben és ezért úgy hívtak a falvakban, ahová még el sem jutottam: Mogo-Dieman, vagyis a fehér-arcú fekete ember. Boundában egy türelmetlen ifjú azt mondta egy kötekedő szakállasnak:

— Fogd be a szád! Öregebb és feketébb ő, mint te vagy.

De a számukra ez a tény nem volt csodálatos és érthetetlen. Egyszerűen tudomásul vették kíváncsiság és megdöbbenés nélkül, és egyáltalán nem néztek oly félelemmel rám, mintha csodatevő volnék. A számukra semmiféle külső, anyaggá lett forma nem végleges, határozott vagy valóságos. Miszticizmusuk azt tanítja, hogy minden külső anyagi forma csalóka és igen gyakran valami egészen más szellemi lényeket takar. Valaki embernek látszhat, pedig egy fa, amely jár-kezel; egy kő az ember nagyapját rejtheti; egy gyermek esetleg egy kígyó. Minden adott inkarnáció (anyagivá lett testszerű látzat) csak átmeneti véletlenség és az anyagi formák

állandó átalakulási folyamatban vannak. Éppen ezért számukra az én esetem, dacára fehér külsőmnnek, mindennapi és igen egyszerű dolog volt. Látták, hogy úgy viselkedtem, mint ők és egyáltalán nem úgy, mint más fehér ember. Zajos pompával utaztam, mint ahogy a feketék szoktak, tökhéjaikból ittam, ételükből ettem, tanácsot kértem varázslóiktól, engedelmeskedtem orákulumaiknak és halkán jártam isteneik előtt. Ennélfogva természetes, hogy közējük való voltam. Ki tudja? Maman Célie varázslata még hatott bennem. Talán látták ezek a feketék, mint ahogy gyermekek és szentek látnak láthatatlan dolgokat, a keresztet, amelyet a homlokomra rajzolt.

Miután elhagytam Zouan-Hounient és behatoltam az őserdőbe, hozzáfogtam, hogy naponta, sőt óránként elvégezzem a különféle szertartásokat és kötelességeket (a legtöbbjük igen egyszerű, majdnem naiv volt külső igénytelenségében), amelyeket a Diagbe előírt, vagyis inkább amelyekre azt mondta, hogy az erdő istenei megkövetelik. Meztelenül ült egy gyékényen Dananae-ban, az agyagpadlós kunyhó félhomályos sarkában és koponyák és álarcok néztek le ránk jóakaratóan a beárnyékolt falakról. Ült és mint Ezékiel próféta, egy vas melegítő serpenyőbe bámult, melyben vörös víz volt, és elhelyezett köréje négy, fűvel és megfeketedett trágyával megtömött antilop-szarvat, meg rézgyűrűket, vasból való kis kígyóit és krokodiljait, egy fémesónakot és sok kagylót, amelyek ki voltak formálva és az egyik oldalukon feketére festve, úgy hogy ha összerázta őket a gyékényen, mint ahogy a kockákat szokták, mindig különböző mintákba álltak össze. Időnkint összerázta őket, a szarvakat hóna alá szorította, megkeverte a

vörös vizet, sokáig belebámult a serpenyőbe. Azután azt mondta:

— A fetis azt parancsolja, hogy ezt meg ezt tegyed.

Ezeket a parancsokat kezdtem most útközben teljesíteni.

Egy előre megjelölt faluban, amelyen útunk első napján keresztülhaladtunk, megálltunk, de visszautasítottuk a felajánlott pihenést és vendégszeretetet (még a vizet is, amelyet az asszonyok szomjas teherhordóimnak hoztak), csak álltunk az ösvényen, a legmagasabb ponton a kunyhók között. A főnök és a falubeliek körénk gyűltek, megkínálva minket szokás szerint tojással, kölessel és csirkével, de azt is visszautasítottam. A mindenre kiterjedő utasítást követve, egy meglepett teherhordó fejéről lekaptam a karikát, a szorosra font levélkoszorút, amelyen a függőszék nyugszik. Ezt letettem az ösvényre, levettem a cipőmet és mindkét meztelen lábammal ráálltam. Diamoko odahozta a bőrzacsskót és azonkívül egy kövér élő csirkét a mi készletünkéből. A zacskóból két kola-diót vettem ki és egy kis fehér tiszta gyapotszallagot, amellyel a diókat a csirke szárnyai alá kötöttük. Azután azt mondtam a törzsfőnöknek, aki nézte, hogy mit csinálok:

— Most hozd ide a falu legnyomorultabb lakóját.

Körülnézett a tömegben és rámutatott egy görnyedt öreg asszonyra. Dühösen kiáltottam rá:

— Nem! Itt nem jótékonyaságról van szó, hanem fetisről!

Gyorsan tanakodni kezdtek és elmentek, azután nemsokára visszajöttek egy kettégörnyedt bénával, akit úgy hozott két ember maga közt, mint egy bálványt

és leültették elem összehajlott, elsorvadt lábaira. Azt mondtam neki :

— Fogod ezt a csirkét és feláldozod. A szívét, máját, taróját és amit a jobb szárnya alatt találsz, a fetis-nek adod, a többit megeszed, amint szokásos. Amit pedig a bal szárnya alatt találsz, azt megőrzöd.

Néger-franciául és bambarául beszéltem, Diamoko megismételte szavaimat a yafoubák nyelvén. A béna, inkább rémülten, mint hálásan, megígérte, hogy engedelmeskedni fog. Kiléptem a teherhordó karikájából, felsemeltem a földről, mezítláb visszafelé mentem az úton, amelyen jöttünk, apró darabokra téptem a koszorút és leveleit szétszórtam a szélbe. Így áldoztam a levegő nia-jának.

Klon megfujta kürtjét és mi folytattuk utunkat. Az ösvény első elágazásánál, az első keresztútnál le kellett szállnom függőszékemből, megint le kellett vetnem a cipőmet, egy pár régi szandált kellett felvennem és így mennem a teherhordók előtt, amíg el nem értünk egy kolafához. A fa lábánál levettem a szandált, fölemeltem egy marék szemetet onnan, ahol meztelen lábam a földet érte, becsomagoltam papírba és eltettem, hogy majd bőrbe varrják, mint a varázseszközöket szokás. Így kötöttem szerződést és kértem támogatást a föld nia-jától.

Az első folyónál, amelyhez értünk, egy mély tóba bedobtam egy szép faragott karperecet, amellyel a Diagbe ellátott. Ez volt az áldozatom a folyók nia-ja számára.

A fák nia-jának, aki a leghatalmasabb az erdőben, egy leány segítségével kellett áldozatot bemutatnom. Ezt egy faluban vittem véghez, ahol éjszakára megszálltunk. Fehér, frissen tojt tojást hoztak. Mindnyájuk jelenlétében megálltam Katievel a középén, a tojást

homlokomhoz szorítottam, majd testemnek alsó részéhez értettem, azután Katie meztelen melléhez és azután egy meztelen szűz összetett két kezébe tettem, az pedig eltűnt vele, hogy elássa az erdőben, titokban, egy szentelt fa lábánál.

Tisztában vagyok vele, hogy ezek a hókusz-pókuszok, ha egy állítólag felvilágosodott fehér ember hajtja őket végre, könnyen váltanak ki megvető mosolyokat. Erre azzal a gyakorlati, cinikus ténnyel felelhetnék, hogy ezeknek a végrehajtásával bizalmat keltettem és olyan korlátokat döntöttem le, amelyek különben mindig zárva maradtak volna előttem, még ha húsz évig éltem volna is Afrikában. (Válaszolhatnék úgy is, hogy kifejezném sokkal nagyobb mosolytalan megvetésemet azok iránt az etnológusok iránt, akik soha életükben nem láttak eleven primitív „vadembert“, csak ülnek otthon a könyveik közt és úgy írnak a primitívről, mintha egy ásatag etruszk vagy azték lenne ; ugyanígy megvetem azokat az utazókat, akik a primitív emberrel saját országában úgy bánnak és úgy írnak róla később, mintha valami nagyon érdekes, de alsóbbrendű állatfajta volna, úgy írnak róla, mint egy játékonysági esetről, mint egy páviánról vagy egy pinguinről és hasonló leereszkedéssel írják le festői babonáit.) De jobban esik megmondani az igazat és nem bánom, ne vessenek ki érte. Hogy babonás vagyok ? Hát persze, hogy babonás vagyok. Ezek a dolgok nekem örömet, élvezetet, nyugalmat szereztek, hittem mágikus hatékonyságukban (szellemi, ha nem is természetfölötti alapon), biztosabban és otthonosabban éreztem magam az erdőben, ha elvégeztem ezeket a szertartásokat. Az emberek odahaza New Yorkban fát kopogtatnak, nem gyujtanak rá

hárman ugyanavval a gyufával, nem mennek el létra alatt, marék rizst szórnak a menyasszonyra és még akkor azt mondják, hogy én vagyok bolond...

Ezek voltak az erdő szokásai és ezeket a szokásokat követtem, amint egyre mélyebben hatoltunk be az országba, amely mérföldről-mérföldre titokzatosabb lett. Titokzatos alatt nem pusztán a természet titokzatosságát értem, nemcsak azt a titokzatosságot, amelyet mindenki érez, akinek van érzéke a természet szépsége és a természet iszonyata iránt. Hanem azt, hogy mi is, és minden dolog az utunkon, most már körül voltunk véve az emberi varázslat látható jeleivel és hogy az emberi viselkedés szabályait itt azok a láthatatlan erők ellenőrizték, amelyeket ezek a jelképek fejeztek ki.

Az út mentén gyakran láttunk oltárokat a folyondárból és lombozatból álló szilárd falba belevágva, egy zöld katedrális hatalmas boltozatának kicsi kápolnáit vagy megszentelt bemélyedései gyanánt; oly közel voltak, hogy majdnem megérinthettük volna őket, anélkül, hogy el kellett volna hagynunk az ösvényt. Az oltárokon faragott bálványok álltak, körülvéve fogadalmi ajándékokkal, üveggyöngyökkel, nagyszerű réz karperecekkel, szent kövekkel, harangokkal, álarccal, tárgyakkal, amelyek gazdaggá tehetek volna egy falut, egy éhes idegent vagy egy tolvajt. Mégsem állt ott sem őr, sem semmiféle vádoló emberi szem, hogy megállítson egy mohón kinyújtott kezet.

A folyók partján, amerre útunk keresztülvezetett, cölöpök voltak beverve, körülöttük koponyák, varázsló-orvosok jelvényei, a cölöpökre aggatva kagylók és nyakláncok, sokkal tarkábbak, mint amelyek az én ajándék-csomagjaimban vannak. A szentelt fákon megint más

fogadalmi ajándékok függtek, némelyikük nagy értékű, máshol csak keresztbetett ágak vagy összecsavart posztódarabok.

És még a párdücebereknek sem, akik olykor átjönnek Libériából ezeken az ösvényeken és éjnek idején kirabolnak egy falut, elragadnak egy gyermeket vagy megölnék egy asszonyt vas karmaikkal, még nekik sem jut álmukban sem eszükbe, hogy hozzá merjenek nyúlni akár egyetlen egy üveggyöngyhöz is.

A legkülönösebbek voltak az elfüggönyözött bejáratok a „zárt ösvények“, a tilos utak előtt, amelyek olykor útunknak jobb vagy bal oldalán nyíltak. A korlát rendszerint csak egy gyenge függöny, megszártott pálmaháncsból vagy falevelekből, derékmagasságban kifeszítve az egyszerű gyalogösvény fölött. De senki, aki nincsen beavatva, nem mer keresztülmenni ezeken a korlátokon. Olyan misztériumokhoz vezetnek, amelyeket az arra elhaladó sosem fog megfejtetni. A tilos helyekre vezetnek. Egy összecsavart köteg száraz és zörgő levél, egy csecsemő keze szét tudná szórni a szélbe : és olyan erős, mint egy háromszoros zárú páncélajtó.

Amint alkonyat felé arra mentünk, olykor proceszsiókat láttunk felmerülni ezeken az ösvényeken, fiatal leányokat egyes sorban, az arcuk fehér agyaggal befestve, egy öreg asszony vezette őket és párosodásról, termékenységről, házasságról énekelt. Ezek voltak az újonnan körülmetéltek (mert a yafoubáknál a fiúkat és leányokat egyaránt körülmetélik, rendszerint a pubertás után), akik visszatértek a rejtett szent kerületből, hogy a falujukban aludjanak. Ritkábban találkoztunk fiatal férfi-beavatottak csoportjaival, az ő arcuk más-

félekép volt kifestve, mintha ijesztő álarcot hordanának, a varázsló-orróssal az élükön merültek fel az eltakart ösvényekről, amelyek grisgris-házakhoz vezettek, ahol előzőleg oktatásban részesültek.

Még tulságosan korai lett volna azt remélni, — kapcsolataim és tudásom nem voltak még elégségesek, — hogy ezekkel a sajátos dolgokkal bensőbb érintkezésbe kerüljek. Majd később, reméltem, ha barátságos türelemmel várok és jobban megértem a dolgokat. Egyelőre jelenlegi útunkon csak véletlenül találkoztunk ezekkel a dolgokkal. Bent az erdőben, közel a Gueré (kannibál) terület széléhez, egy Bin-Hounien nevű faluban volt egy nagy yafouba főnök, névszerint San Dei, aki nagy fényben élt és meghívott bennünket, hogy látogassuk meg. Azt mondták nekünk, hogy ott láthatunk ú. n. *jongleurs d'enfants*-okat (varázsló zsonglőröket, akiknek az a hírük, hogy kardjukkal keresztül szúrják a kisgyermekeket), álarcokat és szobrokat, táncosokat, kígyóbűvölőket és más csodákat. Megígérték, hogy gondosan fognak készülni jövetelünkre és már huszon-négy órával előbb futárokat küldtünk magunk előtt, hogy jelezzük közeledésünket.

Másnap dél felé Mori azt mondta, hogy valószínűleg éjszakára elérjük Bin-Hounient. Megtanácskoztuk a dolgot a teherhordókkal és úgy döntöttünk, hogy tovább megyünk.

Amikor szürkülni kezdett, a kürtös visszhangzó trombitaszózatot vágott ki és mindnyájan megálltunk, a tartalékteherhordók meggyújtották fáklyáikat, száraz, felhasított nádkötegeket, amelyek karvastagságúak voltak és kétszer olyan magasak, mint egy ember. Reccsogtak, fekete füstöt és vörös, cikázó lángot adtak.

Kürtös újra fújt, a teherhordók üvöltöttek, a dobok elkezdtek szólni és folytattuk útunkat.

Körülöttünk fekete, tömör erdei sötétség, amerre mentünk. Csak ahol a fáklyafény rásütött egyenesen a sűrű lombozatra, ott váltak a falevelek egy pillanatra mély, ragyogó elevenzölddé, azután visszahulltak a teljes, vastagfalú sötétbe. És így mentünk órák hosszat. Kürtös volt az első, aki, felérve az ösvény egy magasabb pontjára, fényeket látott meg messze-messze, magas fák ormán imbolyogva; a fények közeledni látszóttak. Félig megálltunk, hogy füleljünk és meghallottuk a dobokat és az elefántcsontkürtöket és egy másik sereg üvöltését. San Dei, a törzsfőnök, már útban volt, hogy szembejöjjön velünk. Kürtös, üvöltve izgalmában, mint egy nagy majom, — hiszen az volt, — odarohant a függőszékemhez, megragadta a puskámat és mindkét csövét kilőtte a levegőbe. A komoly, méltóságteljes Mori is kilőtte puskáját. Teherhordóink, pedig fáradtak lehettek egy hosszú napi járástól, örült üvöltéssel szaladni kezdtek és magukkal ragadtak minket.

Nemsokára magasra szökellő meztelen futók jelentek meg, dárdájukat és fáklyájukat rázva. Az arcuk faszénnel feketére volt mázolva és vállukra zöld folyondár volt csavarva. Öt perccel később a két sereg össetalálkozott és a vad zavar a tetőfokára hágott. San Dei, a törzsfőnök, akit addig még sose láttam, olyan függőszékben ült, mint mi, de az sokszínű, festett és kihímzett bőrtakaróval volt fedve és függőszékét a teherhordók kifeszített karral tartották a fejük fölött. Körül volt véve táncosokkal, lányokkal és férfiakkal, dobosokkal és trombitásokkal, akiknek magas tollas kalapjuk volt vagy színes bőrkalapjuk, mint egy püspöksüveg. Most

a mi függőszékünk is fölemelkedett a teherhordók feje fölé. Láttam, amint a két elülső emberem karja kidagad, megfeszül és reszket. Függőszékeink még mindig húsz lábnyira voltak a főnökétől, a tolongás elválasztott minket. A mi teherhordóink és az övéi harcoltak és lökdösődtek, mint a bikák, hogy a függőszékeket összehozzák, úgy, hogy mi ide-oda inogtunk a tömeg feje fölött.

Ebben a pillanatban a főnök függőszéke mögötti árnyékból oly rendkívüli látvány merült fel, hogy most már én is oly izgatottan üvöltöttem, mint akár-melyik néger :

— Az Istenért ! Katie ! Nézd !

Még magasabban, mint amennyire minket felemeltek, mintha a tömeg vállán járnának, mint ahogy az ember néha álmában csodálatos módon jár a hullámok fölött, két kis fekete hercegnő jött felénk, oly díszesek és szépek voltak, mint egy keleti tündérmese. Karcsú gyermekleánytestük meztelen volt, kivéve a csillogó karpereceket, bokagyűrűket, ékszereket, de mindkettő káprázatosan magas koronát hordott, tolldísszel. És mindkettő kis kezében egy villogó kardot tartott magasra. Amint közelebb jöttek hozzánk a tömeg fölött, láttuk, hogy két óriási fekete vállán állnak, azok erősen fogták a bokájukat, amint ott fenn imbolyogtak. A törzsfőnök felügyelői és az enyéim most nagy kéjjel suhogtatták az ostorukat és bizonyos fokig helyreállították a rendet. A kis hercegnők közelebb himbálóztak, ünnepélyesen meghajoltak mifelénk ; aztán még közelebb hajolva kinyujtották kis kezüket, hogy megérintsék a homlokunkat. Megmagyarázták nekem, hogy ezek azok a gyermekek, akiket állítólag keresztül-

dőfnek a varázsló zsonglőrök. Nagy tisztelettel bánnak velük és sohasem mennek gyalog a processziókban vagy ha faluról falura utaznak, hanem mint kis zsökék lovagolnak hordozóik nyakán és vállán.

A három függőszéket most közel hozták egymáshoz és leengedték. A nyugalom aránylag helyreállt. Megismerkedtünk San Deivel, aki a házigazdánk lesz. Ötven év körüli, nagy, nehéz ember volt, szakálla nem volt, csak ráncos bajusza, izgatott volt és izzadt, nehéz dioula szövésű gyapotruhát viselt széles fehér és kék csíkokkal, készen vett barna cipőt és nehéz, sötét velours kalapot, szintén európai gyártmányt (azt a szőrös fajtájút, ami tíz vagy tizenöt dollárba került és nagyon divatos volt néhány évvel ezelőtt télen.) Esernyőt is hordott magával, ámbár éjszaka volt és száraz évszak. Kölsönösen üdvözlöttük egymást, számos kézszorítással, ujjcsattintgatással és még nagyobb lett a rendetlenség, minthogy a főnök környezetének előkelőbb tagjai, a miniszterek, az udvari tisztviselők, a kisebb, hűbéres falvak főnökei mohón előretolakodtak, hogy lássák az arcunkat és hogy ők is kezet szorítsanak.

Mori tolmácsolása és magyarázatai révén megtudtuk, hogy San Dei (miután megbeszélte a dolgot varázsló-orvosaival, akik tudták, hogy micsoda védőintézkedésekkel utazom) elhatározta, hogy a helyett, hogy a nyilvános vendégházban helyezne el minket, falujában, a fő útvonal mentén, inkább egyenesen kisebb saját ősi falujába visz, mely egy mellékösvény végén fekszik, egy óra járásnyira nyugatra, a libériai határ irányában. És ebben megegyeztünk.

Így megint átalakultunk zajos, rendetlen, éjbe-merült processzióvá és hatalmas üvöltéssel, amit végre

ritmikussá változtattak a trombiták és dobok, nekiindultunk a lobogó fáklyák vörös fényénél a fekete árnyékok között. Elöl mentek a főnök meztelen, ugrándozó futárai; azután Kürtös, időnkint belefújva kürtjébe, melynek hangja aranyszínűen süvöltött el a ritmikus tömeg fölött; azután a kis hercegnők emberi lovukon nyargalva, utánuk a tomtom dobosok és a tollas trombitások, a táncoló, magasmellű szép leányok és az öreg asszonyok; azután a mi himbálódzó függőszékünk és nyomában a tömeg...

És egyszer csak nem bírtam tovább. Ez már tulságosan sok nagyszerűség volt a fülnek és tulságosan sok nagyszerűség a szemnek, a fáklyafényben lengő lándzsákkal.

Letértünk a fő ösvényről egy csapásra, amely olyan keskeny volt, mintha álomban járnánk szilárd zöld sziklaszirtek közt, amelyek szétnyílnak tovalengve, mint a faágak és azután megint összecsucódnak, áthatolhatatlanul.

Így jutottunk el nemsokára, fáradtan és mintha álomban lennénk, az ősi faluba — hegyes zsuptetők emelkedtek egymáshoz közel, körülötte alacsony vályogfal — és nemsokára egyedül feküdtünk tábori ágyunkon az egyik tető alatt; hálásak voltunk a sötétségért és a csöndért és halálos fáradtan aludtunk el.

II.

Reggel a komolyarcú Mori tapintatosan felébresztett minket. A vendégházban oly jól aludtunk, hogy csak úgy pislogtunk belé és csak akkor ébredtünk

fel igazán, mikor közvetlenül az ajtónk előtt a kürtös, a Nagy Majom elkezdett trombitálni, tudja Isten mi-csodát, de olyan lelkesedéssel, hogy a halottak is felkeltek volna tőle. Most, hogy nem parancsolt neki káplár és őrmester, odahaza a dzsungeljében, olyan volt, mint egy gyermek, akinek egy nagyszerű játékszere van és állandóan össze-vissza trombitált gyülekezőt, ébresztőt, rohamot, takarodót, visszavonulást és közben-közben saját találmányú trombita-szólamokat, amikor és ahol éppen eszébe jutott.

Mori jelentette, hogy házigazdánk, San Dei, a törzsfőnök, meg fog látogatni bennünket, mihelyt készen vagyunk, hogy fogadjuk. Szalmagyékényeket terítettek ajtónk elé, mialatt mi felöltöztünk és megkávéztunk. Mori szerzett nekünk Diamoko és Kürtös segítségével egy asztalt, sőt még székeket is. Leültünk, várva a főnököt, cigarettáztunk és körülnéztünk a számunkra új kis világban, mert mult éjjel, mikor megérkeztünk, oly fáradtak voltunk, hogy jóformán nem láttunk semmit. Egy kis falu kellős közepén voltunk, egészen közel az erdőhöz ; a falu mintegy harminc házból állt, melyek szabálytalan koncentrikus körökben épültek egy letaposott, kemény talajú központi tisztás körül. A tisztás közepén egy magányos fa állt, messze kiterjedt ágakkal, az ágak alatt gyékények és padok voltak. A fán egy nagy majom ugrált szabadon, ágról ágra, élvezve a reggeli napot, — nem volt szent vagy totem-állat, amint értesültem, csak egyszerűen a falu kedvence. A legtöbb ház, az is, amelyben mi laktunk, kerek és kicsi volt, húsz lábnyi átmérőjű, a vályogfalak csak derékig értek, onnan kezdve hegyes fűtető kezdődött. Ha az ember be akart lépni a házba, majdnem négy-

kézlábra kellett ereszkednie és nem volt seholsem ablak. De volt két igen nagy, derékszögű ház is, a tisztásnak fordulva, mint a miénk, ezeknek magasabb ajtónyílásuk és gyékénnyel fedett ablakaik voltak, látszott, hogy több szoba van bennük. Az egyik nyilván a főnöké volt. A másik szemlátomást le volt zárva és üresen állt. Átfutott a fejemen, hogy vajjon miért nem oda szállásoltak minket, ha már olyan vendégszerető a házigazda, hogy az egész falut felfordítja a tiszteletünkre.

Most a főnök kilépett saját házából és keresztüljött a tisztáson, nagyon ünnepélyesen, de azért barátságosan és szívélyesen, hogy jó reggelt kívánjon nekünk. Úgy volt öltözve, mint mult éjjel és most is vele volt az esernyője, összecsukva. Tanácsosai kísérték és követték szolgálói, akik a szokott ajándékokat hozták: élő csirkét, tojásokat, rizst, gyümölcsöt, koladiót, pálmabort tökhéjban. Egy másik szolga hozta a főnök székét és egy harmadik egy ló farkára emlékeztető légyecsapót ezüst nyéllal. Kezet fogtunk yafouba módra, ami úgy megy, mint ahogy nálunk szokás, csak az ember hatalmas rázással fejezi be és abban a pillanatban csettint az ujjával, azzal a lendülettel, amit a kéz eleresztése ad. Addig gyakoroltam, amíg egész jól ment. San Dei asztalhoz ült velünk, még mindig nagyon ünnepélyesen, de szívélyesen, bármily nehéz is fenntartani ezt az összetételt. Környezetének számos előkelősége mellénk ült a gyékényekre, némelyikük szakállas, mások fiatalabbak, némelyikük felöltözve, mások meztelenül, ágyékkendőjüktől és bőr grisgrisjüktől eltekintve. A felöltözöttek közt volt a főnöknek egy unokaöccse, mintegy harmincéves férfi, akit Yonak hívtak. Volt rajta valami különös, valami, amit az ember hatá-

rozatlanul, de azonnal megérez, hogy ez az ember valamikép más, mint a többiek. Jóságos, intelligens, fiatal szakállas arca volt és amint néztem, úgy látszott, mintha valami tartózkodó szomorúság volna a szemében. Nem is értettem félre arckifejezését, sem nem képzelődtem, bár az okát csak később tudtam meg. Most csak az foglalkoztatott, hogy hogyan tegyek megfelelő benyomást San Deire.

Minden afrikai főnök szereti a szertartásokat és ezért egy szerény kis szertartást találtam ki az ilyen alkalmakra. Párisban vásároltam és azután egyenként nagy gonddal becsomagoltam néhány jó japán porceláncsészét és csészealjat, amelyet élénk színű alakok díszítettek, japán hölgyek, tájak és sárkányok. Mori most kicsomagolt és behozott egy ilyen csészét az aljával együtt és letette az asztalra. Melléje tettünk két egyszerű fehér zománcozott ivócsajkát a tábori konyhából. Azonkívül egy üveg édes pezsgőbort; azt kinyitottam, kiugratva a dugót a levegőbe és egy kis habzó bort a teáscsészébe öntöttem. Először én kóstoltam meg, az erdei etikettnek megfelelően, azután Katie, azután a főnök és miután kiitta, a csészét eltehette emlékébe. Ezt nagyon ünnepélyesen végeztük el, azután kiittuk az üveget, ő nagyobbára a csészeből, mi pedig a közönséges csajkákból. Nem hívtam fel a figyelmét a hölgyekre, a fákra és a sárkányokra. Ő maga találta meg őket, amint nem ügyetlen módon forgatta a csészét nagy fekete kezében. Megmutattam neki, hogyan tartsa a fény felé, hogy a képek áttetszenek az átlátszó porcellánon. Azután banghit ittunk a rézfogójú tökhéj-kehelyből, nem sokat, mert korán reggel volt és megajándékoztam egy vadászkéssel.

Mialatt a reggelinket főzték, San Deivel kószáltunk és megnéztük a falut. Olyan volt, mint akármelyik yafouba házcsoporth, kivéve, hogy az a két nagy ház volt benne, nemcsak egy. Most vettem észre, hogy a főnök háza egészen új. Megmagyarázták, hogy a másik nagy ház, mely most le volt zárva és csendes volt, Bou-é volt, a főnök halott bátyjáé, a régebbi főnöké, aki csak öt hónapja halt meg. Bou sírja, melyet nemsokára megmutattak nekem, egy garázs-szerű pajtában volt, melyet csak bambusznádból és zsupból építettek a nagy ház mellé.

Mindjárt mögötte álltak Bou volt feleségeinek a házai; nyolc felesége volt, ki fiatal, ki öreg, most a velünk sétáló Yo-nak, San Dei unokaöccsének a tulajdonát képezték. Meglátogattuk a feleségeket. Harmonikus lélekkel végezték háztartási teendőiket, segítettek egymásnak, mint a nővérek, a közös udvarban, ahol vasfazekak sisteregtek és maniokot törtek famozsarakban, nagy rudakat használva mozsártörő gyanánt. Az egyik feleség halott urának egy utószülött gyermekét dajkálta, kettejük pedig teherben volt a fiától, jelenlegi uruktól. Így folytatódott a családi élet. Bár feleségek is voltak, nemcsak özvegyek, mégis le volt borotválva a fejük, fiataloknak és öregeknek egyaránt és az arcuk be volt mázolva sárga agyaggal. Az egyik terhes nő és két másik nő azokat a szép, óriási réz bokagyűrűket hordta, amelyeket az afrikai őserdőnek csak ezen a részén lehet látni és itt is csak bizonyos „kedvenc feleségek” hordják. Ezek a bokagyűrűk, amelyeket mindig párosával hordanak, sokszor tizenkét, sőt tizenöt fontot is nyomnak egyenkint és nyolc-tíz hüvelyk nagyságúak átmérőben. A fiatal asszonyra a kovács erősíti fel és

az egész életén át hordja. Az ilyen nő fel van mentve a nehezebb munka alól, mint a bekötött lábú kínai hölgyek és erre nagyon büszke. Lassankint megtanul szabadon járni, sőt táncolni is ezekkel a gyűrűkkel. Súlyos béklyói vannak és mégis szabad. Az összhatásban van bizonyos barbár, szadisztikus nagyszerűség.

Mikor végetért a feleségeknél tett látogatás, San Dei elvitt, hogy megmutassa bátyja sírját. Egyszerű földhányás volt, de a friss áldozatok fekete, megalvadt vére megfestette; körötte a falakon álarcok és szobrok lógtak, bőr grisgris-zacskók, párducfogakkal és karmokkal ékesítve. Nem volt semmi titokzatos sem itt, sem a nagy üres házban, ahová azután mentünk. Az ajtók be voltak csukva, de nem voltak sem bezárva, sem megerősítve. Csak arra kértek, hogy ne nyúljak hozzá semmihez és ne tegyek semmit sem odébb. Az öreg főnök bútorait és személyes használati tárgyait por fedte, de egyébként olyan volt, mintha tegnap ment volna el egy rövid utazásra. Érezni lehetett, hogy akármikor visszajöhet. Mondták is, hogy gyakran vissza szokott jönni. Egy évig, esetleg tovább is, minden zavartalanul ott marad, hogy a főnök nia-ja (a test nélküli személyes lényeg, inkább kísértet, mint lélek) tetszése szerint jöhessen-mehessen, megtalálhassa a fekhelyét, az esernyőjét, kedvenc tárgyait a szokott helyen. Senki emberfia nem fog többé ebben a házban lakni. Idővel, amikor a varázsló-orvosok úgy határoznak, fel fogják gyujtani, mint ahogy felgyujtották előzőleg a régi törzsfőnökök lakóházát.

Mikor a szellemlakta szürke hallgatásból kiléptünk a napfénybe, a falu már csak úgy forrt az ünnepély előkészületeitől. Messziről összehívták a dobosok, táncosok,

zsonglőrök, álarcoskodók és zenészek bandáit, amelyek most, a falujukbeliek által követve, a nagy tisztáson gyülekeztek. Keresztültörtünk rajtuk, visszatértünk a kunyhónkba, gyorsan megebédeltünk és azután csatlakoztunk San Deihez a nagy fa árnyékában. Leültünk a padra, a kíséret mögöttünk helyezkedett el állva. Az egész tisztás tömve volt izgatott nézőkkel, csaknem fél hektár kiterjedésben. Közvetlenül előttünk egy üres teret hagytak, körülbelül akkorát, mint egy boxolóring. A zenészek és mutatványosok, sokan közülük álarcosan vagy kifestve, félkörben ültek, várva sorukra és mögöttük pálcás és ostoros emberek tartották vissza a tömeget.

Először a griot-k léptek fel. Külön osztály és ismét két különböző hivatású csoportra oszlik. A griot egyik fajtája olyan, mint a hivatalos költő vagy minstrel volt a középkori európai udvarokban. Rögtönözve énekel, üvölt és szónokol, kötelessége, hogy hízelegjen urának és dicsőítse őt. A másik fajta griot még pontosabban megfelel a középkori udvari bolondnak. Komikus alak, akinek minden szemtelenkedést megengednek. Az Elefántcsont Part minden fontos főnökének a kíséretében van egy vagy több mindkét fajtából.

San Dei üvöltő és énekes bajnoka állt most előttünk, idősebb ember, felöltözve, borotvált fejjel. Mélyen és méltóságteljesen meghajolt, azután magasra ugrott, mint egy pojáca és vad kiáltásokat hallatott, hogy magára vonja a tömeg figyelmét. San Deire mutatva, tele tüdőből üvölni kezdett:

*Ime, a hegy sosem mozdul a helyéről!
Ő a férfiak férfia!*

*Ő a férje (megvédelmezője) minden fiatalembernek!
Ő a Nagy Harcos és ha harcba megy, csak egy ember
marad életben a lerombolt faluban!*

Olyan ő, mint az atyja és a nagyatyja!

Ha az emberek összesúgnak a háta mögött,

*Üvöltve jön ő és kényszeríti őket, hogy kegyelmet
kérjenek.*

Keserű fa ő, erős gyökerű,

Nem húzhatod ki a fogaddal.

Douma ő, a Nagy Villám.

A szónok minden egyes strófát nagy üvöltéssel fejezett be és a nép vele ordított; most megállt, hogy kifújja magát és volt is oka rá. A szünetben egy nem szándékos mutatvány nagy gyönyörűséget okozott nekem. San Dei, mindeddig ünnepélyes, bár barátságos házigazdám, most egyre izgatottabb lett, kiizzadt és felfúvódott a saját nagyszerűségétől. Most már nem tudta tovább türtőztetni magát a padon mellettünk, nehézkesen felállt, esernyőjét lóbálva és hatalmas, egészen egyéni üvöltést bocsátott ki. Esernyőjét, mint egy lándzsát vagy harci husángot lóbálva, fel és alá kezdett lépdelni előttünk, még jobban felizgulva, úgy, hogy ami büszke lépdelésnek indult, végül is idétlen ugrándozás lett, mialatt így ordított:

— Igen! Igen! Igaza van! Én vagyok a nagy ember! Én vagyok az elefánt! Én vagyok a legerősebb! Én vagyok a férfiak férfija! Én vagyok a nagy harcos! Igazán keserű fa vagyok! Hó! Vó! Nézzetek rám!

Pöfögve leült és mindnyájan szívből gratuláltunk neki. Most egy másik griot rám irányította a figyelmet, de inkább énekelt, mint üvöltött és mögötte

négy másik állt, harmonikus kíséretet zümmögve, mint mikor műkedvelő mulatságokon a gitárt utánozzák. Nagyon szép volt. Először azt énekelte :

*Ha a madár repül,
Senki sem veszi észre,
Nem is visz magával nehéz poggyászt,
Sem királyi ajándékokat.
De ha egy király jön,
Az nem ugyanaz.*

Azután azt énekelte :

*Mikor először láttalak meg,
Meglepődtem
És azt mondtam : „Hát ez mi ?“
De mikor jobban megnéztelek,
Olyan volt, mintha apám arcába néznék.*

De legjobban ez tetszett nekem a dalaiból :

*Mikor jöttél a veszélyes ösvényen
Az erdőn át,
A párducok rémülten menekültek,
De a kis kecskék lejöttek
Mekegve a sziklákról,
Hogy nézzék, amint elhaladsz.*

Azután a tömeg felé fordult, mint a tapsvezető a futballmeccseken és így kiáltott :

— Ki van itt ?

— Ő van itt !

— Az, aki mindig győz.

A tömeg egytetértett vele és vidáman üvöltött utána. Nagyon büszke és boldog voltam és jólesett a hízélgés. A költőnek két sórudat adtam és a zsebkésemet.

Most egy komikus griot lépett fel, egy grimaszokat vágó öreg ember, meztelenül, csak egy nevetséges toll ágyékvédő volt rajta. Megragadta San Dei esernyőjét, levette fejéről a kalapot, azután utánozni kezdte a főnököt, fel-alá lépkedve és üvöltve :

— Igazán én vagyok a nagy lárma ! Jó ! Vó ! Hohó ! B-r-r-um ! Elefánt vagyok ! Vagyis inkább egy elefánt hátsó része ! Halljátok a nagy mennydörgést !

Azután pedig fogta magát és leült a főnök székébe, — vagyis rá a főnökre, — majd meglepve felugrott, mint aki macskára ült, mikor San Dei megcibálta a fülét.

Hozzámfordulva, lekapta az én sisakomat is, mint a főnök kalapját, elkérte a gyűrűt a hüvelykujjamról, azután gyorsan kikutatta a zsebeimet, mint egy majom és elvett mindent, amit talált, beleértve a pénztárcámat és a zsebkendőmet is. Körültáncolva, bemutatta azokat a népnek és azután mindent visszaadott, kivéve a sisakot. Azután odament Katiehez, félig lelökve őt a padról, hogy melléje ülhessen, megölelte és dédelgette, mint egy medve, némajátékban, úgy téve, mintha ő volna én, a férj. Elvette Katie türkiz nyakláncát, tásakáját, sőt még a két gyémánt gyűrűjét is, elszaladt velük és a tömeg közt ugrándozott, mint az én tárgyaimmal. Azután visszafutott, simogatott és ölelgetett bennünket és megmutatott a népnek; nagyon büszke és elégedett volt, hogy bízunk benne.

Ezután két álarcos táncos következett. Az álarcuk (finom elefántesontparti fafaragás) hatalmas fejdíszben

volt elhelyezve, amely fel volt díszítve csengőkkel és tollakkal, prémmel, párducfogakkal és kagylókkal, és csuklyaszerűen fedte el fejüket és vállukat. Hosszú, zsákszerűen bevarrt ruhaujjak fedték karjukat és kezüket. Meztelen lábfejük kivéve, testüket teljesen elfedte a fűből szótt, nehéz, lobogó szoknya. Mindketten férfiak voltak, de az egyikük egy boszorkány női maszkját hordta, a másik egy ördög-állatét. Szexuális táncot jártak, valami dzsungelbeli boszorkányszombat-félét.

Majd egy kígyóbüvölő következett. Két kobrája volt, faládában. A kobrák parancsára összetekeredtek, sziszegtek, felnyitották csuklyájukat, a szerint, amint énekelt vagy beszélt nekik. Nem volt fuvolája, sem más zeneszerszáma, pusztán a hangjával táncoltatta a kígyókat. A kígyók, ha akarta, nyomon követték, felkúsztak a testére, körülcsavarodtak a nyaka köré, ott nyitották ki a csuklyájukat, táncoltak és fejüket a szájába dugták. Csúf méregfogaik még épek voltak. Természetesen biztosított minket, hogy mérgük még halálos, de nem lehetett megállapítani, hogy vajjon kiszedte-e a méregmirigyüket vagy sem.

Ezután különféle táncos csoportok következtek. Lándzsás férfiak táncban bemutatták, hogy ölik meg a párducot; mások azt mutatták be lopakodó táncban, hogy hogyan vadásznak majomra nyíllal és íjjal; leányok csattogó karperecekkel és csörgő bokagyűrűkkel szexuális táncokat jártak, amíg lihegve össze nem estek, egy női csoport minden díszlet nélkül stilizált balettet mutatott be, megjátszotta a falut, a mezőt és a háztartási munkákat, gyökereket ásott, banánt szedett, rőzsét gyűjtött, vizet hozott, tüzet gyújtott,

Gyermek-primadonna San Dei udvari balettjében; az arca fehérre van mázolva.

kölest tört mozsárban. Ennek a balettnek a tetőpontja az volt, hogy az egyik leány csirke lett és csipogva, szárnyacsapkodva elszaladt. A többiek kergették, hessegették, sarokba szorították és úgy csináltak, mintha kitekernék a nyakát. Akkor a leány vergődött és csapkodott és bukfencezett a homokban, mint ahogy a kitekert nyakú csirkék szoktak, mialatt¹² a tömeg üvöltött és harsogott a gyönyörűségtől.

Négy szép fiatalember jelent meg azután, karperecekkel, bokagyűrűkkel, üveggyöngyökkel, kidolgozott fejdíszükből hosszú aluminium és fa hajtúk álltak ki. Ezek nőimitátorok voltak. Pózba vágták magukat, táncoltak és oly kéjesen vonaglottak, hogy azon tűnődtem, vajjon ezek is csak pantomim-művészek-e, mint a többiek.

De mindez csak az előkészület, csak a függöny felhúzása volt a fő mutatványhoz — a kard-zsonglőrökhöz és a kisleányokhoz. Azok külön voltak választva a tömegtől, a falu tulsó végén, a varázsló-orvosok részében. Most utat nyitottak, hogy diadalmasan bevonuljanak a népen keresztül. A leányok megint azoknak az óriásoknak a nyakán lovagoltak, akik vitték őket, mikor elénk jöttek. De előttük két gorillaszerű ember jött, akiket addig még nem láttam, — a gorillát nem abban az értelemben mondom, mintha bestiálisak vagy visszataszítóak lettek volna, hanem mert a mellük, karjuk és válluk félelmetesen ki volt fejlődve, gyönyörű izmosak voltak, de már majdnem szörnyetegszerűek, mintha alul a rendesnél rövidebbek, zömökebbek lennének, pedig normális magasságúak voltak. Ezek voltak a zsonglőrök.

Mielőtt elkezdődött az előadás, a kisleányokat „mágikus úton“ immunizálták. Egy szarupalackból

sűrű, sötétszínű, inkább száraz kenőcsöt dörzsöltek a homlokukra, tenyerükre és mellükre, mialatt a beállott teljes csöndben a két zsonglőr hókusz-pókuszát mormolta. Azt mondták, hogy a kisleányokat keresztül fogják döfni, kardélre fogják hányni a szemünk láttára.

Gyönyörű mutatványok következtek. Tulajdonképpen átlátszó csepűrágás, mint amilyent a Coney Islandon, New York vurstlijában lehet látni, mágiaként bemutatva. Csupán szemfényvesztés és optikai illúzió, de magasan a banális fölé emelte az a vakmerő zsonglőrösködés a kisgyerekekkel, amit csak olyan nép engedhet meg, amely az életet nem becsüli nagyon sokra. A két gorillaszerű ember felállt egymástól eleinte tíz, azután majdnem húsz láb távolságra és elkezdték a gyerekeket egymásnak dobálni, mint a labdát a basket ballban. Parabola-pályán ide-oda hajították őket, a kislányok néha összegömbölyödtek, mint az alvó sündisznók, néha mint a kerék küllői forgott körbe a kinyújtott karjuk és lábuk, néha pedig mereven, egyenesen, fejjel előre röpültek, mint egy csőből kilőtt torpedó. A két kislány olyan passzív lett, mint a rongybabák, álmatagok és elengedettek voltak, mint akiket hipnotizáltak és azon tűnődtem, hogy vajjon csakugyan hipnotizálva vannak-e. A szünetekben tágranyílt szemmel álltak, de úgy látszik, nem láttak semmit és az arcuk oly kifejezéstelen volt, mintha fából lenne faragva.

A zsonglőrök pihentek, nehéz lélegzetet vettek és akkor elkezdték a kardjátékot. Az egyik kitartott maga elé két kardot, merev karral, kissé felfelé irányítva, a kard villogott, éles és hegyes volt. A másik ember mintegy tizenöt láb távolságról odahajított egy

kislányt a kardok hegyére. A kislány nagy ívben oldalt hullott, úgy látszott, egyenesen a le nem engedett kardok hegyére, amelyek, egy pillanat századrészéig úgy látszott, keresztülmennek rajta teljesen. De egy pillanat századrészével később a test minden sérülés nélkül ott feküdt, ahol a zsonglőr két összetett könyökével felfogta. Ezt a nagyszerű trükköt, amely egy hiszékeny szem számára csaknem meggyőző lehetett, több változatban megismételték és a kislányok arca mind egyre fából faragott és passzív maradt. Vége volt az előadásnak. A tömeg hevesen tapsolt; én is tapsoltam, de kissé csalódott voltam.

Nagyon szép volt, nagyon izgalmas volt, de nem azért jöttem Nyugat-Közép-Afrikába, hogy ilyen circuszi mutatványokat lássak, akármilyen ügyesek is.

Ezt őszintén meg is mondtam Morinak és San Deinek és nem is voltam hiába őszinte. San Dei azt mondta :

— Én akartam volna, de a varázsló-orvosok nem. Attól tartottak, hogy baj lehet, ha idegenek szeme láttára mutatják be.

— Micsodát? — kérdeztem.

— Van igazi mágia is, — felelte. — A gyermekeket átszúrják és a kardon hordozzák, de az nagyon veszélyes. Nem mindig gyógyulnak meg. Talán jobb, ha nem próbálják meg.

Azért mondom el ezt a beszélgetést, mert egy hónappal később visszatértem Bin-Hounienbe és megdöbbentő dolgokat láttam, amelyeket majd leírok, ha a visszatérésemre kerül a sor, de nem tudok megfelelő magyarázatot adni a számukra.

Ennek az előadásnak a folytatása azonban ártatlan és bájos volt. Katie és én a kunyhónkban feküdtünk

késő délután, együtt szundítottunk a gyékényen, ahol hűvösebb volt, mint tábori ágyunkban. Félig csukott szemmel észrevettem, hogy valaki belépett a kunyhóba. Éppen az ajtónyíláson belül ott állt a két kisleány, kéz a kézben, mint más gyerekek, megmosdatva és kicsinosítva. A két zsonglőr, aki hozta őket, kint guggolt az ajtó előtt és jóakaratóan vigyorgott és bólogatott. A gyermekek, félénkség nélkül, barátságosan és kíváncsisággal tele lekuporodtak, mint a cicák, a gyékényre, mi mellénk, szopogatták a cukrot, amit adtunk nekik, játszottak Katie nyakláncával, ujjjaikkal megvizsgálták a haját és a ruháját, azután felfedezték a papucsait. Mindegyikük felvett egyet és nevetve ugrándoztak körül. Adtunk nekik egy-egy gyöngy nyakláncot, egy-egy kék szalagot és egy kis üveg parfümöt és egypár cseppet a tenyerükre öntöttünk, hogy lássák, hogy kell használni. Épp olyan édesek és tiszták voltak, mint a fehér kisleányok, amikor éppen kijönnek a fürdőkádból.

Miután a kisleányok és a zsonglőrök elmentek az ajándékokkal, megvacsoráztunk a félhomályban a kunyhónk előtt. A csirkét és a rántottát, amit Diamoko csinált, kiegészítette a nagy tál kecskemáj és rizs, amit a főnök küldött. Kevéssel miután besötétedett, Mori eljött és azt mondta, hogy várnak engem az előkelőségek, hogy banghit igyam velük San Dei házának zsuppal fedett tornácán, ahová már kitűzték a fállyakat.

Mori elhozta a széket, San Deinek ott volt a saját széke, a többiek fű-gyékényeken ültek. A banghit már el is hozták, nagy tökhéj-palackokban, szalmába csavarva és szalmafogókkal, mint a chiantis flaskók,

az edények szája kicserélhető friss pálmalevelekből készült kis cső volt. Tökhéj-edényekből ittunk, amelyeket színültig megtöltöttek; körülbelül egy liter fért beléjük. Akik töltötték, szolgák voltak és minden újonnan kinyitott palackból ők ittak elsőnek és minden kitöltött edényből is ittak, mielőtt átadták. Nemsokára több edény járt körül. Jó pálmabor volt, tejszerű, nem átlátszó, jól erjesztett, az ember fejébe szállt és nem volt tulságosan édes. Ha az ember megiszik belőle három-négy pintet, jókedvű lesz, túláradó és bizonytalanul áll a lábán. Az emberek kölcsönösen bókolnak egymásnak, barátságos módon dicsekednek és könnyen rá lehet venni őket, hogy énekeljenek. San Dei egy yafouba hadiéneket adott elő, amire eszembe jutott, hogy eléneklek a John Brown's Body kezdetű népballadát. Megpróbáltam Mori segítségével megmagyarázni a szöveget. Nagyon jól megértették, mert mindnyájan hisznek abban, hogy mialatt az ember teste szétporlad, a lelke tovább jár-ke. De ez a dal kissé tulságosan komoly volt és az a léha kívánság támadt fel bennem, mint gyakran, mikor már ittam valamelyest, hogy elénekeljem a Columbot. San Dei megveregette a hátamat és azt mondta, hogy nagyon szép ének.

Boldog voltam, tele jóindulattal, kissé szentimentális lettem és (valami bizonytalan módon, amit nehéz szavakba foglalni) közömbössé vált számomra az a földrajzi tény, hogy ez az úgynevezett vad Afrika. Örültem, hogy itt vagyok. Nagyon jó hely. Nagyon kellemes ivótársaság. Oly természetes és egyszerű volt, hogy itt vagyok, mint hogyha Párisban lennék a Brasserie de l'Odéon emeletén, vagy valami barátságos speak-easy-ben New Yorkban.

De nemsokára egy epizód játszódott le, (csak én vagyok benne hibás), ami tönkretette túlságosan biza-
kodó illúziómat, hogy az egész világ csupa édesség és vi-
lágosság és hogy mindenki oly egyszerű és boldog, mint
én. Semmi sem egyszerű, sehol, soha. Közöttünk ült San
Dei fiatal szakállas unokaöccse, az a fiatal felöltözött
törzsfőnök, akit Yo-nak hívtak és akinek a szeme bizony-
talanul szomorúnak látszott, mikor először találkoztunk.
Most is még mindig bizonytalanul szomorúnak látszott
és kezdtem észrevenni, hogy ő az egyetlen, aki nem iszik.

Nagyon szégyelem magam azért, amit most tettem,
mert butaság volt. Az emberben néha megvan a hajlam,
hogy csupa expanzív jóságból leereszkedően kedves
legyen másokkal szemben. Mindenkiben utálok ezt,
pedig néha magam is beleesem. Hirtelen csak úgy áradt
belőlem a felebaráti szeretet Yo felé és az volt az érzé-
sem, hogy őt elhanyagolják. Hát megpróbáltam barát-
ságos, makacs, feltűnő kérkedéssel, hogy ráerőszakoljak
egy csészét. Megpróbáltam rávenni az ivásra egy em-
bert, aki udvariasan nem akart inni és udvariasan
visszautasította kínálásomat. Mindenki zavarban volt,
csak én nem. Végre is Mori, komoly arccal, elszomo-
rodva, csaknem dühösen, megrázta a vállamat és a fü-
lembe súgta :

— Kérem, hagyja abba, legyen szíves. Ezt Ön nem
érti. Ezt az embert meg fogják mérgezni.

Úgy mondta, mintha egy megállapított, nem sietős,
de elkerülhetetlen tényt magyarázna meg. Mintha azt
mondta volna : — Nem szabad ezt az embert ivásra
kényszerítenie, mert vesebajos. — Ha Mori azt mon-
ta volna : — Ez az ember fél, hogy megmérgezik, —
vagy : — Tudja, hogy valaki meg akarja mérgez-

ni, — sokkal természetesebb és könnyebb lett volna megérteni. De abban, amit mondott és abban, ahogy mondta, volt valami, ami által a dolog kívül állt és túl volt minden fehéremberi lélektanon, aminthogy abban is volt valami, amit a fehér ember már nem érthet meg, hogy Yo csak ült ott, szomorú arccal és tudva mindent és mégis beszélgetett, sőt mosolygott is olykor-olykor, barátai és családja körében. Az elkövetkezendő tényt mindnyájan tudomásul vették és beletörődtek. Nem fog ma éjszaka megtörténni, talán még sok éjszaka is eltelik odáig. De a maga előírt idejében el fog jönni, mint az évszakok változása vagy a hold fogyása. A sors hozta így, nem emberi akarat. És nincs menekvés.

Ezt mind átéltem és kijózanodtam tőle és elgondolkoztam. Különös módon nem volt bennem semmi határozott szánalom Yo iránt és bizonynyal semmi ostoba felületes szándék, hogy esetleg segítsek rajta. Hiszen mindez egy sötét birodalomban történik, ahol az én szánalmaimnak és értékeimnek nincsen értelmük és amelybe vakul beléhibáztam. Úgy éreztem, hogy valamikép mindnyájuktól bocsánatot kellene kérnem.

Mikor Mori hazavitt engem a kunyhóhoz, amelyben Katie már aludt, sokáig ültünk még az ajtó előtt és elmondta nekem mindazt, amit tudott a törzs újabb történelméről, szemrehányásokat téve magának, hogy miért nem mondta el előbb.

Ez volt tehát röviden San Dei családjának és trónutódlásának a meséje, a láthatatlan dráma, melynek utolsó felvonása már meg van írva, de még nem játszották el, a dráma, mely éppen a tetőpont felé közeledett az elrejtett erdei faluban, ahol a két fehéret nagylelkű vendégszeretettel és boldog ünnepséggel fogadták.

Több mint egy évvel azelőtt történt, hogy Bou, az öreg főnök, San Dei bátyja, kinek holtteste a bambusznád-mauzoleumban nyugszik és akinek bosszút nem álló szelleme tisztelettől környezve lakik a sötét nagy házban, gyengülni kezdett és elvesztette az erejét. San Dei lett a törzs voltaképpen vezére, a hatalom az ingadozó trónus mögött. A varázsló-orvosok és a miniszterek gyűlést tartottak és elhatározták, hogy megmérgezik az öreg törzsfőnököt. Mori értesülése szerint ezt az elhatározást nem San Dei hatalomvágya vagy féltékenysége diktálta, éppúgy, mint ahogy nem az idézi elő az öreg főnök fiának tervbevett megmérgezését sem. A törzs közös java kívánta meg ezt az intézkedést, az egyént mindig feláldozzák itt a köznek, ha szükséges. A körülmények úgy alakultak, hogy Yo hasonló módon való eltávolítása is szükségesnek látszik. Nem mintha zavargásokat készített volna elő vagy összeesküvést szőtt volna San Dei megbuktatására. Csak arról volt szó, hogy ő az öreg főnök fia és nem elpuhult ember, úgy, hogy könnyen valami mozgalom középpontjává lehet, ami felboríthatja az egyensúlyt, melynek áldásait a törzs most élvezi. Ez ellen a lehetőség ellen nem használnál semmiféle ígéret vagy jóindulat a részéről, sem pedig jelenlegi lojalitása, mert a feketék, mint a régi görögök, azt hiszik, hogy az embert titkos erők hajtják bele ilyen vállalkozásokba, saját szándékától és akaratától teljesen függetlenül.

Eddig a történethez bőségesen lehetne párhuzamokat találni és az a szomorú, hogy a mi saját fehér királyi családjaink zavaros történetében is. Yo története ott kezd különös lenni, onnan kezdve nem lehet pontos párhuzamot találni hozzá minálunk, hogy a

kiszemelt áldozat, Yo, teljes tudatában annak, hogy mi vár rá, semmi erőfeszítést nem tett, hogy védekezzék vagy elmeneküljön, hanem ott maradt a törzsnek, sőt a családnak a keretében, szemlátomást minden rosszalás nélkül; nem tesz semmit, hogy megvédje magát, legfeljebb azt a felületes és időszakos gesztust engedve meg magának, hogy nem iszik együtt a többiekkel. Könnyen elmenekülhetett volna valamely másik törzshöz, vagy Libériába, vagy akár egy francia adminisztrációs állomásra. Mori megmagyarázta, hogy mintegy kötelessége a törzssel szemben, hogy itt maradjon. A törzs közjáva megköveteli, hogy passzív maradjon és hogy megmérgezzék.

Azt gondoltam, hogy ezt a kötelességet még a legnemesebb fehér altruisták sem igen tekintenék parancsoló erejűnek. Igaz, mi is azt tartjuk, hogy hősi és szép dolog (*dulce et decorum est*) másokért meghalni. „Senki sem szeretne jobban . . .“, ismételtetjük. De azt hiszem, a legtisztább szívű önkéntes áldozatok is elvárják, hogy haláluk után valami pozitív áremelkedés legyen szellemi valutájukban. Nem tudom, vajjon akár Sokrates vagy az Orleansi Szűz nyugodtan ültek volna és várták volna a máglyát vagy a bürököt, annak a pusztán negatív oknak a kedvéért, hogy később esetleg útban lennének; vagy hogy Platon ideális utopisztikus köztársaságán kívül bármely fehér közület szemrebbenés nélkül halálra ítélné valakit ennyire negatív okból. Rajtakaptam magam, amint azon gondolkozom, vajjon a néger egyszerűen közömbösebb az élet iránt vagy pedig túltesz rajtunk és Platonon szép önzetlenségben . . .

Annyi biztos, hogy képtelen voltam magamban őszintén elítélni akár a passzívan várakozó áldozatot,

akár azokat, akik a másvilágra akarják küldeni. Hiszen egy családi, falubeli, törzsi magánügyről volt szó, amit előre elintéztek, közmegegyezésre. Mikor San Dei másnap reggel eljött értem, hogy vadászni vigyen, Yo is vele volt, ő is jött vadászni. Minden úgy volt, mintha nem botorkáltam volna be tegnap este egy sötét szobába, amelyből Mori húzott vissza, mielőtt tulságosan is behatoltam. San Dei még három napig vendégszerető házigazdánk volt. Mikor eltávoztunk, visszafordulva Dananae irányába, számos álarcot adott nekünk és Yo Katienek ajándékozott egy puhára cserzett vidrabőrt, mely úgy símult, mint a kesztyű. A búcsúvétel reggelén elkísértek bennünket a főútig és ragaszkodtak hozzá, hogy még néhány teherhordót kölcsönöznek nekünk az első napi útunkra.

III.

Két hét telt el azóta, hogy először behatoltunk a yafoubák földjére. Katiet elhelyeztem kényelmes körülmények közé Manban, egy francia adminisztrációs állomáson a hegyek közt, volt ott háza és szolgálai, automobilja és sofőrje. Man mélyen bent volt az őserdőben — egy bennszülött város, ahol minden vályogból és zsupból épült, az adminisztráció épületei is —, de autót, posta és távíró kötötte össze a parttal. Ezt szemeltük ki bázisunkul elefántcsontparti útunk számára.

Ami engem illet, én visszatértem Dananaeba és megint ott ültem a gyékényen a Diagbe kunyhójában, álarcok és koponyák vigyorogtak ránk a falakról,

amint ott ültünk és tárgyaltunk, bele az éjszakába, Mori csatlakozott hozzám és egy hosszabb kirándulást terveztünk, esetleg Libériába is. Megpróbáltam rábeszélni a Diagbet, hogy ő is jöjjön velünk. Szabadkozott, hogy már nagyon öreg és gyenge. Elkedvetlenedtem, mert a tapasztalat megtanított, hogy nincs más mód behatolni a felszín alatt levő dolgokig, mint az, hogy az ember utazását olyasvalaki irányítja, aki bensőséges, tekintélyen alapuló érintkezésben van a mély rétegekkel. Hogy rövid legyek, arra a nagyigényű, de gyakorlati álláspontra jutottam, hogy amint szereztem magamnak saját kürtöst, tom-tom dobolókat és saját üvöltőket, most szereznem kell egy saját varázsló-orvost. Mori azt gondolta, (eléggé gyakran gondolta), hogy megőrültem. De az öreg Diagbe rokon-szenvezett a gondolattal.

Miután egy ideig elmélkedett, azt mondta :

— Nem, én nem mehetek. De van egy rokonom, igaz, hogy fiatalabb, de jól ismerik és nagy tekintélye van, az sokat utazik és talán rá lehet bízni, hogy veletek utazzék, ha a fetis kedvezően nyilatkozik. Gyere vissza holnap reggel, aztán majd meglátjuk.

Mikor másnap visszatértünk a Diagbe kunyhó-jába, nem azt találtuk ott, akit kerestünk. Másik varázsló-orvosnak nyoma sem volt, ellenben ott ült a Diagbe mellett, keresztbetett lábbal, egy csinos, fiatalos nőszemély, igen kevés ruha volt rajta, ellenben a fején piros bőrkalap tollakkal, nagy nonchalanceszal legyezte magát egy ezüstnyelű tehénfarok-legyezővel és nyílt, zavarbahozó mosollyal nézett végig rajtam.

— De hol a rokona ? — kérdeztem a Diagbet.

— Hát ez a rokonom, — felelte. — Hajlandó veled menni függőszékben, ha a jelek kedvezőek, de előbb meg kell kérdezni a fetist.

— Non, — vágott közbe Mori gyorsan franciául, — pas ça, monsieur, je vous en prie.

— Miért ne? — mondtam. — Ha igazán varázsló-doktor...

De ez részben már csak hengegés volt a részemről. Ha öreg és csúf lett volna, ha legalább ráncos képe lett volna, amint illik egy igazi boszorkányhoz, biztosabban álltam volna a lábamon.

— Igazi varázsló, — mondtá Mori. — A Diagbe nevelte kiskorától fogva és varázshatalmát jól ismerik az őserdőben. Nem arról van szó. Én még sosem láttam, de ismerem hírből. Mint nő, mikor nincs dolga a fetissel, olyan szemtelen, mint egy majom, olyan keményfejű, mint egy kecske és még hozzá komédiás is.

Ez nem volt nagyon megnyugtató, de engem valami hajtott, nem is volt időm gondolkozni, talán csak csupa komisszágból, hogy kínozzam az ünnepélyes Morit. Azt mondtam neki, hogy ez a leírás ráillik minden nőre, akár fehér, akár fekete, akár szent, akár boszorkány és hogy mindenben követni fogom a fetis határozatait.

Igy hát előkészítették a kellékeket és megkezdődött a szellemidézés. A Diagbe letérdelt, egy kifúrt tökmagot tett a fogai közé és különös, füttyülő zúgást hallatott rajta keresztül. Ez a ritmikus hang furcsa módon olyan volt, mintha távolról liliputi dudák szólának. Az asszony keresztbetett lábbal ült előtte és ideoda himbálódzott. Egy idő múlva elkezdett nehezen lélegzeni. A himbálódzás abbamaradt és meg-meg-reszketve ült ott, mintha galvanizálnák. Arckifejezése

teljesen megváltozott. Eltűnt róla a nyílt, éber szemtelenség. Maga elé meredve ült, mint egy igen szép fekete Sibylla. A reszketés abbamaradt és még mielőtt tudtam volna, hogy milyen alakot fog ölteni a próba, már az volt a benyomásom, hogy a teste olyanná vált, mint egy elektromos battéria, csupa magasfeszültség volt. Közében két csiszolt antilopszarv volt. Most ezeket a vállához szorította, a hónalj fölötti bemélyedésbe, és ott maradtak. Megrázta magát és még mindig ott maradtak. Kinyújtotta két kezét és erősen megragadta az én két kezem. Lehet, hogy csak képzelődés volt, hogy úgy éreztem, mintha villamos áram futott volna át az ujjaimon. De mikor a Diagbe két rövid, súlyos elefántcsont pálcát rakott a két alsókaromra, azok is megálltak ott, mint az antilopszarvak a nő vállán. A nő erősen megrázta a karomat és a pálcák nem estek le. Ez annak a jele, mondta a Diagbe, hogy a fetis kedvez nekem. A nő elengedte a kezem és a pálcák azonnal leestek a földre.

Persze, ezek trükkök, vagy nem trükkök, ahogy akarja az ember. Mert nincs egyszerűbb dolog, mint légüres tér segítségével odaerősíteni valamit. A saját véleményem az ilyen jelenségekről, melyeket a primitív *beavatottak* gyakran idéznek elő és maguk nem is tekintik ezeket nagyon különös dolognak, az, hogy ők az érzelem erős koncentrációja révén bizonyos hatalmat nyernek fiziológiai dinamikus erők fölött, talán egyszerű elektrokémiai úton; a mi haladott tudományunk elméletben elismer ilyen dolgokat, de még nem vitte át a gyakorlatba. Azon is elgondolkoztam néha, bár ez merő spekuláció, vajjon lehetetlenség-e, hogy a primitívek varázslata (és az ezoterikus fekete mágia) hatalommal bír fontosabb dolgok, a négy-dimenziós világ

bizonyos aspektusai fölött, amelyeket a modern tudomány szintén elismer, Einstein tér-idő elmélete óta. Ha ez igaz lenne, természetesen sokkal súlyosabb és megdöbbentőbb jelenségeket is meg lehetne magyarázni, anélkül, hogy a trükk lapos magyarázatával kellene beérnünk vagy azt kellene kiáltanunk, hogy csoda történt.

Mialatt ezen gondolkoztam, a fiatal boszorkány magához tért abnormis állapotából, de még mindig komoly volt. Azt mondta, hogy zavarokat látott az úton, akadályokat, csalódást az én számomra és kellemetlenséget az ő számára, de azért a fetis azt mondta, hogy jöjjön velem és jön is. Most egészen másfajta nő volt és kíváncsi voltam, vajjon csakugyan hamis volt-e az első benyomásom. Később rájöttem, hogy ez a Wamba tulajdonképpen két nő: elkényeztetett és erőszakos, szemtelen komédiás, amint Mori mondta, buja, fiatal nőstényördög, akinek jót tenne, ha alaposan megvernék, de igazi beavatott is, igazán abnormis, valódi fekete boszorkány, akit annak is ismernek a bennszülöttek és félnek tőle.

Időközben (minthogy a négerek mind úgy bántak velem, mintha legalább is egy barátságos törzsfőnök volnék, ha ugyan nem a gazdájuk) rászoktam arra, hogy parancsolgassak és bizonyos fokig úgy éreztem, hogy „felfogadok“ egy boszorkányt, mint ahogy hadnagyomnak felfogadtam Morit és ahogy felfogadtam a kürtöst és vándorcirkuszunk többi kiemelkedő tagját. Azért határozottan kijelentettem:

— Hát akkor holnap hajnalban indulunk.

— Dehogy indulunk, — mondta Wamba. — Holnapután reggel indulunk, ha addig elkészülök.

Világos volt, hogy ezentúl ki lesz a főszemély és ki fog parancsokat osztani. Bár nincs túlságosan sok érzékem a parancsoláshoz, mégsem voltam hajlandó, hogy ilyen könnyen precedenst csináljak egy szeszély kedvéért. Tudtam, hogy tíz perc alatt elkészülhet az útra, ha akar. Egy kicsit nyersen azt mondtam:

— A fetis mondta, hogy várnod kell?

Wamba nevetett és azt mondta:

— Azt nem. De egy körülmetélési kurzusom van Flambliban és oda kell mennem holnap.

Az ember terveket sző, törekszik, erőfeszítéseket tesz, hogy bizonyos dolgok bekövetkezzenek, hosszú és hasztalan utazásokat tesz, hogy valamit megtaláljon és mégis majdnem mindig a pusztá véletlen mellékösvényén — ez a szerencse — jut el a célhoz. Azt mondtam:

— A rokonod, a Diagbe, tudja, hogy én tisztelem az őserdő szokásait, követem és betartom a szertartásokat. Bizonyára már mondta is neked. Most az ő jelenlétében arra kérlek, engedd meg, hogy veled menjek holnap, ha nem tilos. Ha megengeded, hogy veled menjek, valami nagyon szép dolgot ajándékozok neked.

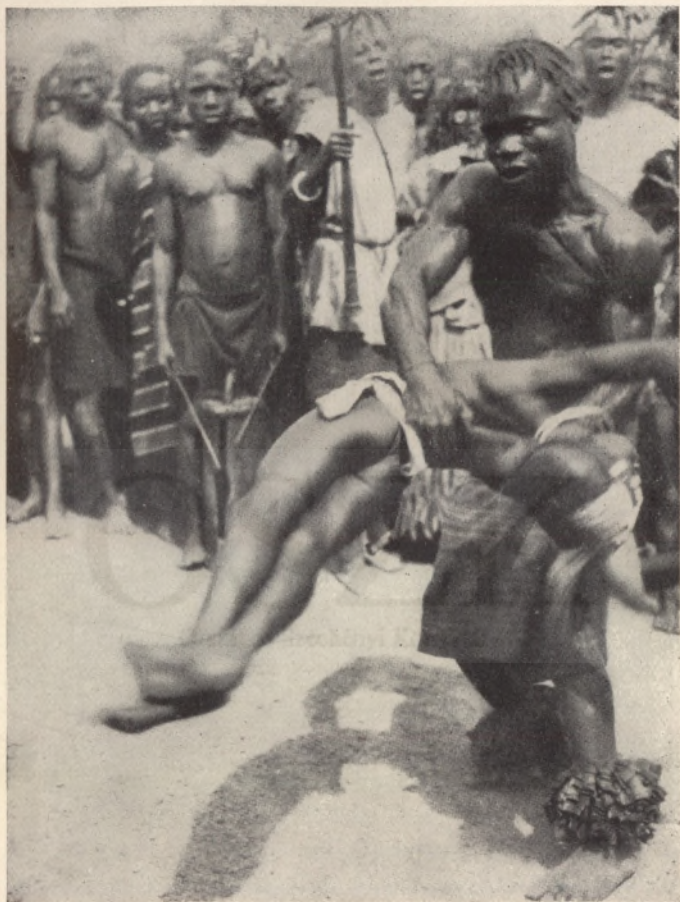
Azt vártam, hogy habozni fognak, esetleg meg is tagadják. Pedig rögtön beleegyeztek.

Igy történt, hogy másnap reggel, ennek a véletlen jószerencsének a segítségével, boszorkányom védelme alatt szétválasztottuk a szárított fűből készült függőnykorlátokat és az elfátyolozott, tilos ösvényekre léptünk. Több kilométernyi utat tettünk meg a reggeli erdő hűvösében és végül is elértünk egy törékeny bambuszkerítéshez, melynek a bejáratát szintén csak könnyű fűfüggöny takarta el. A bejárat két oldalán azonban két fából faragott emberszobor állott, egy férfinak és

egy nőnek képmása, amelyeken a szexuális részleteket a primitív művész erősen kihangsúlyozta. Itt, ebben a szent erdei kollégiumban, a fiatal leányokat, leendő menyecskéket megkímélték a gólyamesék ostobaságától és megtanították őket arra, amit dr. Sylvanus Stall „az élet szent tényeinek” nevez.

Wamba kiáltott egyet, hogy bejelentsen minket és beléptünk az elkerített helyre. Kellemes, sövénnyel körülvett tisztás volt, árnyékadó fák álltak benne és zsupfedeles tornáca is volt. Köröskörül mindenféle fazekak, tökhéjak, mozsarak, amelyekben magokat törnek ; sietve eldobott színes kavicsok halomban, ezekkel golyóznak az őserdő gyermekei és fatáblák, kivájt mélyedésekkel, ezeken malmoznak. Nagyon bájos hely volt, egyáltalán nem kísérteties vagy ünnepélyes. Inkább olyan volt, mintha megzavartuk volna egy leánypenzionátus piknikjét. Maguk a leányok — kilencen voltak, viruló fiatal nők, akik nemsokára asszonyok lesznek — kötelességtudóan sorbaálltak, hogy tanítónőjüket fogadják, azután letérdeltek és homlokukat a földre szorították. Az arcuk krétával fehérre volt mázolja és sok réz- meg aluminium-karperecet hordtak, leendő férjük ajándékait.

Az egyik leány, aki ugyan a kurzushoz tartozott, de úgy látszik, ő volt a vigyázó, egy láncot hordott a vállán keresztbe vetve és arról egy szarupalack függött le. Megkérdeztem, hogy az grisgris-e. Nem egészen, magyarázta Wamba ; orvosság. Meg is vizsgálhatom, ha akarom. Szürke, pasztaszerű anyag volt, erős, de nem kellemetlen szaggal. Hamu van benne, mondta Wamba, paprika, háj és mindenféle gyógyító füvek. Nagyon csíp, de megakadályozza a fertőzést. A körül-

Őserdei bűvész. Körben forog, mint egy diszkoszvető, hogy a kislányt
a levegőbe hajítsa.

metélési szertartás három héttel ezelőtt zajlott le és a kurzus most nemsokára útra lesz bocsátva.

Elkezdtem az operáció mechanikai része felől kérdezősködni. Mivel csinálja? Kutatott a bőrzacsájában, hogy megmutassa és kihúzott egy zsilett-pengét, mely egy kis fanyélre volt erősítve. Azelőtt vaskést használtak, mondta, de ez jobb. Honnan szerezte? Minden dioula (szudáni fekete mohamedán házaló) árulja.

Volt még egy mechanikai részlet, amire vonatkozólag felvilágosítást szerettem volna kapni. Az etnológusok tagadták azt a szokást, hogy nőket is körülmetélnek és azt állították (hallomás alapján), hogy evvel az operációval, a nyugati part népeinél, a klitóriszt nyesis ki. Wamba eleinte nem is értette, hogy mit kérdek. Azután, a világ legnagyobb egyszerűségével, találomra kiszemelt egy leányt és megmutatta. Az operáció már majdnem teljesen begyógyult és mindössze abból állt, hogy kimetszették a fölösleges ráncokat a szeméremajkon belül. Ez a szokás — mint minden, ami a párosodással van összefüggésben — rituálissá vált, de eredetileg bizonyára csak arra szolgált, hogy a tisztálkodást megkönnyítse, akárcsak a férfiak körülmetélése.

Kissé meglepődtem, mikor megtudtam, hogy szexuális egészségügyük minden más tekintetben is csodálatra méltó. Nem azért csodálkoztam, mert négerrek, hanem azért, mert primitívek, akik bizonyos fokig nehéz egészségügyi körülmények között élnek. Wamba mutatott egy olyanfajta szerszámot, mint a syring, Pán isten nád-sípja, de ez hosszúnyelű lopótökből volt és olyan formája volt, mint a rendes üvegretortának, hosszú cső és a végéngömb, mint amilyent a kémiai laboratóriumokban

lehet látni. Ezt a syrinxet megtöltik meleg vízzel és gyógyszerrel és úgy hozzák működésbe, hogy egy kis nyíláson át erősen belefujnak. Hasonló szerkezetek, ahol egy dugattyú szolgáltatta a légnyomást, általánosak voltak Európában, mielőtt a forgó fecskendőt feltalálták. Wamba azt mondja, hogy ilyen van minden rendes yafouba háztartásban.

Azután kiküldött, hogy a fal előtt várjak, mialatt elvégeznek bizonyos női vallásos szertartásokat, amelyeket férfiaknak tilos látniuk. Anélkül, hogy hallgatózni akartam volna, hallottam, amint egy szólamra énekelnek és messzebbre mentem, amíg már nem hallottam őket.

Amikor Wamba újra odajött hozzám, megkérdeztem, hogy ezen kívül mit csinálnak ezek a leányok, három halálosan hosszú héten át, reggeltől estig. Nevetett és azt mondta:

— Többnyire butaságokkal ütik el az idejüket. Az idő nagyrésze alatt játszanak, örülnek és mulatságos történeteket találnak ki. Természetesen meg kell tanulniuk egyes dolgokat, áldozatokat kell bemutatniuk és főzniök is kell, de azért az idő nagyrésztében csak butáskodnak.

Azt gondoltam, ez mind nagyszerű, ha nem is olyan kísérteties és ünnepélyes, mint ahogy vártam. Kezdtem nagyon örülni annak is, hogy Wamba beleegyezett, hogy elkísér minket a hosszú útra.

Másnap reggel indultunk. A kürtös, akinek jóelőre szólunk, teherhordókat gyűjtött és elhozta őket Dannaeba. Wambának saját függőszéke volt — nem olyan nehéz szék, két pózna közt, mint az enyém, hanem inkább függőágy, csak egy hosszú pózna tartotta és ő oly lus-

tán feküdt benne, mint Cleopatra, nagyurian hátradőlve. Én gondoskodtam a számára teherhordókról. Poggyásza nem volt, csak a grisgris-zacskó és a tehénfarok jogar. Amire szüksége volt, vagy ami tetszett neki, azt elkérte és elvette. Akár úton voltunk, akár tábort ütöttünk, semmi tekintettel nem volt magántulajdonomra vagy magánügyeimre. Szemtelenül ragaszkodott hozzá, hogy neki ajándékozzam a hüvelykujj-gyűrűmet a gnosztikus pecséttel, amit pedig nem adnék oda annyi bosszorkányért sem, ahány fa van az őserdőben. Nem kapzsiságból akarta. A kis párdücféjű isten a gyűrűben, az vonzotta. Végre is kiegyeztünk, hogy bizonyos ideig hordhatja. A többieknek azt mondta, hogy neki adtam. Morinak sosem jutott eszébe, Kürtösnek még kevésbbé, bármilyen jóban is voltunk, hogy együtt étkezzenek velem — nem azért, mert fehér ember vagyok, hanem, mert én vagyok a főnök; gondoskodtak a saját élelmükről, így szokásos erre. Wamba leült az asztalomhoz, Diamoko szolgálta ki és úgy megverte Diamokot, ahogy én sose mertem volna, ha nem ízlett a főztje. Már első éjjel az enyém mellé terítette a gyékényét és mielőtt reggel lett, természetesen már az én ágymban volt. Minthogy az összehajtható tábori ág túlágosan keskeny volt (és különben is csak bosszúság volt vele mindig), lemondunk róla és azontúl együtt aludtunk a gyékényen, mint a bennszülöttek.

De azért Wamba jelenléte egyáltalán nem volt pusztán mulatság és komédia. A falvakban, ahol keresztülmentünk, már rég ismerték őt, köszöntötték és féltek tőle. Megint nagy presztizsünk volt, ha nem is olyan hangos, de komolyabb, mint előző utunkon.

Útnak-indulásunk előtt való este magával vitt,

engem egyedül, egy iszapos mocsárba a folyó mellett; itt elástunk egy palackot, amelyben olaj, víz, pálmabor volt és egy kakasnak a vére, amelyet ott ölt meg és amelynek a beleit nagy gonddal megvizsgálta. Amint varázsigéit mormolta a holdfényben, egyáltalán nem volt mulatságos jelenség. Most munkában volt.

Már mondtam, hogy Wamba olyan volt, mintha két nő lenne egy személyben, de tulajdonképpen azt hiszem, (bármilyen abszurdnak látszik is, hogy egy afrikai dzsungelbeli boszorkányt ilyen paradox színben mutatok be,) hogy Wamba nemcsak igazi boszorkány volt, hanem igazi néger nő is, típusának és a faj géniuszának igazi képviselője: könnyelmű, érzéki, pazar, élvezetkereső kis állat, néha komikus, vidáman szemtelen, bár jószívű, — de volt egy másik oldala is, másik, sötét és ősi lelke, amely örökké öntudatlan, mély érintkezésben állt régi, kimondhatatlan dolgokkal, mint a démon-megszállottak és a szentek lelke.

Minthogy ez volt a véleményem erről a nőről, vagy talán egyszerűen azért, mert kezdtem örömet találni benne, eltúrtem Wamba szeszélyeit és engedelmeskedtem neki, amint dél felé utaztunk, sietség nélkül, különböző falvakban szállva meg. Meg is kaptam a jutalmamat. Glangleuban egy varázsló-orvos házában véghezvittük a kissé kellemetlen marassa misztériumot, aminek a kezdetét még Haitiban ismertem meg; résztvettünk egy bois rouge istenítéleten; Globliban meglátogattuk az öreg varázslót, aki kola-levet köp kis fabálványok arcába; elvégeztük különféle saját ráolvasásainkat is. Csak akkor tértek el komolyabban a nézeteink, amikor aktuálissá vált régi kedves tervemnek a megvalósítása, hogy t. i. átmenjek Libériába. Nem volt ugyan semmi kü-

lönösebb dolgom Libériában, de csak egy könnyű utazás nyugati irányban és egy kis folyó (a Cavally) választott el minket a libériai hinterlandnak egy részétől, ami a part felől úgyszólván megközelíthetetlen és úgy találtam, ez kitűnő alkalom, hogy egy kicsit felfedező is legyek, behatolva ezen a hátsó ajtón. Wamba tranceba esett, néha úgy szenvedett, mint egy epileptikus, megkérdezett különféle omeneket — még egy kutyát is felvágott, mintahogy a görögök felvágták bikáikat és szentelt galambjaikat — de minden jel, amit felfedezett, kedvezőtlen, vagy negatív volt.

Egy Golale nevű faluban voltunk, délnyugatra Bin-Hounientől, (ahol korábban Katiet meg engem vendégül látott San Dei, a barátságos testvérgyilkos.) Wamba egy végső próbát eszelt ki, azt mondta, az végérvényes lesz. A mi kunyhónkban játszódtott le, karbidlámpám fénye mellett. Letett egy kerek fenekű tökhéjedényt egy lapos kőcserépre. Az edény tetejére rátett egy vastag lapos pálcát. Az egyik vége Libéria felé mutatott, a másik keletre. Behívott egy fiatal embert, egy falusi járókelőt, aki véletlenül éppen a kunyhó előtt ment el. Teljesen levetkőztette, nemcsak az ágyékkendőjét vétette le, hanem még a bőr karperecét és a hajában levő pántlikákat is. Több sikertelen kísérlet után sikerült ráállítani őt a himbálódzó tökhéjra; a néger lekuporodott, mint egy majom, lábujjaival megfogta a pálcát és az egyensúlyát úgy őrizte meg, hogy kiterjesztette két karját és ujjával a földet érintette. Miután ezt sikerült elrendeznie, Wamba nyögni és himbálódzni kezdett, a fetist idézve. Nemsokára a tökhéj hirtelen forogni kezdett, mint egy óra és ledobta a fiatalembert, aki henteregve elgurult, nem Libéria felé, hanem az

ellenkező irányban. Az edénynek nyilván vagy forognia, vagy himbálódznia kellett. Nem tulajdonítok ennek semmi normálisfölötti jelentőséget. De Wamba megint abnormis állapotainak egyikébe hullott és mikor abbahagyta a reszketést, sibyllai hangon mondta, elveszve, távolról, magas hangon :

— Csak egy dolgot lehet tenni. Végy egy tiszta fehér kakast és három fehér tyúkot, vidd át őket éjszaka titokban a folyón, ereszd szabadon őket Libériában és gyere vissza. Csak amikor már számos ivadékuk lesz, csak akkor térhetsz oda biztonságban. A fetis beszélt.

A jóslatok szimbolikája mögött gyakran becsületes józan ész rejlik. Mintha azt mondta volna :

— A libériai hinterland veszélyes rád nézve, mert nem áll fehér ellenőrzés alatt és sem nem tisztelik, sem nem szeretik ott a fehér idegeneket. Várd meg, amíg más fehérek letelepedtek ott és akkor nyugodtan odamehetsz.

Éppen mert ennyi túlságosan is érthető óvatos józan ész volt a tanácsban, azért hajoltam arra, hogy megőrizzem függetlenségemet, mintha csak Katieről lett volna szó és nem Wambáról. A nők mindig azt mondják az embernek, hogy valamit ne tegyen meg. Ha Wamba trance-ai valamelyikében azt mondta volna : — Meg fognak ölni Libériában. A fetis beszélt, — akkor nem ragaszkodtam volna tervemhez. De úgylátszik, Wamba nem csalt a jóslatokkal. Bármennyire is szeretett volna visszatartani engem, mégis sokszor mondta, hogy nem fognak megölni, de azért rossz, rossz dolog az egész. Mindez természetesen élénk kíváncsiságot keltett fel bennem, részben babonából és részben a babona da-

cára, látni akartam, hogy mi fog történni. Untam is már Wamba parancsolgatását. Kölyökkutya módjára bíztam benne, hogy a libériaiak kedvesek lesznek hozzám, mint a többi kedves vadember, akivel eddig találkoztam.

Így hát megmondtam Wambának, hogy én mégis megyek, még ha néger gyerekek esnek is az égből és hogy rábízom, hogy velem jön-e ő is, vagy nem. Magammal viszem Kürtöst és a teherhordókat és addig megyek, ameddig jól esik nekem. Morit nem kérhettem meg, hogy átlépje a határt; nem mintha félt volna, hanem az ő jövője a francia adminisztrációhoz kapcsolódott; politikailag határozottan tilos volt neki és ha én véletlenül valami komoly bajba kerülnék, ő inná meg a levét.

A végeredmény az volt, hogy megpróbálom egyedül, Kürtössel és tíz önkéntes teherhordóval. Wamba nem szegült szembe fetisének parancsaival. Utálta makacsságomat, dühös és civakodós volt, de most már őszintén szeretett engem. Beleegyezett, hogy elkísér egészen a folyóig, ahol egy falu-táborhely volt és hogy ott majd megvárja, amíg visszajövök. Ha már mindenáron ragaszkodom ehhez a butasághoz, mondta, hát essünk túl rajta minél előbb. Hogy megmutassa, ki az úr a háznál, követelte, hogy induljunk el mindjárt a határra és aludjunk ott, úgy, hogy legalább fényes nappal és kipihenve induljak el Libériába.

Az ösvény, amelyen aznap éjjel fáklyafénnyel elhaladtunk, keskeny, de jól kitaposott főút volt, mely Godaleből a folyómenti táborhelyre vezetett, ahonnan függőhídon lehetett átkelni a Cavally folyón. Főképp dioula házalók használják, előjogokkal rendelkező bennszülöttek, akik zavartalanul járnak-kelnek egész Nyugat-

Afrikában. Néhány óra hosszat meneteltünk, anélkül, hogy valami történt volna és már kezdtük hallani a folyó távoli zúgását, amikor elkezdődtek a bajok. Egy magas, raffia-füvből készült függönyhöz értünk, mely egyenesen a mi főútvonalunkra hullott és elzárta azt. A közös útvonal, érthetetlen módon, tilos úttá vált. Dühös voltam és gyanakodtam, hogy Wamba trükkje az egész. A korlát megjelenése — nyilvánvaló volt, hogy aznap délután függesztették oda — túlságosan pontosan következett óvó intésére.

De igazságtalan voltam vele szemben. Ő is éppúgy meg volt lepve, mint mindnyájan. Nem csak színlelésből és sokkal jobban tudta, mit jelent az ilyen akadály, mint én. És ő maga volt az, aki ragaszkodott hozzá, hogy csak folytassuk az utunkat. Ez nem is volt csekélység, mert hiszen engedély nélkül rálépni egy tilos ösvényre, annyit jelent, mint valósággal belefutni a veszedelembé. De Wamba szakértő volt ezekben a kérdésekben. Neki jogában állt felmentést adni önmagának. Ellenezte ugyan, hogy átmenjek Libériába, de, hogy egy helybeli kis varázsló-orvos elzárja előle az utat az ő saját őserdejében, az megint más kérdés. Nem volt fogalma róla, hogy miről van szó — valószínűleg komoly a dolog, minthogy a közös útvonalakat nem igen szokták elzárni — de azt indítványozta, hogy azonnal elmegy egyedül és megvizsgálja a helyzetet. Biztosított bennünket, hogy akár-hogy is áll a dolog, vissza fog jönni és átvisz minket. Igazán ragyogó volt. Kiszállt a függőágyából, mialatt beszélgettünk. Szétválasztotta a függönyt, amelyet a mi oldalunkon fáklyáinkkal megvilágítottunk és eltűnt magányosan a túlsó sötétségbe és hallgatásba.

Nyugtalanul vártunk több mint egy félóra hosszat. A teherhordók féltek. Azt mondták, hogy nem mennek tovább. Kürtös nem szólt egy szót sem, de tudtam, hogy akárhová elmenne. Ami az én reakciómat illeti, a kielégíthetetlen kíváncsiság tudtommal a bátorság legjobb pótléka — és a varázsló-orvos fű-fátyola, amely az éjszaka mélyén oly színpadiasan elzárja az ösvényt, fályaink szeszélyes fényében olyan volt a szememben, mint baljóslatú álomkapu, amely a titokhoz vezet. Szinte azt kívántam, bár sose lépjünk át küszöbén, mert tudtam, bármi van is a másik oldalon, nem fogja elérni elképzeléseimet.

Ha megkérdezik tőlem, mi az, ami elűz az aszfaltról és sivatagok és dzsungelek felé vonz, igyekszem jól hangzó, szép, egyenes, tisztességes szavakkal, értelmesen felelni: az utazás szeretete, vágy, hogy különös dolgokat lássak, hogy többet tudjak meg a vadak szokásairól, a primitív népek őszinte szeretete — és ha még nagyobb őszinteségre ösztönöznek, bevallom, hogy vonz az utazásra következő hiú gyönyörűség, hogy a nevem könyvesboltok kirakatában és barátaim asztalán olvasható. De mind ezek a szép szavak üresek, amikor az ember maga kérdezi magát és nem kap kielégítő választ. Mert hiszen ugyanazt a valamit kerestem, ha kevésbbé tudatosan is, de éppoly buzgalommal, sokkal bolondabb és valószínűlenebb helyeken is, mint a távoli földségek: saját háztömböm jól ismert házsorain az utcai lámpa fényében, hotelszobák tapéta-mintáin, a földalattin látott arcon, apróhirdetéssel telt oldalakon, amelyeket az értelemre nem figyelve olvasok végig, hosszú utcák kirakatsorán, gépiesen bámulva bele mindegyik kirakatba, még hosszabb országutakon, amelyek mentén kerítések

és fák nyujtóztak, mindig vártam, hogy megtalálom és sosem találtam meg — nem tudom, mit. Az egyik dolog olyan, mint a másik és ha egészen őszintén magamba nézek, nem tudom, mi az, ami űz és hogy mit keresek. Néha gyanakszom, hogy nem is a domb fölött kellene keresni, hanem a domb alatt. Egyszer találkoztam egy emberrel, akinek meglepett szeme mintha azt mondta volna, hogy megtalálta, de már nem volt képes beszélni arról, vagy egyáltalán valamiről.

Mindazonáltal a fű-függöny kettévált és Wamba visszatért, pislogva, amint a sötétből kilépett a fáklyafénybe. Azt mondta, vele mehetünk a folyómenti táborig és abból, amit mondott, úgy vettem ki, hogy ha nem is fogjuk látni a végső dolgot, mégis látunk majd valamit, ami legalább is furcsa. A függőhíd lent volt, eltörött, beesett a folyóba. A folyó istenei és démonjai, ha kegyesek, talán segítenek majd rendbehozni. Eljöhettek és megláthatjuk, amit majd meg fogunk látni, de pontosan követnünk kell előírásait. A teherhordók nyögtek, de Wamba parancsolt. Még jobban nyögtek, mikor eloltatta az összes fáklyát. Keresztülmentünk a korláton és továbbmentünk a sötétben, ami azonban nem volt teljes, mikor a szemünk hozzászokott, mert hold ugyan nem volt, de az ég világos volt a trópusi csillagfénytől.

A tábor szélén két ember várt és megállított minket. Siettek, nem barátságból vártak, hanem utasításokat követtek; Wambát nagyon tisztelték. Egy kipányvázott kecske és egy nagy faedény volt velük. Két teherhordóval odatarttatták a kecskét az edény fölé és sietve, mint a hentesek, elvágták a nyakát egy késsel. Egy csészét véve elő, gyorsan meghintették egy kis vérrel füg-

gőszékeinket és poggyászung minden darabját, ügyelve rá, hogy egy darabot se felejtсенek ki, megjelölve mindent vérrel, mint ahogy a vámhivatalnokok krétával jelölik meg a poggyászdarabokat. Wamba bemártotta ujjait a csészébe, egy kis vért a saját homlokára kent, azután Kürtös és a teherhordók homlokára. Azután mindkét kezét csuklóig bemártva, felszólított, hogy hajoljak az edény fölé és bekente egész arcomat és nyakamat és a kezemet és karomat is, amely könyökig meztelen volt. Bekente a nyakamat is, ahol az ing nyitva volt, azt hiszem azért, hogy ne lehessen észrevenni, hogy fehér a bőröm. Elvették a sisakomat, azt mondták, hogy el fogják rejteni az út mentén és másnap majd visszaadják. A függőszékeket kint hagyták a táborhelyen kívül, de a poggyászokat bevitték. Beléptünk a táborhelyre, amely teljesen üresnek látszott, egy kunyhóba beraktuk a poggyászt és lementünk a folyó irányában.

A folyó partján, tornyosodó fák alatt (egyikükhöz volt eredetileg odakötve a függő folyondár-híd) emberek álltak, csendben figyelve, várva valamit. Több csoport állt ott, de azért nem nagy tömeg. Nem sokat törődtek velünk, mikor csatlakoztunk hozzájuk. Wamba a kezemnél fogott, szorosan magához húzva, mintha gyermek volnék. Nem volt semmi hang, semmi mozgás, csak időnkint nyögött valaki. Csak feszültség volt. Nem hasonlított semmihez, amit addig láttam, kivéve talán azt a csöndet, ami megelőzi a vér folyékonnyá válását a nápolyi katedrálisban. Nem volt tomtom dobolás, semmi siránkozás, semmi hókusz-pókusz. Csak a feszültség.

A feszültséget megtörte a halálos mekegés a sötét-

ségből, a közeli fák alól. Egy varázsló-orvos, álarcban és magas fejdísszel, lejött a víz szélére, szörnyű állatbél-csomót viselve, ami csillogott a holdfényben. Minden erejével a feje fölé emelte és behajította messzire a vízbe. További feszült várakozás következett, de nem történt semmi. Megismételték az áldozatot a folyó isteneinek. Kisebb csobbanások hallatszottak, mint mikor a halak kiugranak. Egyesek karpereceket és más áldozati tárgyakat dobtak a vízbe.

És akkor, akármilyen is volt az, ami történt, elkezdett történni.

Wamba megszorította a kezemet és az enyhén fodorosodó vízszegélyre mutatott. Eleinte nem láttam semmit. Azután láttam, amint az összecsavart folyondár két vége kilöködik a vízből és csúszik, mint két élő kígyó, semmi látható emberi erő által nem mozgatva, fel a meredek parton a fák felé. Úgy vonaglottak, mint fej nélküli kígyók, felfelé kúsztak, vonszolva maguk után egész hosszúságukat, ki a folyó mélyéből, a testük egyre vastagabb lett, mint a vízből kiemelkedő kígyóké, míg végül is karvastagságú folyondárkötelekké váltak.

Most a hallgató feszültség átment üvöltésbe és cselekedetbe. Az emberek megfogták a kötelet, egy hosszú embersor húzta, egyesek begázoltak a folyóba, hogy megfogják. Felfelé vonszolva a meredeken, mint az útépitők, kihúzták a leszakadt híd végét és odaerősítették egy fatörzshöz.

Amint később a kunyhónkban feküdtünk, megpróbáltam rábeszélni Wambát, hogy magyarázza meg, ha tudja, hogy mi történt. Persze nem mentünk semmire. A folyó démonjai, úgy látszik, helyreállították a hidat. Ha csak emberi kezek akarták volna rendbehozni, a

folyó démonjai újra leszakították volna. Megkérdeztem tőle, őszintén mit gondol, nem a varázsló-orvosok fizikai keze van a dologban? A saját véleményem (nem gondolhattam mást, mert még sose láttam semmi bizonyítékát annak, hogy fekete vagy fehér mágia élettelen tárgyakat működésbe tudott volna hozni), az volt, hogy olyasfajta szertartás tanui voltunk, mint az egyiptomi Memnoné, ahol papi gépezetek hozták létre a csodát. De megkérdezni Wambát, aki maga is beavatott papnő, annyi volt, mintha egy dominikánus apáca-fejedelemasszonyt megkérdeztem volna, hogy vajjon igazán rózsák hulltak-e az égből Limában. Így hát elaludtam Wamba karjai közt, beérve azzal, hogy egy különös dolgot láttam és epekedtem, bár el tudnám hinni, hogy csoda történt.

Másnap reggel elhagytam boszorkányomat, aki megígérte, hogy hűségesen vár rám a folyómenti táborhelyen, de kimerítette minden bambara nyelvtudományát, hogy megmondja nekem, mekkora bolondnak tart. És átmentünk Libériába.

IV.

Nem Wamba mágiájának köszönhető és nem is az én érdemem, pusztán egy pár régi csizma az oka, — és még hozzá az is másnak a csizmája volt, bár véletlenül én hordtam, — hogy én és teherhordóim Libériából ép bőrrel és ép poggyással menekültünk meg, pusztán véletlenségből.

Természetesen semmi keresnivalónk nem volt ott, amiért ezen a hátsó ajtón kellett volna bemennünk —

még akkor sem, ha Wamba jóslatai kedvezőek lettek volna. Libéria lent a tengerparton egész más dolog. Amerikai négerek, felszabadított rabszolgák ivadékai vezetnek ott egy fekete köztársaságot, ami úgy-ahogy elboldogul az óceán szélén. De a szélső libériai hinterlandnak rossz híre van.

Ha rendes úti céлом, felszerelésem és tekintélyem lett volna, a dolgok másképp fordulhattak volna, de így csak egy rögtönzött kirándulásra mentem, nem volt semmi komolyabb okom, mint a kíváncsiság és az a vágy, hogy egyidőre elszabaduljak Wamba szoknyája mellől és nem volt más kíséretem, mint Kürtös és egy tucát rémült, de hűséges teherhordó. Nem is kellett hozzá sybillai profécia, sem szerencsétlen kutyák és csirkék kiszedett bele, hogy az ember megmondja, hogy így vagy úgy, de előbb-utóbb bajba kerülünk.

De eltekintve attól az újdonságtól, hogy a Cavally folyón olyan ide-oda lengő folyondár-hídon keltünk át, amelyet démonok építettek és amely csak majmoknak volt való, első benyomásra az a tény, hogy az Elefántcsontpartról Libériába mentünk át, ép oly kevésbé meggyőző helyváltoztatás volt, mint mikor az ember Franciaországból Belgiumba megy vagy Chicagóból Detroitba. Az ember azt mondja: — Nahát, most máshol vagyok, — de hiába mondja, mert minden ugyanolyan.

Az erdő ugyanolyan volt, az ösvények hasonlóképpen és az a pár ember, akivel találkoztunk, látszólag semmiben sem különbözött a mi kedves yafouba vad-jainktól. De ez csak az első néhány mérföldön volt így. Amint mélyebben behatoltunk, érezni kezdtük, először bizonytalanul és azután egyre határozottabban, hogy

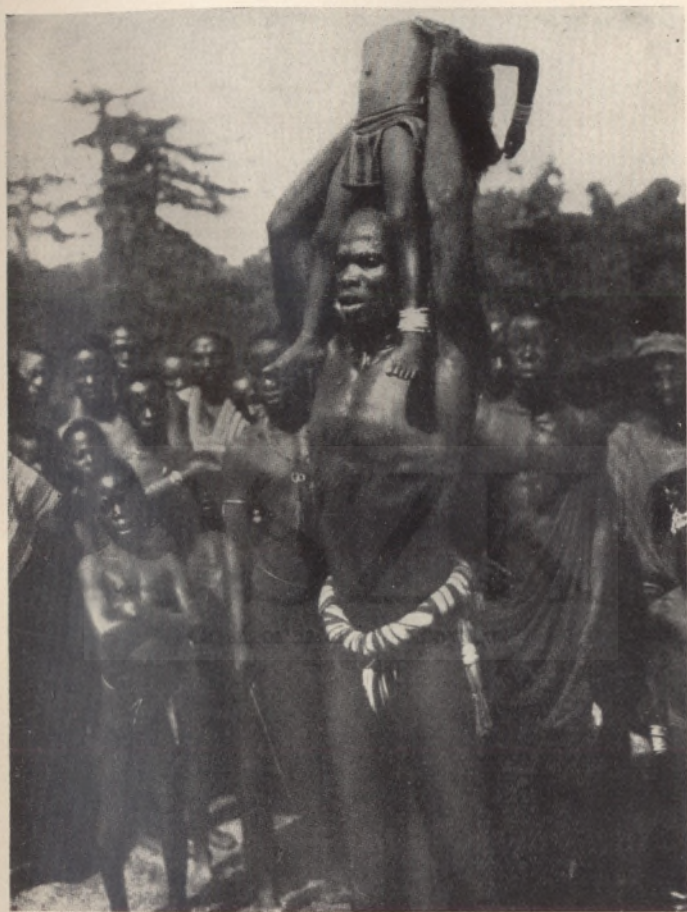
ez nem barátságos hely. És ez nem is volt csak a képzelet játéka, amit Wamba óvó intései és balsejtelmei idéztek fel. Az természetes, hogy minden bennszülött utas felfegyverkezve jár az őserdőben. De azok az utasok, akikkel az Elefántcsontparton szoktunk volt találkozni, mindig megálltak az ösvényen, köszöntek és eltréfálkoztak és kérdezősködtek, amint elhaladtunk egymás mellett. Egy asszegai vagy egy íjj mérgezett nyilakkal a helyi színezet élvezetes árnyalata egy olyan fekete erdei lakos kezében, aki vidáman és vigyorogva áll előtted. De nagyon sokat veszít varázsából, ha az illető ötven yardnyira előtted besurran halkan a bozótba és ott lesekedik láthatatlanul a lombok közt, amíg el nem mentél. A bennszülöttek itt settenkedők és barátságatlanok voltak. Nekem ez nem nagyon tetszett és a teherhordóknak egyáltalán nem. Kürtös sokkal büszkébb volt, semhogy mutatta volna, hogy tetszik-e neki vagy sem. Gőgösen lépdelt előttünk és mi követtük. Pedig ez csakugyan rossz hely volt, a véletlenül erre járó idegent, sőt még az idevalósi libériait is útközben gyakran elfogták és elvitték, mint a vadállatokat; még a dioula házalók is csak nappal mertek erre járni és csak fegyveres csapatokban. Mellesleg ez volt az egyetlen ilyenfajta terület, amelyet nagykiterjedésű nyugatafrikai vándorutamban érintettem.

Délnyugati irányban haladtunk egy Zambli nevű falu felé, ahol állítólag a libériai kormánynak egy kirendeltsége állomásozott, valamiféle adminisztrátor főnöksége alatt. Az volt a szándékunk, hogy ott töltsük az éjszakát, beszerezzük azokat az útbaigazításokat és azt a segítséget, amit az adminisztrátor nyújthat és aztán, ha minden jól megy, másnap beljebb hatolunk.

Kissé idegesen és aggódva siettünk előre, hogy még naplemente előtt elérjük Zanzibart. Biztosra vettem, hogy ha egyszer érintkezésbe lépek egy adminisztrációs állomással, bármennyire elszigetelt is az az őserdőben, mégis jól fognak fogadni, hiszen Amerika és Libéria híresek arról, hogy milyen jó barátságban vannak. Az is lehet, hogy vezetőket és őröket adnak mellénk további utunkra.

Hát nem is történt velünk semmi a világon, útban Zanzibart felé. Egyetlen egyszer sem fenyegettek, sem meg nem állítottak. Átmentünk kunyhócsoportokon, amelyek látszólag elhagyatottak voltak, nem láttunk egy emberi arcot sem. Az a botrány, ami várt bennünket, hijjával volt minden enyhítő mozzanaterű körülménynek. Mondhatom, undorítóan drámai volt.

Délután négy óra tájban érkezünk meg Zanzibartba — vagy húsz vályogból és zsupból épült kunyhó, elszórva egy központi cölöpkerítés körül, ami nyilván az adminisztrációs állomás volt, mert egy piszkos kis zászló lógott rajta. Néhány falubeli bámult ránk messziről, de nem jöttek közel, még csak a szokásos vizet sem hozták elénk. A cölöpkerítés kapuja nyitva volt. Letelepítettem eléje teherhordóimat, a függőszéket és a pogyászt, Kürtös parancsnoksága alatt és bementem, egyedül. Egy libériai káplár, mezitláb és nadrág nélkül, de mocskos piros katonakabátban és rendes puskával, megállított és néger-angolul megkérdezte, hogy mit akarok. Három vagy négy katona, hasonló öltözetben és fegyverzetben, lődörgött ott körül. Nagy négyszögletes vályogház állt a középén, ablakokkal, verandával, bizonyára hivatal helyiség, erről lógott a zászló is ; valószínűleg lakóház is, bár az életnek semmi jelét nem mutatta.

Yafouba bűvész, az egyik kislánnyal, akit kardélre hánynak.

Mondtam, hogy amerikai utazó vagyok és szeretnék az adminisztrátorral beszélni. — Mister Harris, — kiáltotta az őr, mintha csak otthon volnánk, Amerikában. Nagy öröm volt hallani, amint azt mondja : — Mister Harris. — Most már minden rendben lesz. Valószínűleg ki fog derülni, hogy Mr. Harrisnak és nekem közös ismerőseink vannak Harlemben vagy Tuskegeeben.

Felmentem a hivatal verandájára, az őről egy pohár vizet kértem és rágyújtottam, mintha az enyém volna a ház. Már is úgy éreztem magam, mint akit szívesen látnak és kissé leereszkedő is voltam. Amerika sokkal nagyobb, mint Libéria és olvastam valahol, hogy az alkotmányuk a mienk utánzata. Arra is gondoltam, hogy milyen érdekesen elbeszélgethetnénk Haitiról. Így ültem és vártam vagy egy negyedóra hosszát, jókedvűen elmélkedve, hogy az én életemben mindig minden jóra fordul és a várakozást se bántam ; Mr. Harrist valószínűleg a pihenőjében zavartam meg.

Azután Mr. Harris kibukkant a házból és felkeltem, hogy eléje menjek. Megjelenése éppolyan megnyugtató volt, mint ismerős csengésű neve. Középkorú sötét néger volt, csontkeretes szemüveggel, áruházban vett kemény szalmakalappal, civil khaki-öltönyben, celluloid gallérral és kinyult fekete nyakkendővel. Olyan volt, mintha ép most jött volna ki a drogistától a Hetedik Avenue és a Százharminchatodik Utca sarkán. Olyan volt, mint egy tanító ; valószínűleg nagyon unatkozik itt és vendégszerető lesz.

Csak puha, csont nélküli kézfogása után kezdtem észrevenni, hogy szeme a szemüveg mögött nem is olyan megnyugtató. Nem mintha vad vagy ellenséges szem lett volna. De olyan embernek a ravasz, nem

őszinte szeme, aki valamit rejteget és nem érzi jól magát. Azt is észrevettem, hogy még mindig nem szólt semmit. Udvarias társalgási hangnemben, amerikai angolsággal szóltam hozzá és biztosra vettem, hogy ő is ugyanúgy fog felelni. De most, hogy kinyitotta a száját, kiderült, hogy alig tud valamit angolul. Egészen nyers néger-angolsággal beszélt és bambarául. Kezdttem egy kissé türelmetlen és bosszús lenni, bosszúságomban az agresszivitás enyhe árnyalatával. Mert még annyit se mondott nekem, hogy üljek le és nem kínált meg a legközségesebb fajta frissítővel sem. Leültem, a nélkül, hogy felszólított volna és elkezdtem az ő nyelvén beszélni, jól megmérve szavaimat.

— Én nem vagyok kérem sem kereskedő, sem politikai utazó, nem akarok Magukból semmi hasznót húzni. Amerikai magánember vagyok, könyveket írok. Francia-Afrikában mindenütt jól fogadtak, a fehérek is és a feketék is. Most a Maguk országában vagyok, amely amint bizonyára tudja, barátságos viszonyban van Amerikával. Magammal hoztam az élelmemet és mindent, amire szükségem van. Szeretnék itt maradni néhány napig, ha el tudna helyezni a falu vendégházában. Ha a törzsfőnökei meg akarnának látogatni, bőséges ajándékot fognak kapni és viszonzásképpen én is meg fogom látogatni némelyik falujukat. Mi a véleménye minderről, Mr. Harris?

Mire Mr. Harris furcsa, agresszív, de zavart hangon felelt:

— Mutassa az írásait.

— Minek az Magának? — mondtam. — Az útlevellem kint van a bádogládámban valahol és ha nagyon akarja, behozhatom.

— Nem, — mondta. — A monroviai írásait akarom, a libériai kormány írásait.

— De hisz nagyon jól tudja, — mondtam, — hogy északról jöttem lefelé, nem fel a partról és nem lehet írásom a Maga fővárosából és a Maga kormányától. Tudja jól, hogy Maga az első libériai tisztviselő, akivel életemben találkoztam.

— Szóval nincsenek libériai írásai, — mondta és jóllehet ezt megrovó hangon mondta, tudtam, hogy valami egyelőre ismeretlen okból örül neki, hogy nincsenek libériai írásaim és biztos akart lenni ebben. Valami nem volt rendben és percről-percre kevésbé volt rendben. Felkeltem.

— Most már itt vagyok, — mondtam. — Mi a szándéka? Maga parancsol itt és ha nem akarja, hogy itt tartózkodjam a Maga területén, hát csak szóljon és visszamegyek arra, ahonnan jöttem.

És erre rögtön kimutatta a foga fehérjét.

— Maga behatolt a mi területünkre, — mondta Mr. Harris. — Ez súlyos dolog.

— Ugyan, számárság, — mondtam, — Maga is nagyon jól tudja. És különben is, mit akar? Maga hivatalnok. Nem intézheti el felső hatóságai nélkül.

De távolról sem voltam biztos benne, hogy mit csinálhat és mit nem. Minden összeköttetés Monroviával legalább egy hónapba kerül. Azt mondta:

— Várjon, kérem.

Csunyaúl benne voltam a pácban. Nem is a miatt a négy fegyveres őr miatt, akik már nem lődörögtek, hanem örködtek, azoktól még kísétálhattam volna az udvarból, legalább is abban a hiszemben voltam. De egy órával voltunk naplemente előtt és a leghalványabb

reményünk sem lehetett, hogy addig kikerüljünk Mr. Harris területéről. Elment és én vártam, rágyújtottam még egy cigarettára. Inkább bosszús és dühös voltam, mint igazán nyugtalan, de azért nem volt kellemes dolog.

Majdnem mindjárt vissza is jött egy idősebb kroumennel (egy erdei törzs tagja), aki fel volt öltözve, kecskeszakálla, kampós orra volt, az arca vadabbul gonosz, mint Mr. Harrisé, de kevésbbé rejtőzködő és mindenestre intelligensebb. Kétes néger-angol nyelven beszélt. Úgy látszik, hivatalosan semmiféle összeköttetésben nem állt az állomással.⁷ Mr. Harris személyes jó embere és tanácsosa volt. De ha Mr. Harrisnek segédcsoportokra volt szüksége, nekem még nagyobb szükségem volt rájuk. Nagyon vágyódtam Mori után. Így csak Kürtösért küldhettem egy katonát, hogy jöj-jön, mert szükségem van tolmácsolására.

Jött is büszkén toprongyos kabátjában és majomprém parókájával, a kürt hanyagul a balkezeiben és olyan katonásan szalutált, hogy az örök vigyázzba vágta magát. Ha Kürtös így lépkedett, az katonai parádé volt. Komolyan megállt szélem mellett. A kroumen feszülten nézett rá és kért tőle valamit, ami gorombaságnak hangzott, egy olyan nyelven, amelyet még sose hallottam. Kürtös arcáról eltűnt minden kifejezés és bambarául felelt:

— Ti famou. (Nem értem.)

A kroumen még egyszer megpróbálta. Kürtös arca még kifejezéstelenebb és bocsánatkérő lett. Hát így álltunk. Megtettük, ami tőlünk telt, hogy megértessük magunkat a keverék-nyelven. De a kroumen és Mr. Harris csakhamar magánbeszélgetést kezdtek folytatni

saját nyelvükön, időközben gyanakodó pillantásokat vetve Kürtösre.

Aznap éjjel, — miután beraktak minket egy örökkel körülvett kunyhóba és most már nem is erőltették meg magukat, hogy úgy csináljanak, mintha nem volnánk foglyok, — Kürtös nagyon szemléletes és teljes, bár suttogva előadott beszámolást adott erről a megbeszélésről, melyet ilymód kihallgatott és amely határozat nélkül, valahogy így végződött :

Mr. Harris : Láttad, hogy mennyi poggyászuk van. Mondta is, hogy van vele élelem és egy csomó ajándék. Biztosan sok rumja és muníciója is van. És láttad azt a puskát.

A kroumen : Mondom neked, hogy nézd meg a nadrágját. Nekem nem tetszik ez a nadrág. És mondom neked, hogy nézd meg újra a csizmáját.

Mr. Harris : De ő maga mondta, hogy csak magánember, aki utazik. És aztán figyeld meg, hogy viselkedik. Többnyire udvarias és fél tőlünk. Nem olyan, mint aki parancsolni szokott.

A kroumen : Nem is az arca vagy a modora az, mondom neked. Hanem a ruhája. Voltam hajókon, amelyek Angliából jöttek. A ruhája piszkos, de azért sehogyse tetszik nekem. És a csizmája gyűlöletes. Olyan fehér embernek a csizmája, aki parancsolni szokott. Nézttem, hogy rá van-e varrva valami a kabátujjára és az igaz, hogy nincsenek jelvényei. De aztán ki fog sülni, hogy aranycsíkjai vannak, csak eltette valahová a bőrröndjébe és akkor majd sajnálni fogod. Nem ajánlatos. Később baj lesz belőle.

Szóval, hát erről volt szó. Minden jóakarát megvolt bennük, hogy kiraboljanak bennünket, de nem tudták

eldönteni magukban, hogy nyugodtan megtehetik-e. Nem számítva azt az ízléstelenséget, hogy Mr. Harris hivatalos jellegének a fedezete alatt akarták végrehajtani, a dolog oly egyszerű volt, hogy az ember megtudta érteni, ha nem is rokonszenvezett velük feltétlenül, a kínos dilemmát, amibe kerültek.

Mégse tetszett nekem ez a Mr. Harris, sem elvben, sem személy szerint. Mert Kürtös további leleplezéseiből kiderült, hogy az általában véve inkább unalmas, puhakezű, vastagarcú Mr. Harris volt az, aki a probléma megoldásának egy kevésbé kellemes módját indítványozta. Hogy rövid legyek, azt tanácsolta, hogy miután nem biztonságos dolog konfiskálni a holminkat és azután elengedni minket, hogy utólag bajt csináljunk, esetleg olyankor kell elküldeni minket, amikor utolér minket az éjszaka és az egész ügyet el lehet intézni a lehető legcsendesebb módon az erdei úton. De a kroumen ezt az indítványt is hevesen ellenezte és Kürtös, aki a verandán úgy szimatolta, hogy komoly veszélyben vagyunk, most azon a véleményen volt, hogy már kevesebb okunk van az aggodalomra. Nagyon ellene volt annak, hogy kitörjünk. A kunyhóban nem kockáztattunk semmit. És reggel majd meglátjuk, hogy mit csináljunk, most hogy már tisztában vagyunk a helyzettel. Tanácsát értelmesnek találtam és megpróbáltam elaludni.

Amint ott feküdtem, eszembe jutott, hogy ez a kissé tompa Mr. Harris, tanítós külsejével, Tizennegyedikutcai kemény szalmakalapjával és kis kinyult fekete nyakkendőjével, ami félrecsúszott a celluloid gallérban, ez talán az egyetlen igazán veszedelmes néger, akivel találkoztam az afrikai dzsungelben.

Az öreg kroumen vadember volt és ha van valami jelentősége az ember fiziognómiájának és szemének, kettejük közül ő volt az irgalmatlanabb és talán a ragadozóbb természetű is. De nem volt buta.

Az ő ijedtsége, melyet egy véletlenség, a csizma váltott ki, mentett meg minket a tompa Mr. Harristól.

Pedig az a csizma sosem készült az én lábamra, sem más civillábra. A legjobb londoni katonai cipész készítette és abból a fajtából való volt, amelyet tábornokok és ezredesek hordanak és néha őrnagyok is, ha milliomos nagynénjük vagy feleségük van. Barátom, Russell Haven Davis őrnagy rendelte meg 1925-ben, Haitiban, — és szorította a lábát. Ezért elkótyavetyélte nekem egy tenniszütőért és egy német fényképezőgépet. Most, öt évvel később, bár a sarkánál már nagyon elkopott, még mindig őrizte nyomait annak a katonai dicsőségnek, amelyet a kroumen megérezett és nem nagyon tetszett neki.

Ezért másnap reggel, minthogy úgy látszik a kroumen volt a fontosabb gazember kettejük közül, Mr. Harris eljött és kijelentette, hogy szabad visszatérnünk oda, ahonnan jöttünk és hozzátette, hogy csak azért tanácsolja, hogy ne maradjunk itt és ne is menjünk tovább, mert ez a terület nem biztonságos idegének számára. Ebben a tekintetben szívből egyetértettem Mr. Harris-szal, először egyúttlétünk folyamán. Két teherhordónk megszökött az éjszaka, de a többi összegyűlt és induláshoz készültünk. Mr. Harrisban volt annyi tompa szemtelenség, hogy ott lógott körülöttünk valami undok krokodilmosollyal, nézte, amint szétosztjuk a terheket és tanácsokat adott. A kroument soha többé nem láttam. Ő más anyagból volt gyúrva. Rögtön

eltűnt. Nemsokára egy asszony tojasokat és egy csirkét hozott. Azt mondtam neki :

— Hívja ide azt, akitől valók, hogy megfizethessem.

— Nem, — mondta Mr. Harris, — ez ajándék.

— Köszönöm, — mondtam, — nem fogadok el ajándékot Libériában és nem is adok.

Siettünk és útrakészen álltunk. Mr. Harris félrevonta Kürtöst.

— Azt reméli, — mondta Kürtös, — hogy legalább egy üveg rumot és néhány doboz szardiniát ad neki.

Ez mégis sok volt. Azt mondtam :

— Fenét adok. Mind a rumot neked fogom adni és a barátaidnak, ha túl leszünk a folyón.

Ez kissé helyreállította önérzetemet, de nem nagyon. Visszavonulásunk nem volt büszke. Hogy ép bőrrel menekültünk, nem cselnek és nem is bátorságunknak köszönhattük. Elvesztettem a tekintélyemet önmagam előtt és egy kissé a teherhordók előtt is. Tudták, hogy felsültem és hogy csak éppen hogy megúsztuk nagyobb baj nélkül.

Visszamenni a Cavally folyón, olyan helyre, ahol mindenki barátságos és az emberek, akik várnak, szeretnek bennünket, olyan öröm lenne, mint a hazatérés, ha nem lenne ott Wamba; aki nem fog elengedni egyetlen egy lehetőséget sem, hogy azt ne mondja: „úgy-e megmondtam neked.“ Elszöktem Wamba elől és most szégyenkezve kullogtam vissza.

A folyómenti táborban várt minket, ahol Mori aggódva csatlakozott hozzá a többi teherhordónkkal. Lejöttek elénk a partra és kérdéseket üvöltöttek felénk, amint átkeltünk a folyondár-hídon,

mert hiszen mi azt reméltük, hogy egy hétig el leszünk. Leöltünk egy juhot és mialatt főtt, Kürtös meg én elmondtuk történetünket. Mikor a csizmához értünk, Wamba megegyszer elmondatta és abbahagyta a veszekedést. Úgy látszott, mintha valami olyan mélyebb értelmet látna a történetben, amit én nem vettem észre benne.

Ha fehér nyelven vissza tudnám adni az ő fekete felfogását az epizód jelentőségéről, azt hiszem, ez bizonyos fokig világot vetne az igazi fetisista pszichológiájára. De nagyon nehéz és ha egyáltalán el tudom mondani, akkor is csak bizonyos közkeletűbb fehér fogalmunkkal való összehasonlítás révén lehetséges.

Én kénytelen voltam a csizma-epizódot úgy tekinteni, mint egy szerencsés véletlent. Viszont Wamba úgy hiszi, hogy nincsen véletlen a világon. Éppen ezért meggyőződése szerint az egész libériai baleset meg volt írva implicite és el volt rendelve már abban, hogy öt évvel ezelőtt megvettem a csizmát. Úgy hitte, hogy amikor megvettem, öntudatlanul egy fetis hangjának engedelmeskedtem (ennyiben a fetis a mi őrangyalunkra hasonlít) és hogy a csizma maga ennek következtében grisgris; hogy magában foglalta és irányította ezt a későbbi végzetet, mely akkor még csak embrió-alakban volt meg. Mert épúgy, mint ahogy a harlemi néger azt hiszi, hogy a holnapi húzás számát meg lehet előre álmódni és éppen ezért valahol léteznie kell az embriónális jövőnek, Wamba is hiszi, hogy minden lehetséges jövőbeli történés embrió-alakban előre létezik. Ez úgy hangzik, mintha tiszta fatalizmus volna, pedig nem az. Mert abban is hisz, hogy a jövőt, ha előre látjuk, bizonyos fokig irányítani lehet. És a fetis megkér-

dezésének és a jóslásnak az a tulajdonképpeni célja, hogy kiolvassuk és irányítsuk a jövőndőt.

Mi fehérek, amennyiben fatalisták vagyunk, a predesztinációban vagy a gondviselésben vagy a kismetben hiszünk, amelyet nem lehet megváltoztatni és amely elől nincs menekvés. Aminek meg kell történnie, az megtörténik, mondjuk. De Wamba másképp hiszi. Hisz abban, hogy a végzet, bár előre meg van írva, nem egyenes vonalban halad bele a jövőbe, hanem *legyező-alakúan*, miriád egymással felcserélhető ösvényben a végtelenségig megsokszorozva. Ezt a nehéz elképzelést a legyező-alakú végzetről egy szellemes hasonlattal világosította meg:

— Megyek egy ismeretlen erdőben. Annyi irányban mehetek, ahány pontja van a szélrózsának. Nem tudom, hogy melyik irányban mi vár rám, de minden irányban a végzet vár rám: dolgok, amelyek előre meg vannak írva abban az értelemben, hogy már léteznek és elkerülhetetlenek, de felcserélhetőek, attól függ, hogy melyik ösvényt választom. Az egyik ösvényen van egy fa, melyről üdítő gyümölcsöt fogok szedni. Egy másikon egy párduc vár, hogy rám ugorjék. Ismét egy másik ösvény mellett szép forrásvíz van. Egy másik irányban elefántcsapda van, amibe bele fogok esni és a benne levő cölöpök felnyársálnak. Ismét egy másikon egy barátságos tábor, ahol jól fogadnak.

Mindezek a dolgok legyező-alakban vannak beírva a jövőbe. És mindezek igazi lehetőségek. És el kell ismernünk, minthogy oly gyakran tapasztaljuk az emberi élet erdejében: semmiféle logikus vagy észszerű eljárás nem tudja megfejteni, vajjon mi jobb, ha jobbra megyek, vagy ha balra megyek. És minthogy állan-

dóan mozgásban vagyok valamelyik ösvényen, az anyaméhtől a sírig, mert hiszen, ha megállok, hogy pihenjek, az is a mozgás egy formája, a legcsekélyebb választás a leghétköznapibb dologban, a legközönségebb esemény is magában hordja annak a lehetőségét, hogy megváltoztatja egész eljövendő életemet.

Ezért kérdi meg a primitív néger a fetist; ezért eszel ki varázslatokat és grisgris-ket, hogy megvédjék őt az útvesztőben. Ha nem is hiszünk módszereiben, legalább is kezdhethjük megérteni, miért tartja szükségesnek, hogy megpróbáljon valamit tenni. Mi fehérek gyakran rájövünk és néha nagy megdöbbenéssel, hogy minden logikus előrelátásunk dacára, mi is ebben a vak útvesztőben bolyongunk és egyik ösvényről sem tudjuk, hová vezet. De a logikánk maga arra tanít, hogy ezen nem tudunk segíteni.

Az ajtó becsapódik és a vonat az orrod előtt megy el, mert aprópénzt kerestél, mikor megvetted a reggeli lapot és az esti lapban olvashatod a vasúti szerencsétlenség áldozatainak a nevét. A dráma rendszerint kevésbbé hirtelen, kevésbbé látványos, kevésbbé végleges, de ha visszatekintesz, száz esetben megláthatod a végétet, amikor látszólag értelmetlen véletlenek vagy elhatározások megváltoztatták életedet. Nem jönnél át ma este, szükség volna egy negyedekre a bridge-partiban? Nem, dolgom van... Habozol és barátod már majdnem letette a kagylót. Éppen mielőtt lecsengetne, azt mondod: — Na jó, hát átjövök. Az este folyamán bevetődik egy fiatal leány, akiről sose hallottál és hat hónappal később azon veszed észre magad, hogy feleségül vetted. Sors, gondviselés, vakszerencse, vagy Wamba legyező-alakú jövendője. Haitiban egy pár

csizma szorította Davis őrnagy lábát. Ez öt évvel ezelőtt volt. Holnap, könnyen elképzelhető, valami teljesen céltalan dolgot teszek, például lemegyek a sarki kávéházba egy csomag cigarettáért és ezzel útnak indítok egy másik abszurd eseménysorozatot, amelynek következtében öt év múlva multimilliomos leszek vagy tönkremegyek.

Már most az alapvető különbség Wamba felfogása és a mienk közt az, hogy míg mi minden ilyen eseménysorozatot előre meg nem mondhatónak és éppen ezért előre nem irányíthatónak tekintünk, addig Wamba hisz abban, hogy titokzatos, előre kész tervrajzuk van és éppen ezért bizonyos fokig előre el lehet olvasni őket. Ez, azt hiszem, egyik alapvető eleme a fekete primitívek pszichológiájának. Az élet legyező-alakú útvesztőjében, ahol sem a logika, sem a tudatosan irányított akarat nem vezetnek célra, a néger fetiseinek természetfölötti vezetését keresi, valahogy úgy, mint ahogy a régi keresztények keresték, mikor térdenállva imádkoztak. Mi, akik felvilágosodottabbak vagyunk, keresztbe tesszük az ujjunkat vagy feldobunk egy pénzdarabot.

V.

Elefántcsontparti vándorlásaink első idejében, rosszul sikerült libériai kalandom után, meglátogattunk egy öreg varázsló-orvost, aki Wamba szerint nagyon kiváló jós volt.

Igénytelen, szakállas öregúr volt, sátra előtt gyékényen ülve fogadott minket, nem volt körülötte semmi rikító vagy ijesztő hókusz-pókusz. Egyideig

maga elé meredt, valami láthatatlan dologra bámulva, azután az őserdő madarairól kezdett beszélni. Nemso-kára a tukánról beszélt ; nagy madár az, ragyogó, tűz-színű tollazattal és különös, távoli kiáltással. A leg-magasabb faágakon lakik, nagyon nehéz megközelíteni és rendszerint estefelé szokott repülni.

Azt mondta :

— A tukán a közelben kiált és te utána mégy. Messzebbre száll és te követed. Így mégy egyre tovább. Látod ragyogó tollazatát, de azután eltűnik. Te is úgy jöttél ide, hogy egy ragyogó tukánt kergettél. Előtted száll és amerre száll, te követed.

— Igaz, bölcs öreg fekete ember, — mondtam, — de mondd meg, kérlek, vajjon megfogom valaha a tukánt ?

— Ó, ki tudja azt, — mondta. — De mindig kö-vetni fogod.

Így hát elmentünk estefelé, amint a tukán elszáll, de hogy micsoda ragyogó madarat követtünk, magam sem tudom. Azt terveztük, hogy körútunk után tíz nap mulva visszatérünk San Dei törzsfőnök ősi falujába, mert meghívott, hogy vegyünk részt az áldozaton, amit bátyjának, Bounak a sírján fognak bemutatni. De addig is szabadon és összevissza bolyongtunk. És ha nem is fogtunk egy lángoló chimaerát, mégis volt néhány különös élményünk, amelyet csak Wambának, a kedves boszorkánynak a barátsága és jelenléte tett lehetővé egy vándorló fehér számára. Nélküle ugyan barátságosan fogadtak volna, de teljesen ki lettem volna rekesztve a különös dolgokból, még csak azt sem tudtam volna meg, hogy egyáltalán van ilyesmi.

Egy délután megérkeztünk egy Mabya nevű fő-

nők fő-falujába és szállást kértünk az éjszakára. Ennek a Mabyának párdücfogak voltak beleszőve a hajába és első benyomásra félelmes személyiségnek látszott. Fogadtatásunk, bár vendégszerető volt, mégsem volt túláradó. A főnök griotja nagyon vad fickó volt, úgy látszott, állandóan rosszkedvű és nem szereti túlságosan az utazó idegeneket. Mikor összejöttünk a főnökkel a szokásos előzetes megbeszélésre, a griot körülnézett, hogy ki mer neki ellentmondani és így kiáltott:

— *Amikor atyja őt nemzette, párdücot nemzett.*

Udvariasan kijelentettük, hogy teljesen igaza van, de úgy látszik, ez sem lágyította meg a griot szívét. Folytatta:

*Most a beszéd ideje van,
De senki sem mer gorombán beszélni vele.
Ez a nagy erdő,
Ahol mindenkinek halkan kell járnia.
Ez a nagy erdő,
Csak a párdücs van itt odahaza.*

De a Párdücről a közelebbi érintkezés folyamán kiderült, hogy igen jóakarátú és jótermészetű párdücs. A rengeteg fogon kívül, ami a hajába volt szőve, félrecsapott nemezkalapot is hordott a fején és rokonszenves arca volt, bizonyos szeszélyes humort véltem rajta felfedezni. Az embernek azt kellett hinnie, hogy a griot szavai pusztán csak frázisok. Párdücsfog gondoskodott róla, hogy kényelmesen elhelyezkedjünk a vendégházban és megkínált mindennel, amit a falu vendégszeretete hirtelen nyújtani tudott: pálmaborral, hússal és gyümölccsel. Még az üvöltő griotról is kiderült, hogy

a magánéletben szeretetreméltó lélek, hat tojást hozott nekünk este.

Mielőtt azonban letelepedtünk volna, hogy otthon érezzük magunkat ebben a faluban, komoly veszekedésre került a sor, de egészen más oldalról. Még aznap késő este történt. Már lefeküdtem, amikor Mori hozzám jött a teherhordók vezetőemberével és azt mondta, hogy a teherhordók nem kaptak enni. Mintegy húsz teherhordó volt velem, köztük néhány olyan, aki még Dananaeből jött velem. Fizetésükből, ami napi hat cent értékének felelt meg, ők maguk gondoskodtak az élelmükről reggel és délben; egy kis hideg főtt rizst és maniokot szoktak enni. Néha jobbnak látták, hogy egész nap ne egyenek, ami az ő dolguk volt, minthogy jó fizetést kaptak és amire szükségük volt, megszerezhatték nem egészen egy pennyért. De este mindig nekem kellett gondoskodnom számukra vacsoráról, amitől a megpukkadásig jóllaknak, — a költség és felelősség ezért engem terhelt.

Ennek az étkezésnek az ára, mibenléte és megszerzésének a módja meglehetősen egyforma mindenütt. Amint az ember belép egy faluba, ahol az éjszakát szándékszik tölteni, megállapodik az egyik vagy másik családdal, amely vagy önként jelentkezik, vagy a törzsfőnök jelöli ki, hogy élelmezzék a teherhordókat. A család emberének előre kifizet fejenként két cent értéknek megfelelő pénzt, ez az általánosan elfogadott, rendes és tisztességes ára a dolognak. Ennek fejében ő gondoskodik néhány nagy tál rizsről és néhány kisebb edény forró szószeről, amiben kell lenni okrának vagy más főzeléknek, sónak és paprikának és elfőtt húsnak vagy halnak, hogy súlyt és ízt adjon a szósznak. Rendszerint az illető ember fele-

sége és családja készíti el, időbe kerül, de jól keresnek rajta.

Ebben a faluban is megtettem a szükséges intézkedéseket és most, abban a hiszemben, hogy éppen csak a szokásosnál hosszabb ideig tart, amíg elkészül, elküldtem Morit, hogy nézzen utána. Nemsokára visszatért és bejött a kunyhóba.

— Igaz az, hogy a teherhordók nem ettek ; valami nincs rendben. Megtaláltam az embert, de nem volt a saját házában és elbujt előlem. Azt mondta, hogy a szósz, amit a feleségei csináltak, nem volt jó és hogy szégyelte odaadni a teherhordóknak és majd másikat készítenek. De mikor azt mondtam, hogy akkor mutassa meg a főtt rizst, nem tudta megmutatni és azt hiszem, nem is főzetett egyáltalán. Azt hiszem, nem is akar nekik enni adni.

Meggyújtottam a karbidlámpámat, felvettem a csizmám és pizsamában lementem a faluba, ahol már sötét volt. A teherhordóim őrizték az embert. Összegyültek sötét háza előtt és bár rendesen türelmesek és alázatosak, most nem akarták elengedni az embert addig, amíg én nem beszéltem vele.

Először ugyanazt mondta, amit Morinak :

— A szósz nem volt jó és már csinálunk másikat.

— Hol a főtt rizs, — mondtam — és hol vannak a tüzek ?

— A nővérem tanyáján, nem itt a faluban, — mondta. Majd mikor látta, hogy dühös vagyok és nem hiszem el, azt mondta :

— Sajnos, az unokatestvérem, akire rábíztam a pénzt...

Erre fejbevágtam a cocomacaque botommal, el-

esett, de nem kábult el egészen, a földön kúszva át akarta ölelni a lábam és vinnyogott. Erre megint ráütöttem és elkezdtem rúgni a csizmámmal, hogy addig érjem, amíg a földön fekszik. Mori megállított és örültem, hogy megállított, de annak is örültem, hogy így tettem, ahogy tettem.

Felvertük az ember családját és tüzet rakattunk és Mori ott maradt, hogy vigyázzon, hogy a teherhordók enni kapjanak.

Másnap reggel a főnök hivatott és elmentem hozzá, kíváncsian, hogy vajjon baj lesz-e a tegnapiakért. De ő már teljes meglepődésére kivizsgálta az esetet. Azt mondta, hogy mihelyt az ember meggyógyul, nagyon meg fogja veretni még egyszer, feleségei és a falu jelenlétében. Azt mondta, hogy a falu nagyon örül és reméli, hogy meg fogom hosszabbítani látogatásomat. De amint kiderült, ennek a meghívásnak az ő részéről külön oka is volt, ami nem volt velem egyenes összefüggésben. Megtudták ugyanis, hogy Wamba kicsoda és úgy látszik, Párducfog parti táborhelyén, nem messze innen, valami eset adódott, amit csak Wamba tud rendbehozni. Nagyon nagy szolgálatot tennénk neki, mondta Párducfog, ha Wamba a végére járna a dolognak, mert ő nagyon szereti a friss halat és már hetek óta nem kapott. Hogy pontosak legyünk, a halász meg van bűvölve és a hal nem megy be a varsájába, jóllehet mindenki tudja, hogy a folyó még mindig tele van halakkal. És mostanig a helyi fetisesek nem tudtak semmit se tenni.

Így hát Wamba még aznap átment a másik faluba nyomozni, nem engedve meg, hogy vele menjek, mert attól tartott, hogy jelenlétem gátolná őt tevékenységében. Párducfog, örömeiben, hogy Wamba megígérte se-

gítségét, elküldött dobosaiért és táncosaiért, hogy addig szórakoztassanak bennünket és délután nagymennyiségű banghi folyt. A griot is ott volt, már nem nézett dühösen körül, sőt hajlandó volt egy kis éneket is készíteni rólam, „aki súlyos csapásokat igazságosan oszt.” Elővettem a szokásos ajándékokat, köztük egy csíkos dioula-ruhát és egy összecsucsható kést Párducfog számára, továbbá egy öngyújtót, aminek nagyon örült. De nem ízlett neki az Amer Picon. (Kinyitottam egy üveggel, azt hittem, hogy különös megtiszteltetés lesz a számára.) Kiköpte a földre és közben gyanakodva nézett rám, mintha attól tartana, hogy rossz tréfát űztem vele. Azt mondta, olyan az íze, mint az orvosságnak.

Ekkor történt először, hogy egy ember jött hozzám egy faragott figurával, amelyet el akart adni. Régi és nagyon jó munka volt. Eddig nagyon óvatos voltam, mikor álarcok vagy faragványok vásárlása irányában érdeklődtem, mert tudtam, hogy a jó dolgok vagy valósi tárgyak, vagy ősi örökségek. Azonkívül nem akartam, hogy úgy bánjanak velem, mint egy kereskedővel. De minthogy ez az ajánlat önként jött, boldogan éltem vele. Megvettem a figurát azon az áron, amit az ember kért érte és megkértem Párducfogot, hogy hirdettesse ki, hogy ha valakinek van álarca, szobrocskája vagy karperece, amit szívesen elad, megveszem alkudozás nélkül. Elküldte embereit, akik összeszedték, amit lehetett és nemsokára egész szép csomóval jöttek vissza, — nem voltak csodálatos, múzeumba való darabok, de becsületes elefántcsont-parti dolgok, amilyeneket most már alig lát az ember az automobiljárta területeken. Az árak megállapítását teljesen rájuk és Párducfogra bíztam, mondtam, hogy minden tulajdonos szabja meg azt az

árat, amit ő és a többiek mindnyájan megfelelőnek tartanak maguk közt. Erre rengeteg fecsegés következett, amiben nem vettem részt. Az árak, amelyekben végre is megállapodtak az álarcokra és faragott figurákra vonatkozólag, körülbelül húsz és harminc cent értékének megfelelő összeg közt mozogtak és egy szépen kifaragott tömör réz karperec ára tíz és tizenöt cent között váltakozott.

Nem akartam sem túlságosan nagylelkű, sem leereszkedő lenni, de hogy bizonyos fokig mégis megtartsam az önmagamról alkotott jó véleményemet, arra a kompromisszumra jutottam, hogy a kétszeresét fizettem annak, amit kérnek. A legtöbb tárgy olyan volt, hogy az ember könnyen kapna érte húsz-huszonöt dollárt Európában, New Yorkban pedig még többet. Az emberek azt mondják és írják, hogy a kapzsi bennszülöttek így meg úgy becsapták őket és bizonyára meg is teszik, ha az ember nem vigyáz, a nagy piacokon és az országutakon. De az őserdőben sokszor éppen az ellenkezője igaz és az még inkább zavarba hozza az embert.

Kora délután Párducfog két fivére jelent meg, az egyikén mókusbőr-sapka volt, ráfüggesztett mókusfarkokkal, mint Daniel Boone kalapja, a másikon nemezkalap. Kisebb főnökök voltak; leültek mellénk. Hoztak nekem egy nagy edényben rizst, magasra felhalmozva és a tetején egy iszonyú nagy döglött és szárított macskahal feküdt, olyan fekete és kemény, mint a fa, összecsavarva, a farka a szájában. Oly királyian festett, mint egy papírmásé fácán Max Reinhardtnak egy színpadi bankett-felvonulásán, de tudtam, hogy tele van kis szálkákkal és bűdösségben túltesz egy

görényfészken, amikor főni kezd. Ezért titokban odaadtam Morinak, aki eltette a poggyászába és mikor hetekkel később visszatértünk Dananaeba, még megvolt neki. Időnkint Párducfog és én visszavonultunk a kunyhónkba, mint egy speakeasybe, hogy egy korty rumot igyunk. Miután a két fivér megérkezett, úgy illett, hogy őket is meghívjuk.

A táncoknak, álarcvásárlásnak, ajándékadásnak már vége volt. Mi előkelőségek a köztéren ültünk, mi alatt az egybegyült falusi lakosság, férfiak, nők, gyermekek, kutyák és kecskék, tömör körben álltak és guggoltak körülöttünk és nézték, hogy hogy ülünk. Meg kell itt jegyeznem, hogy az ülés az előkelőségek kedves szórakozása az őserdőben. Az élet nem csupa izgalom és tomtom dobok ütése. Sokszor csak éppen ülnek az emberek, még csak nem is pletykálkodnak, nem várnak semmit, csak ülnek, akár egy öreg asszony és az árnyéka, egy karosszékből a farm verandáján, valahol Kansasban. A különbség csak az, hogy több száz ember nézi, hogy hogy ülnek, mintha az ember a walesi herceg volna. Ha az ember kalandokról ír, hajlandó arra, hogy kihagyja azokat a részeket, amelyek nem kalandosak. De ha most visszatekintek, úgy tűnik, mintha annak az időnek, amit primitív embercsoportok kebelében töltöttem, akár az őserdőben, akár a hegyekben, akár a sivatagban, legalább a kétharmadrészét üléssel töltöttem volna el. Normális körülmények közt most is csak ültünk volna, amíg be nem sötétedik, vagy amíg éhesek nem leszünk.

Öt óra felé azonban Párducfog felemelkedett, minden helyi társadalmi precedens ellenére. Kijelentette, hogy ő és Mori és én egy kis sétára indulunk. A két fivér

ezt kellemes ötletnek találta és készülődtek, hogy elkísérjenek minket. Párducfog megint kijelentette, hogy ő és én és Mori megyünk sétálni. Így hát el is indultunk és mire kiértünk a faluból, észrevettük, hogy nem csak a két fivér van a sarkunkban, hanem az egész falu utánunk jön. Párducfog hangosan megkérdezte, hogy vajjon ő-e a nagy főnök vagy sem. Erre lecsüggesztett fejjel megálltak és szomorúan néztek utánunk, amint eltávolodtunk.

Mindez kissé titokzatos eljárásnak látszott. Az Elefántcsont Part főnökei általában nem hívják az embert sétálni.

— Mit gondol, mit akar? — kérdeztem Moritól franciául, amint eltűntünk a falu szeme elől, egy kis mellékösvényen. Mori azt felelte, hogy fogalma sincs.

Egyszemélyes ösvény volt és egyes sorban bandukoltunk rajta, elől Párducfog. Nemsokára egy korláthoz értünk — nem fetis-korlát volt, csak annak a jele, hogy magánterületen vagyunk. Tovább mentünk, szóltanul és teljes három kilométeren át nem látva semmit. Mori és én végre is kimelegedtünk és kifáradtunk és panaszkodni kezdtünk. Miért nem hoztunk magunkkal teherhordókat és függőszékeket, ha már ilyen messzire megyünk és vajjon tréfa ez, vagy miről van egyáltalán szó?

Párducfog úgy mosolygott, mint egy kis gyermek, és azt mondta:

— Nem, csak éppen egy kicsit odébb van. Meg akarom mutatni a kacsáimat.

— Gúnyolódik velünk? — kérdeztem Morit.

— Nem, — mondta Mori, — valamit meg akar mutatni és nekünk a kedvében kell járnunk.

Így még egy kilométert kutyagoltunk és végre, bármilyen nevetséges is, az őserdő kellős közepén egy virágzó baromfi-farmra értünk. Hogy miért volt époly nevetségesen hihetetlen, mint amilyen egy vasúti resti vagy egy jéggyár lett volna ott, magam sem tudom, hacsak nem azért, mert oly tökéletesen mindennapi volt. Sokkal jobban meglepett, mintha a mithikus fehér istenasszony lett volna. Ötezer mérföldnyire bent a fekete afrikai dzsungelben — miután az utolsó hosszú mérföldeket gyalog tettük meg, egy vad főnök vezetése alatt, akinek párducfog van a hajába szőve — az ember egy kacsa-farmot talál.

Egy igazi baromfi-udvar, — ez és semmi más. Igaz, hogy drót helyett bambusszal volt körülkerítve és a gondozók házai zsúpfedelűek voltak, de mikor az ember ránézett a sok tucát kacsára, amelyek körül-totyogtak és hápogtak és a sok tucát kicsi kacsára és mikor Párducfog hívta őket és erre odatotyogtak és mikor marékka szórta nekik a kukoricát és megkérdezte az embert, látja-e milyen kövérek — az ember kint volt Afrikából és újra Hal Smith farmján volt Connecticutban és az ember úgy érezte, hogy miután az ember etette és megdicsérte a kacsákat és azt mondta, hogy milyen ravaszok a kis kacsák, akkor nincs más mit tenni, az ember szépen visszamegy a házba és cocktailt kever és felhúzza a grammofont.

Egy darabig ültünk és kukoricát dobáltunk és mondtuk, hogy milyen ravaszok a kis kacsák és azután nem volt más mit tenni és bealkonyodott ; hát elindultunk vissza a ház felé.

Útközben egy kicsit hátramaradtunk és azt mondtam :

— Nos, Mori, most mindent látott, most legyen szíves, magyarázza meg nekem, hogy miről van szó — miért hoztak ide minket ?

— Hát gondolkoztam rajta — mondta Mori, — és azt hiszem, tudom is már. A főnök nem küldhette el a fivéreit, mert a vendégei voltak. Ha mi ottmaradunk, ők is ottmaradnak és akárhová mentünk volna a faluban, mindenüvé udvariasan elkísértek volna. De mire visszaérünk, már sötét lesz és már nem lesznek ott. Meg fogja látni.

Morinak ezt az analitikus igazgyöngyét felajánlom a tudós Dr. Lévy-Brühlnek, legközelebbi sorbonnei kötetete számára, amit a primitívek lelkéről és mentalitásáról fog írni. Nagyon tisztetem Dr. Lévy-Brühlt, használja egészséggel. Komolyan nem tehetek róla. Mert Morinak igaza volt. Tíz kilométert gyalogoltunk, hogy megnézzünk egy pár nyavalyás kacsát, csak azért, hogy Párducfog nyugodtan szopogathassa a rumomat anélkül, hogy a fivéreinek is kelljen adni belőle.

Mikor Kürtös másnap reggel bejött a kávéval, Wamba mellettem aludt a gyékényen. Késő éjszaka tért haza a folyómenti faluból, fáradt volt és nem akart felverni engem. De tele volt újsággal. Párducfogat nem érdekelte más, mint hogy friss halat kapjon, de a halásznak, aki népszerű fiatalember volt, nemcsak a varsái voltak elbűvölve és az egész folyómenti falu dühös zavargásban volt. A halász kétszeresen el volt bűvölve. A varsái nem fogtak halakat. Ő meg nem tudott eleget tenni férji kötelességeinek. És ez még sokkal jobban bántotta, mint a másik veszedelem és gyalázatot hozott a kis közösségre. Természetes dolog, hogy minden primitív nép úgy tekinti a férfiasságot,

szimbolikusan és test szerint egyaránt, mint minden dolog eredetét, mint a tegnap és a holnap egyetlen kapcsolatát, mint az egyetlen hidat a kaosz és az öröklét között. Szimbolikusan és ugyanakkor pusztán fizikai egyszerűségében is felismerik benne ugyanazt az igazságot, amit a mi templomtornyaink, húsvéti tojásaink, újszülötteink és obeliszkjeink is tanúsítanak, de mi, másfajta tisztességerzetünkkel, talán kevésbbé őszintén nézünk vele szembe.

Úgy, hogy mire Wamba megérkezett, már az egész falu közügynek tekintette ezt az igen fontos dolgot. Istenítéletet kell tartani — ez nem ritka jelenség, sőt a legközönségesebb módja annak, hogy megoldják az ilyen problémákat az őserdőben, ha a szokásos varázslat csődöt mondott. Ami Wambát magát illeti, ő csak éppen egyike lesz a döntőbíráknak, minthogy mágikus presztízse közismert volt, de nem fűzte semmi személyes indíték a faluhoz és így minden párt szemében kedves volt. A dolognak teljes nyilvánosság előtt kell lejátszódnia. Wambának aznap reggel vissza kell mennie. Akarok-e most velejönni, vagy inkább később megyek utána? Hogy láthatom-e akkor? Hogyne, mindenki láthatja. Hiszen éppen azt mondja . . .

Így hát lementünk a folyómenti faluba és a nélkül, hogy előre tudtam volna vagy magamtól kezdeményeztem volna valamit, csupán Wamba révén az egész eljárást láthattuk.

Nézetem szerint (miután megismerkedtem és beszéltem a fiatal halással — Koro volt a neve — és miután megnéztem őt is, meg a varsáit is) autentikus, valódi elbűvölés esetével álltunk szemben, vagyis működésben lévő fekete varázslattal, akármit is ért az

ember fekete varázslat alatt. Az eset egyes elemeinek éles körvonalai voltak és nem léptek át azon a határon, ameddig tudomásom szerint a rosszakaratú boszorkányság elmehet.

Kettős szerencsétlensége, kettős impotenciája két hét előtt szakadt rá. És semmi oka sem volt egyik szerencsétlenségnek sem, legalább is semmi normális, közönséges oka. Felszólítottak, sőt sürgettek minket, hogy mi is vizsgáljuk meg a helyzetet. Lementünk a folyóhoz és megnéztük a varsákat. Koro tapasztalt halász volt. És a folyó tele volt hallal. Hasonló egyszerűséggel levette a combjáról a kendőt és megmutatta, hogy erős és férfias teste van. Egészséges fiatal him-állat volt. Fiatal kíváncsú felesége volt, akit szintén bemutatnak, hogy vizsgáljuk meg. Szerencsétlensége előtt annyi halat fogott, amennyit akart és annyiszor kereste fel a feleségét, ahányszor akarta. Minden kellék és minden alkalom még változatlanul meg volt. De egyszersak Koro nem tudott több halat fogni és nem tudott többé eleget tenni férji kötelességének.

Az egész falu hitt abban, hogy elbűvölték és magam is hittem benne. Úgy értem, hogy szóról-szóra hittem benne, nem valami materialista-rationális megkerüléssel a dolognak. Az igaz mágia sohasem materialisztikus. És itt éppen azok a jelenségek léptek fel, amelyekről tudom, hogy varázslással meg lehet tenni őket. Nem hiszek abban, hogy varázslat be tud törni egy konyát vagy le tud döntení egy falat. De a varázslat elpusztíthat egy embert és elpusztíthat egy házat, sokkal finomabb és mégis ép oly halálos eszközökkel.

Ami azokat az eszközöket illeti, amelyek segítségével le akarták leplezni a bűnöst, ezeknek a má-

gikus voltáról már kevésbé voltam meggyőződve. Mert ha egy embercsoport hosszú ideig veszedelmes ideges feszültségben él, nagyon valószínű, hogy a bűnös lesz az, aki először omlik össze. De Wamba, aki bizonyára sokkal többet tudott minderről, mint én, azt mondta, hogy egyáltalán nincs igazam, hogy igazán a fetis hat a méregben és hogy ezt bebizonyítsa, hajlandó akár több literrel meginni a méregből, mint-hogy ő ártatlan és kívül áll az eseten, viszont a bűnös, amint majd meglátom, agóniában fog vonaglani.

Akárhogy is volt, ha a követett eljárás az volt, ami máskor is szokásos, egy dolgot legalább is bebizonyított: hogy rengeteg ostobaságot írtak össze az őserdei méreg-istenitéletekről és különösen arról, hogy azokat a varázslóorvosok csalással irányítják.

A mérget aznap reggel hozták az erdőből: az yri-ble (vörös fa vagy vér-fa) nevű fának a vastag, frissen vágott kérgéből legalább egy vékát. Az egész falu összegyülekezett, nézve az előkészületeket, hogy a kérget folyadékká főzzék. Felvettem és megvizsgáltam néhány darabot. Nagy nyers szeletek voltak, hat vagy nyolc hüvelyk átmérőben, két hüvelyk vastagok. A külső részük fekete, érdes, gyűrött volt, mint az elefánt bőre. A belsején, ahol lehántolták a fáról, csúnya, émelyítő, vastag, eres anyag volt, vörös csíkok, vastag fehér csíkokkal megszaggatva. Sokkal inkább állati, mint növényi szövetnek látszott. Olyan volt, mint a szöveteket ábrázoló színes képek az anatómia-könyvben.

Megfőzése egyáltalán nem volt rituális vagy varázsló-orvosoknak való foglalkozás. Ami meglepett, az volt, hogy olyan nyugodt szakszerűséggel csinálták, mintha egy nagy tál puncsot keverték volna — kivéve,

hogy a három döntőbíró, a halász atyja, a helyi varázsló-orvos és Wamba, feszült figyelemmel ellenőrizték — és kivéve azt is, hogy az a tizennyolc vagy húsz személy, akinek keresztül kellett esnie a próbán, bár nem hivatalosan, de szintén feszült figyelemmel ellenőrizte. Ezeket a személyeket a fetis utasításai alapján lassankint válogatták ki a közösségből. Ennek a kiválasztásnak a lényegét nehéz megmagyarázni. Mert nem voltak mindnyájan gyanúsak a szó rendőrségi értelmében. Csak éppen azokat válogatták ki, amennyire Wamba szavaiból megértettem, „akik képesek lennének megtenni.“ Érdekes, hogy a halásznak magának, a vádlónak, szintén kell innia, valamint a három döntőbírónak is.

Hoztak egy nagy családi vasüstöt, a legnagyobbat a faluban, homokkal kisúrolták és megtöltötték vízzel. Egy ember föléje tartott egy kéregszeletet és kezdte tompa késsel kaparni. Amint a törmelékek a vízbe hulltak, egy asszony bottal megkavarta. A hatása a víz felületén ugyanolyan volt, mintha szappant tettek volna bele. A víz tiszta fehér habot vert felül, de lent lassankint homályos, piszkos vörös színű lett. Az ember legalább egy tucat szeletet beleaprított a vízbe, mialatt a három döntőbíró időről-időre megkóstolta és azután kiköpte. Végre egyetértettek abban, hogy most már eléggé erős.

Ámbár már késő délután volt, még mindig igen forrón sütött a nap és az emberek azon vitatkoztak, hogy hol igyák meg a folyadékot, — oly ártatlanul, gondoltam, mintha azon vitatkoznának, hogy hol terítsenek meg egy piknik számára. Egy köves rét mellett döntöttek, amely árnyékban feküdt a folyó szélén. Odavitték a ki-kiloccsanó üstöt. A varázsló-orvos, aki köz-

ben felvette a fejdíszét, álarcban és csengővel odajött és hókusz-pókuszt csinált fölötte, hívta a fetist, hogy jöjjön el igazságot tenni. Olyan volt, mintha imával nyitnának meg egy gyilkossági pert. Csak most kezdett a dolog komolynak és valóságosnak látszani — egy kissé hátborzongatónak is, mit tagadjuk. Addig az egészet oly melleleg csinálták, hogy nem éreztem valahogy a realitását és csaknem bosszankodtam, hogy nem színpadiasabb.

Ami most következett, egy ideig az is inkább szakszerű volt, semmint drámai. A tizennyolc személy, akiket most megszámloltam, tíz nő és nyolc férfi, különböző életkorban, levetette személyes grisgrisjét, hogy ne lehessen szó ellenmágiáról, leültek laza körben az üst körül. Az üst mellett állt a három döntőbíró, köztük Wamba, továbbá a vádló halász és én; megengedték, hogy ott legyek, mit Wamba protégéje.

Hoztak egy tökhéj-csészét, fogóval, azt is kisúrolták homokkal, körülbelül akkora volt, mint egy rendes serleg. Először a varázsló-orvos töltötte meg és itta ki egy hajtásra, azután a másik döntőbíró, a halász atyja, azután Wamba, azután maga a halász. Azután egyenkint felkelt a tizennyolc ember, odajött és ivott, majd visszatért a helyére. A nagy üstnek háromnegyed része még tele volt és kíváncsi voltam, miért főztek olyan sokat. Wamba azt mondta, azért, mert sohasem lehet tudni, mennyi kell belőle, nemsokára újra fognak inni és mindaddig folytatják, amíg ki nem derül valami. Addig csendben ültek, feszülten várakozó arccal.

Kezdtem bizonytalanul rosszul érezni magam, egyre idegesebb lettem — és azután kellemetlen érzés-

sel jöttem rá, hogy miért vagyok ideges. Megmozdult bennem és piszkálni kezdett az a valami, ami időnként arra késztet, hogy teljesen értelmetlen és oda nem illő dolgokat tegyek. Nem a bátorság hajtott és nem is határozottan a kíváncsiság, hanem az ősi, majdnem hülye ösztön, a lélektani vagy patológiai szükség, hogy minden lehető dolgot megkóstoljak és megpróbáljak. (Talán, bármilyen bután is hangzik, egy kis szégyenkező zavar is volt bennem, valami társadalmi szégyenérzet, hogy a többiek mind résztvettek benne, csak engem hagytak ki.) De mindez talán túlságosan ravasz ahhoz, hogy igaz legyen. Egyszerűen elfogott a vágy, hogy igyam abból a léből, mint ahogy egy gyermek erővel megüti magát, vagy ahogy Csehov embere szükségét érezte, hogy egy kutya megharapja. Ez utóbbi van még legközelebb hozzá, amennyiben egyáltalán meg lehet érteni.

Azt mondtam :

— Wamba, nem gondolod, hogy nekem is kellene innom belőle ?

Nem volt meglepve és nem aggódott.

— Te fekete-fehér ember vagy, nem vagy olyan, mint a többiek. Tégy, ahogy akarsz. Te nem bűvölted el a halászt. Tehát nem is árthat neked.

Adott nekem egy kehelynyit és megkóstoltam. Meg voltam elégedve és ugyan jobban szerettem volna, ha nem néznek, de azért megittam az egészet. Kesernyész volt, de nem nagyon keserű. Gyenge, kellemetlen, gyantás íze volt és azonkívül olyan íze, mint valami korhadt, romlott növényi anyagnak. De nem ezek voltak a legfontosabb tulajdonságai. Nagyon erős rekesztő szer volt. A nélkül, hogy fájdalmat oko-

zott volna, úgy összehúzta a száj belsejét és a torok nyálkahártyáját, mint a legrosszabb éretlen szilva. Olyan íze volt, mint valaminek, ami feltétlenül erős hasfájást okoz, akármennyire ártatlan is az ember.

Nemsokára csakugyan erős, de azért nem kétségbeejtő hasfájást éreztem. A varázsló-orvos kíváncsian nézett engem, fejével bólogatva. Ügylátszik meglátta a feszült kifejezést az arcomon. Jóságosan mondta, hogy megnyugtasson :

— Meg fogod érezni, de azért ne félj. Ebben az ügyben a szíved tiszta és nem is árthat neked a méreg.

Szóval hát ez az istenítélet méreg útján. Mind a tizenhét embernek, akik itt körül ültek, akár ártatlanok voltak, akár bűnösök, erősen fájt a hasuk és feszülten néztek maguk elé. Ha ehhez még hozzájárul a hit a végzetes mágikus elemben, a hasfájás még erősebb lesz és meg tudom érteni, hogy a többit már elvégzi a rossz lelkiismeret, olyannyira, hogy kínszenvedést és halált is okozhat még akkor is, ha a méreg magában, méregtani szempontból, nem is halálos. Néhány éve, gondolom Massachusettsben, egy ideges kislány egy lányintézetben belehalt egy mechanikailag ártatlan tréfába, amikor bekötötték a szemét és jégcsapot húztak végig a nyakán.

Azt gondoltam, valami hasonló fog itt is történni nemsokára, valamelyik egyén büntudatos félelmének a hatása alatt. De a félhomályban, pedig mind ittak újra, a feszültség sztatikus maradt, és fáklyákat hoztak. Sokan közülük nyögtek, imádkoztak és hívták a fetist, hogy már túlessenek rajta. A varázsló-orvos és Wamba időnként hangosan kiáltottak a fetishez.

És akkor, minden figyelmeztetés nélkül, elér-

keztünk a tetőfokra. Egy nő kétségbeesetten felsikoltott; a nélkül, hogy ülőhelyéből felkelt volna, előre vetette magát, hentergett és vonaglott és összefüggéstelen szavakat sikongatott a földön. És az asszony, aki ott kisikította bűnét, ide-oda henteregve és irgalomért könyörögve, a halász tulajdon felesége volt. Ami ezután következett, oly gyorsan történt, hogy nem tudtam megérteni és mind annyira izgatottak voltak, még Wamba is, hogy nem volt idő magyarázatot kérni.

A varázsló-orvos és a halász haragos apja lehajoltak és kikérdezték az asszonyt. És az apa elrohant a falu felé, nyomában a varázsló-orvos. Pár perc múlva visszatértek és Wamba azt mondta:

— Igazat mondott. Megtalálták és elpusztították.

A többiek, akik ittak, most belegázoltak a vízbe. Férfiak felkapták a vonagló asszonyt és levitték a vízhez. Azt hittem, kivégzés lesz, belefojtják a vízbe. Wamba engem is a víz felé tolt. Láttam, hogy fogják az asszonyt, úgy tartják, hogy ihassék, azután a hasát nyomkodják, hogy hányjon. Mindnyájan ittak és hánytak. Wamba engem is megitatott és hánytatott, végtelen ideig, amíg a gyomrom végre kiürült.

Visszavitték az asszonyt a faluba és letették a halász kunyhójában, az ő saját kunyhójában. A férfiak bementek vele. A többiek kintmaradtak. Még nem volt mindennek vége.

— Mit fognak vele csinálni? — kérdeztem Wambát.

— Majd meglátod, — felelte Wamba. De én úgy éreztem, hogy már untig eleget láttam. Fájt a gyomrom a hányástól. Egy kis fatönköt bevittek a kunyhóba.

A halász is bement. Az egész falu kint nyüzsgött és várt a fáklyafényben. A kunyhóból a fa felapritásának a hangja hallatszott. Csoszogás volt, azután csönd. Azután a férfiak kijöttek. Csak a halász és a felesége maradtak bent. Az asszonynak semmi hangja nem hallatszott. Nemsokára a halász felkiáltott odabent és azután kijött meztelenül az ajtajába és megmutatta magát a tömegnek, diadalmasan, mint a termékenység férfiistene. A tömeg vadul és boldogan üvöltött és ugrándozva körültáncolta a halászt, mintha csakugyan egy isten lenne. A halász visszatért a csendes kunyhóba és mi elmentünk.

Másnap reggel Wamba és én visszatértünk a nagy faluba. Megpróbáltam úgy mondani el a halász elbűvölésének a történetét, hogy margót hagyjak a racionális magyarázat számára azoknak, akiknek nincs türelmük semmiféle mágikus hiedelem iránt. De a késő délután volt még az esetnek egy szelíd folytatása is, amit az ember megmagyarázhat vagy sem, tetszés szerint. Elég az hozzá, hogy megjött a halász egy szép füzér hallal Párducfog barátom számára ; akkor fogta őket frissen a varsáiban.

VI.

Újra visszaérkeztünk a Bin-Hounien vidékre, Doában fogadtak és szállásoltak el bennünket, San Dei yafouba törzsfőnök ősi falujában. Azért jöttünk vissza, hogy résztvegyünk az áldozatban, amelyet elhalt bátyjának, az öreg Bou főnöknek a sírján fognak bemutatni. Két körülménynél fogva most még otthono-

Ez az úr az emberevő gueré törzs főszakácsa. Útál minden fehér embert és csak azért hagyta magát lefényképezni, mert a király ragaszkodott hozzá.

sabban éreztem magam itt. Először is azért, mert Wamba velem volt. De másodszor egyszerűen azért, mert ide visszatértem. Megtartottam az ígéreteimet. Kevés ember érkezik messziről ezekre a messze helyekre. És úgyszólván egy sem jön vissza. Az etikett azt kívánja, hogy a házigazda ezt mondja: — Ugy-e visszajössz még? — mire az ember azt feleli: — Igen, visszajövök. De ha szeretik az embert, kissé szomorúak az elválásnál. Azt mondják, elhagyva az etikettet: — Ugyan sosem fogsz visszajönni, de ha akármikor visszajönnél mégis, nagyon kedves vendégünk leszel.

És ha csakugyan visszatér az ember, jóformán mindig rájön, hogy az első vendégszerető alkalomkor is elkövettek ugyan mindent, hogy otthon érezze magát, de azért sok nem gyanított különös tartózkodással és zárkózottsággal éltek az emberrel szemben. Például élt ezen a vidéken hír szerint egy nagyon nehezen megközelíthető és híres varázsló-orvos, bizonyos Nago-Ba, akit az öreg Diagbe, Wamba rokona különösen a figyelmembe ajánlott, hogy igyekezzem megismerkedni és beszélni vele. Első látogatásomkor átadtam San Deinek a Diagbe üzenetét és San Dei megígérte, hogy továbbítani fogja. De másnap reggel azt mondta nekem, hogy Nago-Ba elutazott.

Most pedig, megérkezésünk első estéjén ez a Nago-Ba odajött a kunyhónkba, nagy ezüstfejű botot cipelve, a válláról félelmes grisgris zacskó lógott igen hatásosan, arca tele volt ráncos bölcsességgel és élestekintetű, de nem barátságtalan szem villogott benne. Álarcosok és üvöltők követték, olyan szertartásos pompával jött, mint maga a törzsfőnök. És úgy láttam, mintha valami gyenge mosolygás is volna éles öreg szemében: mert

előző látogatásomkor ez a Nago-Ba, a nagy varázsló-orvos, ahelyett hogy távol lett volna, utazáson, egész idő alatt ott volt a könyökömnél, úgy mutatták be, mint San Dei családjának egy szegény rokonát, egész idő alatt szerényen a földön ült, nem volt rajta más, mint egy rongyos comb-kendő és egyszer sem nyitotta ki a száját egész idő alatt, amíg én Doában voltam.

Mielőtt második ott-tartózkodásom végét ért volna, bizonyára azt kívánta és ez igen emberi vonás lehetett benne, hogy bárcsak megőrizte volna az inkognitóját: mert Wamba női hízeltége által rábeszélve és alázatos könyörgésemnek engedve, beleegyezett, hogy megtanít valami sajátosabb és kielégítőbb dologra, mint amit eddig tudtam meg az őserdei hiedelmek belső jelentőségére és azoknak a szertartásoknak mélyebb értelmére vonatkozólag, amelyek holnapután fognak végbemenni. Nehéz feladat volt és igen messzire vezetett, mert igyekeztem az alapokig eljutni.

Türeelmes volt, de bizony lassan és nehezen ment és amint aznap késő éjjelig és azután egész délelőtt beszélgettünk, kezdett egy metafizikai rendszer kibontakozni, ami volt annyira idealisztikus és talán annyira tiszta is, de annyira bonyolult is, mint akármelyik, amelyet Platon és a görögök, vagy a keresztény szentek és misztikus teológusok formuláltak meg. Mert ez a Nago-Ba, bármily furcsán is hangzik fabálványai, vas grisgrisjei és ördög-álarcai miatt, hitt abban, hogy az anyagi világ semmi és az egyetlen végső valóság egy szellemi valóság.

Továbbá az anyag természetére vonatkozó felfogása, melyet ő és az ősei időtlen idők óta vallanak, oly megdöbbentően egyezett a mi legújabb, forradalmi jel-

legű tudományos eredményeinkkel, hogy az ember szinte azt kérdi, vajjon nem megy-e egyszerűen körbe a civilizált tudomány. Ötven évvel ezelőtt azt hittük, hogy tudjuk, hogy a kőfal az kőfal. Most azt mondjuk, hogy a kőnek nincsen semmiféle anyagi alapja, hogy tulajdonképpen az anyag nem is létezik, hogy az egyetlen alapvető egység az energia mozgásegysége. És hogy az energia végső elvontságában micsoda, azt nem tudjuk. Féltnacat legnagyobb kémikusunk és fizikusunk teljesen misztikussá lett laboratóriumában, a szónak nem vallási értelmében. Azon veszik észre magukat, hogy kísérleti csövekkel és lombikokkal, abrakadabra és jósló pálcák helyett, megint a végtelen kapuján kopognak. És bármilyen bolondul is hangzik a laikus számára, azok az elgondolások, amelyeket az előrehaladott tudomány tanít a legnagyobb egyetemeken, egy kő, az élet, a vitális energia, az idő és a tér kiterjedésére vonatkozólag, közelebb állnak a fekete afrikai varázsló-orvos elgondolásaihoz, mint azokhoz, amelyeket tudományos vezérférfaink húsz évvel ezelőtt tanítottak.

Ha mindent leírnék, amit ez a varázsló-orvos mondott, túlságosan megbontanám elbeszélésem menetét. De röviden, nagyon röviden szeretném mégis körvonalazni érdekes hiedelmeit egy olyan tárgyról, ami a konkrét tudománnyal nincs egyenes összefüggésben. Mint-hogy áldozatokat készültünk bemutatni egy halottnak, igyekeztem megtudni tőle, milyen tanban hisz az őserdő négere a halál utáni életre és a lélek természetére vonatkozólag. Itt adom Nago-Ba hitvallását, amennyire fehér terminológiában reprodukálni tudom :

Hisz abban, hogy minden élőlénynek, embernek,

állatnak, rovarnak, fának és növénynek nemcsak valami mozgó, vitális milyensége van, hanem lelki milyensége is, ami független a testtől és az élet szikrájától egyaránt, és azért halhatatlan.

(„Lélek“ és „lelki milyenség“ alatt úgy hiszem, hogy Nago-Ba olyasvalamit ért, mint a „személyes lényeg“, mint az „értelmes személyiség“.)

Abban is hisz, hogy minden tárgynak, amit mi lélektelennek nevezünk, így egy hegynek vagy egy kőnek, hasonlókép egy folyónak vagy egy szántóföldnek, bár az élet szikrája hiányzik belőle, mégis van értelmese lelki milyensége. Tana ennek következtében egy mindent magábaölelő animizmus.

A lélek a lényege és az igazi természete minden létező dolognak. Az élet szikrája, ami megvan az emberben, állatban vagy a fában és nincs meg a kőben, mechanikus, léleknélküli és személytelen. Olyan, mint a villamos áram, nem értelmese, vak eszköz, és a testbe költözött lélek legfőbb foglalkozása az, hogy ezt az áramot vezesse; az viszont a test mechanizmusát irányítja. A lélek, az áramot irányítva, mozgatja és beszélgeti a testet, de a test a valóságban csak mechanikus bábú. Az ember maga nem a mechanikus test, nem is a mechanikus áram, hanem a halhatatlan lélek.

Ha a szikra kiég, a mechanikus bábú ócskasággá lesz és a lélek kiszabadul, mint testetlenné vált értelmese személyiség. Amíg egy ember lelke bent van a testében, addig nem érdemli meg az imádatot, az oltárt és az áldozatokat, bármilyen jó vagy látszólag bármilyen hatalmas is, mert idejének nagyrésztében önző módon mechanikus bábújának dolgaival van elfoglalva. De mikor kiszabadul a lélek, nemcsak hatalmasabb lesz, hanem

több ideje is van, hogy a mások ügyeivel foglalkozzék, hogy segítsen vagy ártson. Ezért bölcs dolog jó viszonyt tartani fenn az ilyen testetlenné vált lelkekkel és innen ered egyszerűen a halottak tisztelete, a természet-imádással párhuzamosan, amit minden animista primitív gyakorol.

— Ha a léleknek előbb ki kell szabadulnia élő burkából, hogy imádat tárgya lehessen, — kérdeztem, — akkor miért imádnak bizonyos fát, mikor az él még ?

A következőkép felelt :

— Egy ember testben rejlő lelke állandó rendetlenségben él, amíg rendetlen testére kell vigyáznia.

— A fa lelke harmonikusabb, jobban felszerelt testben lakozik és máris van ideje arra, hogy nagyobb dolgokkal foglalkozzék.

— Egy nagy kő vagy egy hegy lelke teljesen szabad és mindig is az volt, mert a hegynek nincs szüksége semmire és mindig a helyén van.

Feltettem neki egy olyan nem fair, túlságosan részletbe menő kérdést, ami annyira bosszantani szokta azt az embert, aki egy absztrakt tant akar közölni. Megkérdeztem, mit gondol, Bounak, az öreg főnöknek a lelke (aki sem nem halt meg nagyon régen, sem nem volt nagyon nagy, úgy hiszem, amíg élt), mivel foglalkozhat most, éppen most és milyen határozott haszna lehet a törzsnek vagy a családnak a holnapai áldozatból.

Azt mondta, könnyen lehet, hogy Bou azzal van elfoglalva, ami valaha a teste volt és most ott fekszik a sírban és a házával, amelyben kétségkívül gyakran alszik, — hogy tovább tart, mint gondoljuk, amíg az ember megszabadul régi szokásaitól, még ha nem is kell már megtartania őket. De az is lehet, hogy az ér-

dekli, ami a faluban éppen történik és képes rá, hogy beleavatkozzék ezekbe a történesekbe, vagy jóakaratúan, vagy gonosz szándékkal. Ezért nagyon szükséges, hogy jó viszonyban maradjanak vele. Az is lehet, hogy most hallja, amit beszélünk.

Minthogy engem egy délkarolinai dajka kísértet-históriákon nevelt fel és mindmáig félek a koporsóktól és temetőktől, csak éppen nappal nem, Nago-Bának ezek az utolsó szavai több realitást adtak a szememben az öreg főnök kísértetének, mint minden metafizika — és az ezután következő eseményeket bizonyos háttorzongató módon elfogadhatókká tették, mikor eljött az ideje, hogy processzióban bevonuljunk a sírboltba.

Ez másnap reggel történt. Nem volt sem olyan pompázatos és hatásos, sem annyira orgia-jellegű, mint némely áldozati szertartás, amit Haitiban láttam. Nagyon érdekelt, mert megerősítette azt a tételemet, amit Haitiról szóló könyvemben állítottam fel, hogy a haitii Petro áldozat hatalmas kórusai, felvonulásai, díszruhás papjai, litániái és rítusai, melyek oly széppé teszik azt, egyáltalán nem az afrikai dzsungelből származnak, hanem egyenesen a római katolikus egyháztól vették át őket. A fő különbség itt csakugyan az volt, hogy nem voltak papok, sem formális papi szertartás. A mágia oly régi, mint az emberi élet. De a szertartást bemutató papság aránylag későn jött csak. Mikor Ábrahám, Izsák és Jákob áldozatot mutattak be, ők maguk vagy családjuknak valamelyik másik tagja építette meg az oltárt és köszörülte ki a kést. Áldozatnak elég volt a vér és az elégett hús kegyes szaga. Ugyanígy volt sokáig Ulyssesnél, Agamemnonnál és a görögöknél. Hogy az Isten Jahve és Sátán, vagy Zeus és Pan volt,

az mindegy. Nekik is voltak orvosságos embereik, varázsló-orvosaik, jóval még mielőtt papjaik lettek volna.

Itt, az Elefántcsont Part erdejében a pap még nem jelent meg a színen és még mindig oly egyszerűen mutatták be az áldozatot, mint Ábrahám és Agamemnon.

A processzió egy bekerített helyen gyűlt össze a falu szélén, ahol az áldozati bika volt bezárva. Fialat tarka bika volt, fehér és fekete. El kellett vezetni a bambusznád mauzoleumba és el kellett vágni a nyakát, — de kicsoda vágja el? Egyszerűen a falu mészárosa és ez fontos magyarázatot szolgáltat az egész szertartáshoz. Nem annyira valami titokzatos és szent ritusban vettünk részt, hanem inkább ajándékot vittünk egy embernek, aki ugyan meghalt, de aki általában úgy viselkedik, mintha még élne. Én például, miután megtanácskoztam Wambával, hogy mi lenne megfelelő, az utolsó üveg habzó burgundi boromat vittem ajándékba. Wamba fehér koladiót vitt zöld levélbe csomagolva.

A processzió, amelyet alakítottunk, zajos volt és nem volt ünnepélyes. Elöl mentek a tomtom-verők és azok, akik az elefántcsont-trombitákat fújták. Kürtösöm, Klon, San Dei főnök kérésére, már ott állt a mauzoleum bejáratánál és katonai kürtjeleit harsogta. Ha a halott főnök lelke valahol a szomszédságban volt, akár a föld fölött, akár a föld alatt, feltétlenül meg kellett hallania ezt az érces hívást.

A dobok mögött jött a bika, a mészáros vonszolta, oldalát a mészáros segédei csapkodták és bökdösték. A mészáros csuklója köré zöld pálmalevelek voltak kötözve, mint karperecek. Ezáltal a keze egy másik ember kezévé vált, egy ismeretlen ember kezévé, úgy, hogy a bika nem fogja tudni, ki ölte meg.

San Dei most délcegen az élre léptetett, izzadva vastag gyapotruhája és télre való európai fekete velourskalapja alatt; lóbálta esernyőjét, griotjai körülvették és a két fivér nagyságát ordítozták, — az idősebbét ott lent a sírban és a másikét, aki azt hat hónappal ez előtt megmérgezte és most eljött, hogy kegyes áldozatot mutasson be neki.

Kíváncsi voltam, vajjon San Deinek is zöld pálmalevelek voltak-e a csuklója köré csavarva, mikor a végzetes csészét átnyújtotta Bounak. Láttam kesztyűs kezeket, amint egy safe zárán babrálnak, azután megnyomják egy revolver ravaszát. Te is védekeztél, San Dei, nehogy valami bizonytalan mennyei detektív kinyomozzon? És vajjon az öreg Bou szelleme époly kevéssé tudja, mint a bika, hogy milyen kéz sürgette át a halál küszöbén? És mit szól mindehhez Bou fia, aki hasonló végre van már kijelölve?

Csakugyan, mit szól hozzá? Bizonyára semmi olyasmit, amit egy fehér ember megérthetne; mert ott volt ő is, Yo, a fiatal főnök, aki tudta, hogy nem-sokára ő is ott fog aludni, egy kisebb sírban, az apja mellett. Kötelességtudóan lépkedett mellettünk, a klasszikus fiúi rizsesedénnyel — fekete Hamlet, bosszúállás nélkül. Micsoda család! Utánuk jöttek a feleségek, leborotvált fejjel, óriási réz bokagyűrűik úgy csörögtek, mintha Piranesi egyik lidércnyomásos börtönének foglyai lennének... és azután jött a tömeg.

Bou sírja, a fetisekkel teleaggatott kerítésen belül, egyszerű földhányás volt. Odaértünk és kisebb áldozati ajándékainkat egyelőre megtartottuk; előbb behúzták a bikát, mindennemű szertartás nélkül és odadozták a földhányásra. Mélyen és szélesen elvágták a torkát,

a fejét majdnem leválasztották a törzsétől és rengeteg vér ömlött ki. Meglepett, hogy a föld mennyi vért be tud inni és milyen gyorsan. A föld mindig több vérré szomjas. Verdun dombjai, vágóhidak, oltárok. És volt egyszer egy domb Jeruzsálem határában. De a föld soha sincs megelégedve.

De az öreg halott főnök, remélem, meg volt elégedve a bőkezű ajándékokkal, amelyeket hoztunk neki. A rizses, gyümölcsös, olajos edényeket, a finom fehér kola-diókat kegyesen lerakták és valószínűleg ugyanannyira tetszetek ezek a halottnak, mint mifelénk a virágok, a szalagok, a terrakotta-koszorúk, a kovácsoltvas kereszték. Wamba segítségével, aki odatartott egy követ, leütöttem utolsó borospalackom nyakát és felajánlottam tartalmát a halott főnöknek, mint ahogy néhány héttel azelőtt bort kínáltam San Deinek, élő fivérének.

Kimentünk a kerítésen kívülre, ahol a tömeg várakozott; San Dei éppen beszédet mondott. Különös beszédét részben népéhez intézte, részben pedig a halotthoz. Fújt, fel és alá lépkedett és szónokias képet öltött, izzadt és gesztikulált az esernyőjével, akárcsak egy szenátor az Egyesült Államokban, mikor választási körútra indul falusi kerületekbe. Először is vázolta az ősi családi dicsőséget és a törzs jólétét; azután hosszú dicsőeneket zengett a halott főnöknek, Bounak erejéről és erényeiről, első személyben beszélve hozzá. Biztosította Bout, hogy nagy főnök volt, elefánt a háborúban és hatalmas hang a tanácsban. Mindenki reszketett előtte és ő volt az első az emberek között. Olyan volt a fiatalemberek számára, mint a férj és azok viszonylagosan feleségek voltak hozzá képest.

(Jól van, San Dei barátom, gondoltam magamban, ha ez mind igaz, hogy fogod neki megmagyarázni, hogy miért küldted a másvilágra? Vagy ez az a pont, mely fölött udvarias hallgatással kell elmenni?) De nem voltam igazságos hozzá. San Dei oda akart kilyukadni. Bou volt a legerősebb és a legbölcsebb ember, jelentette ki, de főnöknek lenni nehéz mesterség és úgy látszott, hogy Bou idővel fáradt és öreg kezdett lenni. Miután oly kitűnően és oly sok éven át uralkodott, megérdemelte, hogy levegyék válláról a terhet. Röviden szólva, remélte, hogy Bou meg fogja érteni, — San Dei még mindig egyenesen a halotthoz intézte szavait, — hogy igazán szeretetteljes szolgálatot tettek neki avval, hogy megmérgezték és remélte, hogy hálás lesz és segíteni fogja őket a szellemvilágban. Bizonyára tisztában kell lennie avval, hogy minden úgy történt legjobban, ahogy történt.

Természetesen nem fejezte ki magát ilyen határozottan, de minthogy bizonyos tekintetben az egész törzs San Dei cinkostársa volt, mindenki nagyon jól megértette, hogy miről beszél és beszédét nagyon bölcsnek tartották.

Yo is tiszteletteljes és mélységes figyelemmel hallgatta, de úgy tűnt nekem, minthogyha egy fokkal kevésbbé lelkesen tapsolt volna, mint a többiek. Egyébként semmi iránt sem lelkesedett túlságosan az alatt az idő alatt, amíg én ismertem, — amit nem is lehet nagyon csodálni, tekintettel a körülményekre.

A bikát lemészárolták ott a napfényben és darabjait szétosztották az előkelőségek és a családfők között. Egy szegény öreg ember, akinek ez volt előjoga, mint valami lovagi rang, amellyel egy ősi hős-

tettet jutalmaztak, táncot mutatott be a belekért és azután elvitte azokat egy nagy kosárban. A lakoma és a banghi-ivás egész délután tartott és mélyen bele-nyúlt az éjszakába.

Másnap este volt a legkülönösebb élményem, a legnehezebben és a legkevesbbé kielégítő módon megmagyarázható élményem egész afrikai kalandozásom folyamán. Nem is szívesen közelítek hozzá. Egy nyitottabb, hiszékenyebb és hívőbb elme számára valószínűleg ez lett volna a csúcspont, a legkimagaslóbb esemény. Egy szűk elme, amely a priori érzéketlen minden látszólagos csoda iránt, talán önkényesen elvet-hette volna, mint meglepő bűvészmutatványt, csalást. De az én elmémben nem volt semmi fiók, amibe belefért volna. Kétségbeesetten kívántam, hogy lássam ezt a dolgot; de mindjárt, miután láttam, éreztem, hogy nem elégít ki és hogy zavarban hagy és jóllehet azóta több hónap is elmúlt, még mindig teljes zavarban vagyok.

Mondanom sem kell, hogy a karddal feldarabolt gyermekekről van szó. Wambának sikerült rábeszélni őket arra, amire nekem nem sikerült. Elhívták a két kislányt és a zsonglőröket és bezárták őket titokban a varázsló-orvosok elkerített helyére. Leszállt az éj és összegyűltünk a fáklya alatt megvilágított közös térre. A falusi nagy tömeg, maguk a bennszülöttek is, idegesek voltak, csendesek és szinte mintha meg lettek volna rémülve. Voltak egyes öregek, akik azt mondták, hogy nem szabadna megtenni. Eszembe jutott, mit mondott San Dei az előző alkalomkor, amikor megtagadták kérésemet: — Ez igazi mágia. De veszedelmes. Nem mindig gyógyulnak meg. — A két gyer-

mek oly szenvtelen volt, mintha elkábították volna őket, de azért tudtak állni és járni, nyitott szemmel, mint az alvajárók ; a zsonglőrök vezették ki őket. És azután, akármi is volt az, ami történt, de megtörtént.

Itt egy személyes probléma is belekeveredik a dologba, nem új probléma, de olyan, amit mint író, mindezideig megkerültem. Érzem, hogy most nem sikerül majd megkerülnöm, de nagyon nehéz kérdés, hogy hogyan közelítsem meg.

Epictetus mutat rá, hogy jóllehet az ember bölcsőbb, mint a juh, egy tisztességes juh még sem teszi azt, hogy tele eszi magát fűvel és azután kiköpi az egész a többiek arcába, hogy megmutassa, hogy milyen sok fűvet megevett, hanem belül megemészti és azután a kellő időben kívül tejet és gyapjat termel belőle.

Ebben az esetben csak meg nem emésztett fűvet tudok felajánlani és nem ez az első eset, hogy különös füveket ettem megemészthetetlen legelőkön. De az előző alkalmakkor utólag mindig mélyen hallgattam és éppen ezért kérek most személyesen bocsánatot az olvasóimtól, hogy ennyire habozva és ily ügyetlenül kerülgetek egy témát, ami nagyon nyugtalanít.

Sok évvel ezelőtt, mikor egy olasz hegyvidéken csavarogtam, ahol a parasztok még nyakig benne élnek a kereszténység előtti varázslás hagyományaiban, előttem történt meg egy dolog, ami nem történhet meg. Ez volt az első ilyen természetű élményem. De sosem írtam meg (pedig eléggé nyugodtan írtam a mágia egyéb formáiról) és nem is beszéltem róla soha másnak, mint négy vagy öt embernek. Elmém szerkezetében valami tiltakozik nemcsak az ellen, hogy elmondjam ezt a dolgot, hanem maga a dolog ellen is.

Mikor Arábiában, Kurdisztánban és Haitiban jártam, hasonló problémák egy-két ritka alkalomkor személyesen is érintettek engem és ezáltal magukkal vonták azt is, hogy írnom kellett volna róluk. Nem tudtam semmi konkluzióra sem jutni és ezért a szövegből teljesen kihagytam mindent, ami ezekre a dolgokra vonatkozott. A számomra megoldhatatlan dilemmát jelentenek, mert egyrészt *nem hiszek csodákban, sem abban, hogy a mágia valamifajta fizikai, materializált jelenséget tudna létrehozni*; és másrészt meg vagyok győződve, hogy *bizonyos jelenségekkel szemben nem lehet bűvészkedésről, trükkökről beszélni*.

Hát akkor, kérdezhetik Önök, mit nyújthatnak az én megfigyeléseim? Meg nem emésztett füvet, ami nagyon tisztességtelen ajánlat és nem is kívánom senkitől sem, hogy úgy fogadja, mint táplálékot. Mégis bekapcsolom elbeszélésembe, részben mert gyanakszom, hogy régebbi tartózkodásom csak megvetésre méltó óvatosságból eredt és részben mert ez is hozzátartozik a nyugatafrikai úgynevezett fekete mágia összetett képéhez.

Együtt volt valamennyi rossz regény hagyományozta színpadi kellék: éjszaka, fáklyafény, babona, hisztérikus tömeg és hókusz-pókusz az *n*-ik hatványon. Laboratóriumi ellenőrzésre gondolni örültség lett volna. De a szokott hipotézisekről, amelyek alapján az ilyen jelenségeket trükkökre vezetik vissza: tömeghipnózisról, a gyermekek észrevétlen behelyettesítéséről bábkával stb. stb. egyszerűen szó sem lehetett, ilyen közvetlen látási és tapintási evidenciával szemben. Mert itt volt a két élő gyermek, közel hozzám. Háromdimenziós élő meleg húsuk volt. És éppen olyan közel

volt a két ember a kardokkal, láthattam és megfoghattam őket. A kardok vasból voltak, három-dimenziós, ércből való, hideg és kemény kardok. És most jön az, amit *láttam* a szememmel, de meg fogják érteni, hogy miért vonakodom elmondani és hogy nem tudom, mit jelent az, hogy *láttam*.

Mindkét zsonglőr, balkezeivel mereven feltartva kardját, jobbkezeivel magasra feldobott egy gyermeket a levegőbe, azután elfogta a kard hegyével, úgy felszúrta, mint egy pillangót egy tűre. Vérük nem folyt, de a két gyermek ott volt, magasra emelve, teljesen keresztüldöfve, felszúrva a kardra. A tömeg sikoltott és térdre esett. Sokan eltakarták a szemüket kezükkel és sokan leborultak a földre. A zsonglőrök átmentek a tömeg közt, mindegyik egy gyermeket vitt magasra-emelve, kardjára felszúrva és eltűntek a varázsló-orvosok kerítése mögött.

Az első teljesen ösztönös gondolatom az volt, hogy íme, így alakul át a zsonglőrködés rituális gyilkossággá. De akármi is történt, ez nem történt. Biztosítottak róla, hogy egy-két óra múlva, „hacsak valami baj nem történt“, látni fogjuk és meg is tapinthatjuk a gyermekeket, akik épek és elevenek lesznek. Most az egyszer nem szóltam Wambának egy szót sem. Tudtam, hogy nem mondhat semmi olyant, amit elhihetek vagy megérthettek. Nem kételkedtem benne, hogy a gyermekek megjelenhetnek újra, elevenen, de az eszem megint elérkezett arra a pontra, ahol csütörtököt mond. Inkább elvetem az érzéseim tanubizonyságát, minthogy fenntartás nélkül elfogadjak egy fizikai csodát és azt hiszem, mindig is így fogok tenni, egész életemben. Azt hiszem, ha én lettem volna Tamás apostol és kezemet Krisztus

sebeibe mártottam volna, még akkor is tovább kételkedtem volna a csodákban.

Igy történt, — szeretném, ha megértenék, hogy távol áll tőlem minden ostoba blaszfémia, csak valami igen nehéz dolgot akarok megvilágosítani, — hogy mikor nemsokára kihozták azt a két gyermeket és hozzájuk értem és még mindig húsból és vérből valók voltak, ez nem győzött meg egyáltalán semmiről sem, legfeljebb talán arról, hogy vannak olyan elemek ebben a kárhozatos dzsungelbeli varázslásban, aminthogy voltak talán ilyen ismeretlen elemek a mult feljegyzett szentebb csodáiban is, amelyek túl vannak azon a határon, ameddig a mai természettudomány ismeri a természet törvényeit, de nincsenek túl a végső megismerés lehetőségén.

Hadd szögezzem le ezt a paradoxont és zárjuk le ezt a témát. Valamikor, el lehet képzelni, kénytelen leszek elhinni, ha kellő bizonyíték lesz rá, hogy egy ember keresztülment egy kőfalon, vagy felemelkedett a felhőkbe, vagy rókává változott, vagy elkésve bár, de felkelt¹ halottaiból², mikor már rothadni kezdett, mint Lázár. De, ha el is fogom fogadni, hogy³ ezt meg ezt láttam, mégis tagadni fogom, hogy csoda történt. És természetesen⁴, ha⁵ nincs igazam, el fogok kárhozni ezért.

Wamba azt mondta, hogy nincs igazam, de minden bölcsessége kevés volt ahhoz, hogy segítsen rajtam. Azt mondta, hogy ha hajlandó vagyok állandóan ott maradni és lemondani minden fehér szokásról, beleértve a kérdezősködést is, esetleg meg tudja egyszer értetni velem, de ez olyan út volna, ahonnan nincs visszatérés.

Szavai kínosak és ismerősek voltak a számomra. De ezek voltak azok a szavak, amelyeket csak szentek,

vagy örültek, csak a nagyon bölcsek és a nagyon együgyűek mertek követni az idők folyamán.

Ezért inkább más dolgokkal foglalkoztunk és azután egy nap búcsút vettem és elmentem a guerék országába.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Második rész

EMBEREVŐK

I.

Eltekintve attól, hogy francia tűzoltósisakot hordott a klasszikus magas cylinder helyett, Mon-Po, a kannibál király, első házigazdám a guerék közt, egészen olyan volt, mint a hagyományos kannibál királyok, akiket gyermekkorunk óta oly jól ismerünk és annyira szeretünk a heti éklapokból és a Katzenjammer-család történetét tárgyaló heti képes mellékletekből.

Vagyis némileg furcsa alak volt, de nagyon rokonszenves. Kitűnő viszonyban volt a legközelebbi francia adminisztrátorral, — minthogy bizonyos gentleman's agreement állt fent közöttük, hogy nem fog megenni vándorló fekete káplárokat vagy esetleg fehér idegeneket. A misszionáriusokra vonatkozólag nem volt szükség megegyezésre — minthogy a gueré területen már rég nincsenek misszionáriusok.

De ettől a két hiánytól eltekintve — a misszionáriusoktól és a cilindertől, — a guerék mindenben megfeleltek lelkes várakozásomnak. Hogy az otthoni kicsik és öregek miért éppen a kannibálban, mint olyanban találjanak, egyéb tulajdonságain kívül, valami tetsző, mulatságos és rokonszenves vonást, az a civilizált lélek-tannak különös kérdése. Még az én édes kis nagymamám is, aki csupa levendulaillat volt és rendszeresen adakozott a külföldi missziók számára, még ő is visszamosoly-

gott a mosolygó emberevőre, aki ott állt a képen, sugárzó széles vigyorral, egy esernyővel és imakönyvvvel felszerelt lelkész fölött, egy nagy vasüst közelében. Jóformán minden szelíd, hintaszékben ülő öreg hölgy, valamint minden gyermek, beleértve az édes kis leányokat is, mind gyönyörködik ezekben az örök ötletekben, amelyekben az a tréfa, hogy a kövér püspök nemso-kára ebéddé alakul át.

Mikor Carl Helmnek, a newyorki *Sun* munkatársának elmondtam, hogy hallottam, hogy van Afrikában egy igazi kannibál törzs és hogy remélem, egy ideig köztük fogok élni, ő is rögtön szélesen vigyorgott és azután nagyon mulatságos történetet írt róla. Mikor visszatértem Párisba, minden francia barátom rögtön azt kérdezte tőlem és mindig mosolyogva, hogy vajjon sikerült-e a kannibálok között élnem és hogy milyen szakácsrecepteket hoztam magammal. Hogy mi az alapja ennek az attitűdnek, nem tudom, de minden-esetre szerencse rám nézve, hogy így van; így remélhetem, hogy bár az emberek azt hiszik, hogy a kíváncsiságot örülten túlzásba viszem, mégsem fognak börtönbe vagy az örültek házába csukni.

Mert a helyzet az, hogy többek közt csakugyan hoztam magammal számos receptet, amelyekről úgy beszélhetek, mint feltétlen tekintély.

Azt hiszem, jó lesz ezt az elején leszögezni, mielőtt nekikezdek, hogy egészében elmeséljem kalandjaimat a guerék földjén. Afrikába menetemnek egyik legfőbb célja az volt, hogy igazi kannibálokat lássak és megismerkedjem velük. A dolog kellemesen humoros oldalától eltekintve, rendkívül érdekes és teljesen jogos témát nyújtanak a kalandoroknak és a tudós antropológusok-

nak is. Tanult és jeles férfiak igen sok könyvet írtak már a kannibálokról és legújabban számos kannibál-filmet vettek fel. Ezek mind kiábrándítóak, a könyvek és a filmek egyaránt, mert kivétel nélkül mind kibujnak a központi tény elől; abban az értelemben, hogy egyikük sem nyújt elsőkézből való megfigyelést vagy tapasztalatot arra az egyetlen lényeges étkezési szokásra vonatkozólag, amiben a kannibál különbözik a nagymamától. És úgy látszik, lehetetlen, hogy akár én, akár más, valami jobbat nyújtson mindaddig, amíg végre valaki igazán nem fogja ismerni azt, amiről beszél, mikor arra a bizonyos dologra céloz, ami a kannibált kannibállá teszi.

Mindjárt itt az elején tisztességesen megmondom a dolog végét, mert igazán nem akarok senkit sem megdöbrenteni vagy kétségbeejteni azzal, ami itt nemsokára következik. Mikor elindultam New Yorkból, elhatároztam, hogy ami a kannibál-témát illeti, vagy egyáltalán nem fogok semmit sem írni róla, vagy pedig tudni fogom, hogy mi az, amiről írok. Nagyon unalmas dolog végigülni egy filmet vagy végigolvasni egy könyvet a kannibálokról, csak azért, hogy a végén megtudjuk, hogy a vendégek mégsem maradtak ott ebédre. Gondolom, illik, hogy hozzátegyem azt is, hogy feltettem a kérdést egy őszinte papnak, aki egyházi teendőin kívül az etnológia tudományát is gazdagította, továbbá a pragmatikus filozófia egy jól ismert professzorának, továbbá egy rendkívül előkelő és független gondolkozású orvosnak. Őszintén megvitatták és mind azon a véleményen voltak, hogy kétségkívül jogosan érdekelné a lélektant és az etnológiát, ha valaki megtapasztalná, azáltal, hogy legalább is egyszer ott ebédelne, hogy

miért szeretik a kannibálok a homo sapiens húsát jobban, mint más állatét.

Mikor azután végre megérkeztem a guerékhez, a legelső alkalommal kitálaltam nekik ezt a témát, és minthogy ők büszkék arra, hogy kannibálok, készek voltak minden fenntartás nélkül meghányi-vetni. De mégis bizonyos időnek el kellett múlnia, amíg személyes alkalmam nyílt ellenőrizni kijelentéseiket.

Nemcsak ők maguk büszkék arra, hogy kannibálok és így előkelőbbek, mint a gyengébb szomszéd törzsek, az ouabék és a yafoubák, de az Elefántcsont Part francia tisztviselői, bizonyos humoros és természetesen nem hivatalos módon, szintén büszkék rájuk. Persze ez a büszkeség nem gátolja meg őket abban, hogy esetenként bebörtönözzék és elítéljék azokat az egyéneket, akik, amint ők mondják, „túlzásba viszik a dolgot“, vagyis nem járnak el eléggé tapintatosan, mikor kiszemelik jelöltjeiket húsfazekuk számára és később rajtakapadják magukat.

A paradox büszkeség valami fölött, aminek a kiirtására hivatalból minden tőlük telhetőt megtesznek, természetesen nem komoly dolog, csak olyan, mint a nagymamám mosolya. Mégis, még Timbuktu-ban is, később, ugyanabban az évben, a tisztviselők vigyorogtak és azt mondták: — Ja, Colbert és a kannibáljai! — és azután minden valószínűség szerint azt kérdezték: — Mi van az öreg Tei-vel? Még mindig dutyiban van?

Ez a Colbert, bár még egészen fiatal ember, olyan kerületet igazgat, mely nagyobb a mi átlagos keleti államainknál és csaknem kizárólag gueré törzsek lakják. Miközben mindent megtett, hogy fenntartsa a rendet

és a törvényt, megszerette kannibáljait és azok is őt olyannyira, hogy gyakran önként is eléje hozták ügyesbajos dolgaikat, hogy ítéljen. Egyedül élt, egy falusi közigazgatási állomáson, amelyet Blenginek hívnak, csaknem ötven mérföld körzetben ő volt az egyetlen fehér ember.

Tei pedig kannibál törzsfőnök volt, aki börtönbe került és híressé vált, mert megette fiatal feleségét, egy csinos, lusta kis nőt, akit Blitónak hívtak, vagy egy tucat barátnőjével együtt és azután olyan mókát játszott el a francia katonai különítmény rováására, amelyet először küldtek ki elfogatására, hogy okvetlenül kellett valamit tenni, nem lehetett annyiban hagyni a dolgot. Be is csukták azután, nem annyira kannibalizmusa miatt, mint inkább falánksága miatt és mert lóvátette a hatóságokat.

Minthogy az ifjú Colbert és kannibáljai híresek voltak egész Nyugat-Afrikában, ahol már csak nagyon kevés kannibál törzs maradt, mindenki azt mondta nekem, hogy feltétlenül menjek el Blengibe és látogassam meg Colbert-t. Az állomást, úgy látszott, automobilúton is el lehet érní; tudniillik abban az esetben volt ez lehetséges, ha az utat nem szakította fel egy elefántcsorda; mert a nagy elefánt-földnek is ez volt a közepe. Egy héttel előbb üzentünk neki és különböző hétköznapias viszontagságok után egy délután szerencsésen meg is érkeztünk, Katie, Yao, fekete sofőröm és a kis Citroën, magasan telerakva tábori vacakokkal, sórudakkal és miegymással.

Az ember sosem tudhatja, mit talál egy ilyen őserdei út végén. De ezúttal, miután keresztülmentünk egy kis vályogfalun, gyönyörű kertbe értünk, virá-

gok, narancs- és citromfák és a gyepágyak sarkában álló szobornagyságú elefántkoponyák közt egy asztalt találtunk és felette színes napernyőt; az ember azt képzelhette, hogy a Bois de Boulogneban uzsonnázik. Egy nagy, széles vályogház áll ott pompás verandával és a verandáról az ember elé siet egy mosolygó, gondosan borotvált fiatal fiú, sportöltönyben és trópusi sisakban.

Tíz perccel később fekvőszékekben nyújtózkodtunk, limonádét ittunk egy ici-pici vermouhttal, Stravinsky Tűzmadarát hallgattuk és őszintén nagyon tetszett nekünk Monsieur Colbert. Voltak neki két-hónapos párisi ujságjai és magazinjai és bennük cikkek emberekről és dolgokról, amelyek őt is, minket is érdekeltek. Volt egy másik ház is a kertnek egy sarkában, azt a rendelkezésünkre bocsátotta; ami pedig azt az óhajomat illeti, hogy később egy kannibál király vendége legyek, mosolyogva és bizonyos büszkeséggel mondta, hogy már összehívott négyet a legjavából holnap reggelre, úgy, hogy majd válogathatok közöttük. De ha akarom, akár mindegyiket meglátogathatom az őserdőben. Ő majd rendelkezésemre bocsát függőszékeket és teherhordókat, ameddig csak akarom.

Másnap reggel beküldte a kávé az ágyunkhoz és mikor nagylustán felöltöztünk és kisétáltunk a kertbe, hát már négy kannibál király ült a székeken egysorban a gyepen, mint négy rossz kis fiú, akiket meghívtak vasárnapi uzsonnára és a legjobb vasárnapi modoruk és vasárnapi ruhájuk volt rajtuk. Messziről jöttek, az őserdő négy sarkából, ahol mindegyikük a guerétörzs egy más-más ágán uralkodott.

Colbert, aki humorosan barátságos módon bánt velük, de nem minden tisztelet nélkül, — ez az a modor kis bennszülött hatalmasságokkal szemben, amit az angolszász gyarmatosok úgy látszik, sem nem tudnak, sem nem akarnak magukra ölteni, — mint „kedves kolégáit“ mutatta be őket, bókokat mondott nekik és gyengéden kérdezősködött családtagjaik egészsége iránt.

A legidősebb közülük kövér ember volt, Tao-nak hívták (ami annyit jelent, azt mondták, hogy Isten Hozott). Mandarinalakú kalapot hordott, néhány csörgő láncot, csengőkkel, és párducbőrt, ami mind-egyre lecsúszott a válláról.

A második hatalmas, meglehetősen brutális képű főnök volt, úgy hívták, hogy Blia-Eddo (ami Öreg Falusit jelentett). Fekete majomprém sapkája volt és csíkos ruhája.

A harmadik, névszerint Gedao (ami annyit jelent, mint a Fáklya vagy a Láng), szálas, komolyképű régmódi bácsi volt borzas szakállal és egészen hegyes fogakkal; ruházatában nem alkudott meg a modern divattal. Hajába csontok és elefántcsontpálcák voltak befonva és dereka körül bőrszíj, amelyről egy-egy apró ruhadarab lógott le elől és hátul.

A negyedik — azért tartogatom utoljára, mert ő tetszett nekem legjobban és később összet is barátkoztunk — az volt, akinek a fényes tűzoltósisak volt a fején. Neve Mon-Po volt (ami annyit jelent: az, akinek nem szabad meghalnia). Izmos kis ember volt, már túl a legjobb évein, ravasz, furcsa arca volt és valami okból úgy látszik azt gondolta, hogy Katie épp olyan furcsa, mint ő. Történetesen Katie volt az első fehér nő, akit látott. Mind a ketten nagyon nevet-

tek, mikor kezetráztak, mintha valami közös titkuk volna. Mon-Po ujjaival megvizsgálta egy hajfürtjét és azután több helyen megtapogatta, kutyaszerű barátságosságát kombinálva azzal a nyilvánvaló naív óhajjal, hogy megállapítsa, mennyire kövér Katie, — nem annyira abból a szempontból, hogy vajjon a húsfazeka számára megfelelő jelölt lenne-e, mint inkább a háreme számára. Ez a Mon-Po híres nagy nőbarát volt, amint Colbert elmesélte és máris negyven felesége volt.

Szolgák üvegeket és asztalt hoztak, mintha csak Franciaországban lennénk vendégségben és koccintottunk a kis kannibál királyokkal, miközben megbeszéltük Colbert-rel, hogy melyiküket látogassam meg előbb és hogyan. Colbert ceruzavázlatot készített a környező országról, amelynek ő volt a fő-királya és legfőbb parancsolója.

És micsoda királyság ez! Itt ültünk a kertben, asztallal, palackokkal, fehérkabátos inassal, nem is beszélve a verandáról, ahol a mult éjjel feketekávé és likőrök mellett ülve láttuk Rimbaud verseinek egy első kiadását, közös párisi ismerőseinkről beszélgettünk, vitatkoztunk Joyceról és Gideről és modernista zenét hallgattunk! És most épp olyan volt, mintha egy kerti terrazon ülnénk valahol Nizza és Monte-Carlo közt. És mégis oly örületes volt, mint egy amerikai tréfás képeslap illusztrációja vagy mint egy bohózszerű operett, mert ott ült velünk az a négy fantasztikus vendég is. És még fantasztikusabb lett az egész, amint Colbert magyarázott.

Hiszen egy dzsungel kellős közepén voltunk, amely dzsungelt csak egyetlenegy autót szel ke-

resztül és amelynek a területe nagyobb, mint egy átlagos francia département vagy mint egy new-englandi állam és a nagyobb része még nincs feltérképezve, nagy folyók közt fekszik és vannak olyan szakaszai is, nagyobbak, mint egy átlagos angol grófság, amelyekbe még sosem hatolt be fehér ember. Az úttól öt mérföldre, minden irányban, már a titokzatos dzsungel terült el. Onnan, ahol ültünk, hallhattuk volna — bár történetesen nem hallottuk — az elefántcsordákat, amint nagy recsegéssel-ropogással átkelnek a folyón. Colbert egy katonai térképet hozott és mutatott rajta fehér foltokat, amelyek éppen elég nagyok voltak ahhoz, hogy egy kisebb európai fejedelemség elférjen bennük.

Elmesélte, hogy egy nap a katonái eléjehoztak összekötözve egy teljesen csupasz, sűrűhajú feketét, aki úgy járt, mint egy gorilla, állati hangokat adott és semmiféle ismert nyelven vagy nyelvjárásban nem beszélt. Az őserdőből jött ki és megrémített egy asszonyt a falu végén, a nagy út közelében.

— Mit volt mit tennem ?, — mondta Colbert, — nem volt semmi okom rá, hogy bebörtönözzem. És kalitkában szintén nem tarthattam. Nem lehetett vele semmit sem kezdeni. Visszavitettem az őserdő szélére és ott szabadon engedték, mint egy madarat vagy vadállatot.

Széles gesztust írt le és hozzátette : — Három hónapoként nyomtatványokat kapok Párisból, hogy töltsen ki területem földművelésére és népesedésére vonatkozó részletezett adatokkal, beleértve az európai népesség számát, a haláleseteket, születéseket stb. Eh bien, innen, ahol ülünk, ötven mérföld körzetben pontosan négy fehér ember lakik és egyetlenegy fehér nő sem.

Ami pedig az utolsó európaiat illeti, aki itt meghalt, amennyire tudom, az is amerikai volt, elefántcsontkereskedő, Andersonnak hívták. Ez 1917-ben történt, azt hiszem. Az öreg Gedao, a Fáklya, többet tudna mesélni a történetről, mint én. Az amerikai népszerűtlenné vált a vezetői előtt; hát megölték és megették. Ez Gedao területén történt; a hatóság Gedaonak kezébe nyomott egy puskát, hogy intézkedjék. Tíz nap mulva elhozta a három legtekintélyesebb vezető fejét. Utánuk lopódzott és végzett velük, egyenkint. Az öreg nem hiába törzsfőnök. Nézzen csak rá. Tudja, hogy róla beszélünk és büszke.

Rendkívül erős rokonszenvet éreztem Mon-Po, a tűzoltósisakos iránt és Colbert azt ajánlotta, hogy miután őt meglátogattam, jó lesz, ha egy időre Gedaohoz is benézek. Pazar beszédet mondott nekik rólam és ők pazarul udvarias meghívásokkal válaszoltak. Ajándékokkal távoztak, többek közt egy véka narancsot kaptak Colberttől, mert az őserdei feketék ezt nem tudják termelni, tőlem pedig sok sórudat.

Ebéd után Colbert elküldött egy Diisi nevű fiatal guéré úrért, akit kölcsön szándékozott adni nekem, mint vezetőt és tanácsadót. Szerencsés választás volt, annak ellenére, hogy három évig Szenegálban járt iskolába és beszélt franciául és angolul és sok bennszülött tájszólásban. Olyan volt, mint a Columbia-egyetem hallgatói, lakkecipőt hordott, töltőtolla és jegyzőkönyve volt, de azért rendes fiú volt. Míg Katie visszavonult pihenni és Colbert a jelentéseit készítette, én magam Diisivel bementem a faluba, hogy meg-egyezzem a teherhordókkal és hogy amennyiben Diisi rááll, megkérdezzük nagyapjának a karját.

Colbert ebéd közben mesélt nekünk Diisi nagyapjának a karjáról. Minden helybeli gueré, ha valami fontos dolga előtt állt, megkérdezte Diisi nagyapjának a karját, Diisit megjutalmazva ezért a privilégiumért és maga Diisi sem határozta el magát nagy kérdésekben, mielőtt nem lépett nagyapja karjával érintkezésbe.

Elmagyaráztam neki, hogy mindig is megkérdeztem a fetiseket és áldozatokat mutattam be nekik a yafoubák területén és hogy sokkal biztonságosabban és kellemesebben érezném magam a guerék közt, ha előbb megkapnánk boldogult nagyatyjának a tanácsait és áldását. Diisi, bár kétségkívül őszintén örült, bizonyára azt is tudta, hogy nem fogok üres kézzel járulni a családi szentélyhez; úgy örült, mint akár-melyik breton falusi pap, ha egy utazó különmisét fizet a helyi kápolnában.

Ez a szóbanforgó kápolna egy kunyhó volt Diisi családi területén. Nagyatyjának összeszáradt, ébenfekete kemény keze és karja nem volt semmivel sem visszataszítóbb, mint bármely más anatómiai szent ereklje, melyet az ember százszámra láthat a keresztény Európa hasonló szentélyeiben. Inga módjára fel-függesztve lógott a csúcsos zsuptetőről. Egy lapos kőoltár felett függött; az oltáron nem volt semmi, de a kunyhó falait bőven borították fogadalmi ajándékok: karperecek, bőr grisgrisk, fából készült földmívelési szerszámok, ruhadarabok, íjjak és nyilak, dárdák, egy régi rozsdás elöltöltős puska.

Diisi megmagyarázta, hogy ha egy ember vagy asszony valami veszedelmes vagy fontos cselekedetre készül, mint például párducot, elefántot vagy krokodilt

vadászni, új földet megszántani, házasodni vagy utazni, rá szokott tenni az oltárra valami tárgyat, ami összefüggésben van a vállalkozással és egy idő múlva, ha nagyatyja kedvező hangulatban van, a kar meglendül a tárgy fölött és átjárja azt erejével és néha értékes útbaigazításokat vagy tanácsokat is ad. Néha, mondta, beteg gyermekeket is rátesznek a kőre.

Megkérdeztem, mit gondol, mit volna legjobb a kőre tennem és ő eltűnődött. Valami ruhadarabot, tanácsolta és a cipőmet, minthogy útra indulunk; és talán valami mindennapi intimebb használati cikket. Levettem a cipőmet és az ingemet és szépen egymásra raktam őket és a tetejükre egy ceruzavéget tettem néhány éppen akkor készült jegyzetemmel együtt. A ceruzavég látszott a leghelyesebbnek, mint-hogy ez volt az egyetlen szerszám, amelyet munkámhoz használtam.

Diisi úgy beszélt nagyapjához, mintha az öregember ott volna velünk a szobában, gyermeki tisztelettel üdvözölte, illedelmesen bemutatott engem, megmagyarázta, hogy barátságos látogatásra indulunk a szomszéd falvakba. Azután leültünk egy gyékényre és kissé meglepett, hogy Diisi rágyújtott egy cigaretára. Mindig meglep, ha az emberek isteneiket és kísérteteiket kedélyesen kezelik. Keresztbe rakta a lábát, a padlóra köpött, tűzzel kínált meg, kényelembe helyezkedett és azt mondta, hogy nagyapjával sosem lehet tudni; lehet, hogy sokáig kell majd várunk.

Tekintettel arra a módra, ahogy a kar fel volt függesztve, csak mérsékelten csodálkoztam el, ha ugyan egyáltalán elcsodálkoztam, amikor, nem túlságosan sok

idő múlva, elkezdett csendesen lebegni, mintegy barátságosan és áldólag, szerény tulajdonaim fölött. Meg voltam elégedve, mint mikor az ember látja, hogy egy csomó házinyúl jön ki a bűvész kalapjából ; Diisi talán kegyesebb értelemben volt megelégedve, mert azt mondta, hogy máskor a kar néha megrázkódik és ide-oda ugrál, hogy kifejezze a nagypapa helytelenítését. Barátságos szél érinti a zsuptetőt vagy barátságos szellem ? Miért kutatni ? Mindenesetre barátságos volt és Diisi meg én jobban éreztük magunkat, közelebb kerültünk egymáshoz és jobban bíztunk utazásunkban.

Megkérdeztem, hogy szabad-e valami ajándékot akasztanom a falra ? Azt mondta, hogy nem, még nem ; most csak ígérjem meg és akkor teljesítsem az ígéretet, ha szerencsésen visszaérkeztünk. A nagypapának úgy látszik előbb meg kell érdemelnie a jutalmat, mielőtt megkapja. Eszembe jutott, hogy mikor Aubrey meg én éjszaka eltévedtünk a haitii hegyekben, hogyan ígértünk hangosan tizenkét aranyozott gyertyát Szent Kristófnak, ha szerencsésen fedél alá vezet minket. Most is küldhetnének nekem gyertyákat Manból. Katie éppen visszatérni készült Manba, elintézhette.

Ezért azt mondtam :

— Ó, Diisi nagyatyja és a guerék nagyatyja, légy jó hozzánk, örködj fölöttünk és visszajövetelünkkor nagy kivilágítást fogsz kapni és azonkívül valami szépet, amit ki lehet akasztani a faladra.

Az oltár mögött, egy polcon, a tető alatt, észrevettem néhány régi emberi koponyát és két kisebb koponyát, amelyekről először azt hittem, hogy gyermekkoponyák, de mikor közelebbről megnéztem, láttam,

hogy csimpánzkoponyák. Megkértem Diisit, hogy magyarázza meg ezt, ha nem tilos. Azt felelte, hogy nem, nem tilos, családi ügy ugyan, de mindenki tud róla. Családjának ősi ételtabuja, magyarázta, az ember húsa és a csimpánz húsa, ezekből családja egy tagjának sem szabad ennie. Az őserdőben minden családnak van valami ételtabuja. Az egyiknek nem szabad kecskehúst ennie ; egy másiknak a bölény vagy a víziló tabu ; megint másiknak bizonyos mag vagy gyümölcs. És minden család számára a tabu-dolog, amit nem szabad megenni, egyúttal a védelmező is, a fetis. Az a család például, amelynek nem szabad rizst ennie, szárított rizskévéket tesz az oltárára és az a család, amelynek nem szabad egy bizonyos állatot megennie, annak az állatnak a koponyáját vagy a csontjait kegyelettel őrzi és tiszteletben tartja.

A franciák jövetele előtti időkben, mondta Diisi, amikor valami nagy lakoma volt itt a faluban és a jobb részeket szétosztották az előkelő családok közt, az ő családja nem vehetett részt a lakomán, de az ünnepség után ők kapták a koponyát. Sem maga Diisi, sem egyik őse sem, jöllehet törzsfőnöki és tisztavérű gueré család voltak, nem kóstolták sosem az ember vagy a nagy majom húsát.

Kértem, mondjon el mindent, amit tud, arról, hogy milyen kannibál szokások vannak még érvényben a gueré erdőben. Azt mondta, hogy az idők nagyon megváltoztak és kissé „korruptak“ lettek, amióta a fehér ember uralkodik itt, mert a fehérek nem mindig tudnak különbséget tenni becsületes kannibálok közt és olyan bűnözők közt, mint amilyenek például a párduc-társaságok. A becsületes törzsek közti rablóhadjárat

Egy álarcos varázsló-orvos alkonyatkor bevonul egy guaré emberevű faluba. Előtérben futárja, bambusz-fáklyával. A kép nincs retusálva; a mozgás és a nehéz világítási viszonyok miatt a szerző nagyon büszke rá; ezt tartja a gyűjtemény legjobb képének.

kevesebb mint azelőtt — és úgyszólván egyáltalán nincsenek törzsek közti háborúk, és ennek következtében nagyon megritkult a becsületes ennivaló hús. Az egész gueré csoport, úgy látszik, hagyományos harcos kannibálokból áll, de amióta a fehérek eltiltották még a becsületes harcot is, némelyek, amint Diisi őszintén beismerte, degenerálódtak. Az igazi tisztességes kannibáloknak, vagyis a harcos kannibáloknak, úgy vettem ki Diisi szavaiból, saját becsület-kódexük van, vadászati törvényeik, amelyeket még sok idővel a fehérek megérkezése előtt állapítottak meg maguk közt.

Csatában vagy falvak megtámadásánál elesett emberek törvényes vadászszákmánynak számítottak, hasonlóképpen az ellenséges vagy barátságtalan szomszéd, akit meglestek és elejtettek az erdei ösvényen. De az ember saját fajtáját megölni, hogy táplálékul szolgáljon, vagy megölni az idegen utast, aki törvényes úton jön, békességgel és barátságos szándékkal, mint például a fekete dioula házaló : az egyszerűen gyilkosság ugyanabban az értelemben, ahogy a fehér ember érti a gyilkosságot és úgy is tekintették a guerék is és meg is büntették, még mielőtt a franciák bejöttek volna az Elefántcsont Partra.

Ma, mondta Diisi kedvetlenül, még tovább folyik bizonyos mértékben a régimódi becsületes emberevés, de éppen ezek az esetek azok, amelyek sosem kerülnek a hatóságok füléhez. Csak azok az esetek végződnek letartóztatással és börtönnel, amelyeket a guerék is, mint becsületes emberek, bűnösöknek tartanak és maguk jelentenek fel, — például ilyen volt Tei esete, mikor lemészárolta a saját feleségét és a kilenc párdúc-ember, akik most Guglióban ülnek börtönben, mert saját falu-

jukbeli embereket gyilkoltak meg és végül is saját fekete szomszédaik jelentették fel őket.

Hallottam néhány utazót, franciákat és amerikaiaikat egyaránt, akik azt erősítgetik, hogy az afrikai kannibálokról szóló történetek manapság már a mesék birodalmába tartoznak, hogy nincs többé emberevés Nyugat-Afrikában. Talán érdekelni fogja ezeket, hogy csak Man, Douékoué és Guglio kerületeiben, az Elefántcsont Part központi őserdő-szakaszában, Francia-Nyugat-Afrikában, az elmúlt öt év alatt huszonhat esetben hoztak formális elmarasztaló ítéletet (ami a legtöbb esetben teljes beismerést kísért). Az a kár, hogy párdúc-társaságokról és bűnös gyilkossági esetekről van szó, az áldozatot csak melleleg ették is meg és a jegyzőkönyvek nem vetnek kellő fényt a szokásaira vagy lélektanára annak a tisztességes kannibálnak, aki jó étvággal fogyasztja el erdőben vadászott vagy becsületes küzdelemben elejtett ellenfelét.

Betekintést nyertem ezeknek a pereknek az aktájba, amelyekről külön könyvet lehetne írni, de amit Diisi mondott, amint ott ültünk és cigarettáztunk nagyatyjának a kápolnájában, — az őserdőbe való indulásunk előestéjén — sokkal fontosabbnak és érdekesebbnek látszott.

II.

Sibley, a költő, ezt énekelte :

*Harminckilenc felesége van,
Nyakuk olyan, mint a zsiráfé,
Mellük mindig tele van tejjel,
És mindig teherben vannak.*

Rámutatva Tűzoltó-Sisakra, szünetet tartott, tele-szívta tüdejét levegővel és így üvöltött :

*Ő a nagy bölénybika,
Egyedül a rengetegben.
Ő M' Blo, a nők öröme
És az elefántok ijedelme.
Az ő szarva a leghatalmasabb.*

Sibley csinos ember volt, olyan feje volt, mint Augustus Caesar szobrának. Kockás golfsapka volt rajta és semmi más. A kannibálok ízlése fejviselet dolgában mindig látványosan egyetemes volt.

Ami házigazdám, Tűzoltó-Sisakot illeti, a fényes tűzoltósisakon kívül volt rajta egy fenséges bélelt ködmön, a szivárvány minden színével kifestve és kiszőve és egy pompásan kifaragott tíz láb magas hadi dob mellett ült. Aznap reggel érkeztem meg falujába. Régi, kedves, csaknem gyermekkorom óta táplált vágyam valósult meg. Emberevők vendége voltam, minden jel arra mutatott, hogy jó barátságban voltam velük, kunyhóm volt a falujukban és engedélyem, hogy addig maradjak, amíg jólesik. Az is világos volt, hogy kitűnő yafouba ismerőseim mezei hadak voltak ezekhez a guerékhez képest. A guerék zsúpházai magasabbak és jobban építettek voltak, a faluban a jómódnak több jelét lehetett látni, a király környezete vadabbul pompázatos volt. Kíséretében volt egy csoport fiatal nő, magas-mellű, meztelen amazonok, akik hosszú csiszolt botokat hordtak, továbbá öreg tanácsosok zöld levelekből készült fejéssel, ördög-táncosok, kiknek szörnyűséges álarca ragyogóan ki volt mázolva, prémmel és tollakkal volt befödve.

Most az egész falu körénk sereglett és bámult bennünket. A férfiak a legfeketébbek és a nők a legszebbek voltak azok közt, akiket eddig láttam Afrikában. Egy szóval hagyományos harcos törzs volt, vendégszerető, jómódú és büszke, mint a páva. Annak idején nagy rabszolgavadászok voltak, rabláncra fűzték kevésbbé harcias szomszédaikat, nagy facsónakokban vitték le foglyaikat a Sassandra-folyón a várakozó fehér rabszolgahajókra. Még mindig bőven van nekik régi csengőjük, láncuk, üveggyöngyük, kézzel kovácsolt vas fegyverük és sokszáz éves más eszközük, amellyel egy new-yorki vagy párisi régiségkereskedés megalapozhatná a szerencsését.

Tűzoltó-Sisak gyakran ugrott fel a székéről, gesztikulált, parancsokat üvöltött. Izmos emberke volt, termetére nézve kisebb, mint legtöbb harcosa, de olyan kakaskodó, mint egy bantam-kakas, talán túlságosan is kakaskodott, mint valaki, aki szerepet játszik, túlságosan is megjátssza az önbizalmát, — komédiás és zsarnok. Tetszett nekem, hogy ő és a többiek teljesen barátságosak, sőt vidámak voltak egymással, nem volt bennük semmi meghunyászkodás. Még Sibleynek, a költőnek a bókjai sem voltak távolról sem naivak, hanem inkább kedvesen kétértelműek. Miután sok cifrázattal és változattal kinyilatkoztatta, hogy a guerék a legnagyobbak és a legerősebbek ad infinitum, hozzám fordult és azt mondta, mintegy zárójelben, mint egyik okos ember a másiknak :

— Természetesen, nagyon jól tudjuk, hogy a fehérek most erősebbek, mint a feketék, de az megint más dolog.

És mindjárt az első este, mialatt banghit ittunk,

Tűzoltó-Sisak, miután kikérdezte barátomat, Diisit, tudni kívánta, miért nem hoztam magammal Katiet, és hogy lehet-e róla szó, hogy eladjam neki. Nem voltam és nem is vagyok biztos benne, hogy tréfált-e. Ezért udvariasan azt feleltem, hogy ez az ötlet tulajdonképpen még sosem jutott az eszembe.

Aznap esti vacsoránk minden kétséget kizáró módon csirke és rizs volt és másnapi ebédünk minden kétséget kizáró módon kitűnő kecskehús volt en brochette, banánnal és borshüvellyel körítve. Pálmabor is volt bőven. A yafouba szokástól eltérően, ahol hallgatólagos kívánságuknak megfelelően külön ettem, itt mindig Tűzoltó-Sisak asztalának a vendége voltam; az asztal egy gyékény volt, amelyet az ő területén egy fa alatt terítettek ki. Sibley, Diisi és két-három tanácsos rendszerint velünk evett és Tűzoltó-Sisak számos felesége szolgált fel. Az étel vasedényekben és tőkhéjcsészékben volt. Késsel, nagy vaskanalakkal és saját ujjunkkal ettünk.

Minthogy az ebédidő alkalmas időpontnak látszott, hogy udvarias beszélgetésbe kezdjek sajátságosabb helyi étrendjükre és konyhájukra vonatkozólag, úgy próbáltam megközelíteni a problémát, hogy egy este csak úgy melleleg megkérdeztem Tűzoltó-Sisaktól, hogy evett-e már fehér húst. Gúnyosan nézett rám és úgy nevetett, mintha kitűnő tréfát hallott volna. Mondta, hogy fiatal korában evett néha, de most már nem volt a szájában vagy húsz éve; hogy ép olyan íze van, mint a fekete ember húsnak, semmivel sem jobb; hogy mióta a franciák betelepédtek és békét teremtettek, a fehér ember többé már nem ellenség. Különben is, tette hozzá újabb vigyorral, fehér embert mindig is nagyon nehéz

volt fogni és utólag mindig kellemetlenségek voltak. Egyáltalán nincs más íze, ismételte, mint a fekete ember húsnak.

Úgy! És hát annak milyen íze van pontosabban?

Ekkor végre alkalmam nyílt, hogy olyan emberrel elegyedjek beszédbe, aki csakugyan ismeri azt a valamit, amiről beszél; mert erre a tárgyra vonatkozólag még sosem hallottam vagy olvastam semmit, ami elsőkézből való vagy meggyőző lett volna.

A „hosszú disznó“-ról szóló történetek, amelyeket névtelen déltengeri hajótörött matrózok vagy nem kevésbé apokrif és rég meghalt afrikai kereskedők állítólagos elbeszélései alapján ismétелgetnek szóban és írásban, a legállhatatosabbak és a legkitartóbbak ezek közül a másodkézből való mesék közül. „És azt mondta“ vagy „ő mondta nekem“, hogy ép olyan a színe és az íze és a szaga, mint a disznóhúsnak. Az ilyen történeteknek mindig nagy apriorisztikus valószínűségük volt, mert minden húsnak az íze bizonyos fokig attól függ, hogy milyen táplálékkal él maga az állat — és a disznó és az ember az a két ritka emlős, amely hírhedt arról, hogy többé-kevésbé bármit és mindent megeszik. A legtöbb emlős vagy növényevő, csak füvet és magokat eszik, vagy húsevő, csak húst eszik. De az ember és a disznó a gyermekláncfűtől és a zabpehelykásától a pascalig, a zöld sajtig és a kaviárig mindent megeszik. Éppen ezért, elméletileg, akadémi kusan, eléggé észszerű az a feltevés, hogy ha viszont őket eszik meg, az ember húsa erősen hasonlít a disznó húshoz.

Ez az akadémikus valószínűség futott át a fejemen, amikor megkérdeztem Tűzoltó-Sisakot, hogy pontosabban milyen íze van az emberi húsnak?

Válasza, sajnos, nem volt nagyon felvilágosító. Őszinte volt, de nem tanulságos. Meggyőződéssel kijelentette, hogy „nagyon jó hús“ és látva, hogy ennyivel nem vagyok megelégedve, még nagyobb meggyőződéssel erősítgette, hogy „van olyan jó hús, mint más és vannak emberek, akik ezt tartják a legjobb húsnak.“

Ezzel határozottan nem tudtam többet. Még kevésbé volt tanulságos, mint azok a könyvek és elbeszélések, amelyekre annyira haragudtam. És minthogy nem haragudtam rájuk teljes egészükben, hanem elfogadtam akadémikus valószínűségüket, azt kérdeztem, hogy valami összehasonlítás felé segítsen :

— Ettél már disznóhúst ? Hasonlít a disznóhúsra ?

— Csöppet sem hasonlít a disznóhúsra. Szó sincs róla. Egészen más. Vannak itt a faluban disznók. Gyakran ettem disznóhúst. Egyáltalán nem hasonlít rá.

Bizony ez szomorú. Az egyik hallott dolog ellene mond a másiknak. Most mihez kezdjek ? Nem mehetek haza és nem írhatom meg ezt egy könyvben. Még rosszabb lenne, mint a többiek.

— De mégis milyen húshoz hasonlít legjobban ? — makacskodtam. — Kecske, ürü, marha vagy kutya húshoz ?

Eltöprengett ezen és rázta a fejét. Nyilvánvaló volt, hogy csak egy dolgot tehetek, ha ugyan sikerül ; de nem ismertem eléggé, sem Diisi tapintatában nem bíztam kellőképpen, hogy kérésemet egyenesen elő merjem hozni. De azért tovább beszélgettünk. Tűzoltó-Sisak rázta a fejét és talán már egy kissé únta is végtelen kérdezősködésemet, végre is azt mondta, hogy elküld majd az öreg törzsi főszakácsért, aki messzebb lakott, egy másik faluban és aki bizonyára jobb vála-

szokat tud majd adni nekem. Mindenesetre mondhat majd egyet-mást az elkészítés módjáról, ami szintén nagyon érdekelt.

Igy néhány napig elejtettük a témát, mialatt ott-honos lettem náluk, velük éltem és játszottam, banghit ittam, és közelebbről megismerkedtünk. A korábbi utazók, akiknek Afrikáról szóló könyveik most már többé-kevésbé klasszikusakká váltak, valamennyien megfigyelték, hogy a hagyományosan emberevő törzsek rendszerint a leghatalmasabbak és leginkább jómódúak és olykor a legvendégszeretőbbek is. Úgy találtam, hogy ez általában még most is áll a guerékre. Mintha erősebbek és arányosabb testűek lennének, mint szelídebb szomszédaik az őserdőben. Kevesebb ruhát hordtak, a férfiak és nők nagyrésze meztelenül járt, a díszeket és ágyékkendőket kivéve, bár a legtöbb előkelő ember és egy jelentékeny kisebbség rajtuk kívül is, szórványos ruhadarabokat és meghatározhatatlan, Szudánból és Európából beszivárgott fejdíszeket hordott. Házuk rendszerint egyetlen egy nagy köralakú lakószobából állt, vályogfallal és bambusztetővel, kötélhágcsó és csapóajtó vezetett fel a raktárul szolgáló padlásra a csúcsos zsuptető alatt. Ágyuk hol függékény, hol bambusznádból és bőrszíjakból készült fekvőhely. Konyha- és háztartási eszközeiket otthon készült tökhéj- és fatárgyak alkotják, vasfazekakkal, késekkel, kanalakkal, sőt európai zománcozott edényekkel és csészékkel keverten. A falu közelében a tisztásokon és lejjebb a folyó mellett rizst, kölest, főzni való banánt és burgonyát termesztettek. Bőven volt csirkéjük, kecskéjük, juhuk; kevés disznó és szarvasmarha; ezek nehezen tenyésznek az őserdőben. A Sassandrában halat, krokodilt és vízi-

lovat fogtak és az őserdőben vadat, rendszerint dárdával, hálóval, csapdával, íjjal és nyíllal, de néhány kiválasztott vadásznak elöltöltős puskája volt, nyers bőrrel körülsavarva, hogy ne robbanjon fel, ha túlságosan megtöltik. Ólmot a dioula házalóktól vettek, de a puskaport maguk gyártották (a módját valószínűleg a fehér rabszolgakereskedőkkel való egykori érintkezés folytán tanulták meg) szénből és salétromból, amelyet úgy állítottak elő, hogy földet főztek meg, amelyet előzőleg átjárattak kecskéik és juhaik ürülékével. Vallásuk animista fetisimádás volt, mint valamennyi szomszédaiké. Általában többnejűek voltak és az asszonyok adás-vétel tárgyát képezték.

A leányokat tetszés szerint lehetett venni és eladni, de azért nem voltak rabszolgák. Egészség, fiatalság és szépség határozták meg az értéküket, két vagy három juhtól egész nyájig. Tizenöt-húsz dollárnak megfelelő érték már igen magasnak számított. A szüzességet, kivéve mint a fiatalság és egészség velejáróját, nem becsülték különösen, de megkívánták, hogy az egyszer megvásárolt asszony erkölcsös legyen.

Nekem is felajánlották, hogy válasszak a fiatal leányok közül, de halogattam. Az öreg Tűzoltó-Sisak ezt nem tudta megérteni, mert mindig nőkön járt a feje. Sosem volt kakaskodóbb, mint mikor erről beszélt, vagy amikor Sibley, a költő, valami különös új dalt talált ki bölénybikai vitézségéről. Ezt kissé különösnek találtam, mert a feketék általában, bár komolyan veszik férfitovultukat, természeteseek és egyszerűek ilyesmiben és nem dicsekednek.

Egy este Tűzoltó-Sisak Diisivel hozzám üzent, hogy szeretne négyszemközt beszélni velem, igen bizalmas

ügyben. Ez egyike volt a legabszurdabb, teljesen valószínűtlen és bizonyos tekintetben a legmulatságosabb dolgoknak, amelyek velem Afrikában történtek. Lopakodva, csaknem összeesküvőkként mentünk Tűzoltó-Sisak négyszögletű, vályog-zsup „palotájába” és egészen egyedül találtuk, párdúcőröknön ülve egy ablaktalan kicsi belső lyukban. Nyilván ez volt az „oduja” vagy privát dolgozószobája, ahová akkor vonult vissza, ha komoly ügyeken akart elmélkedni.

Mintha kissé zavarban lett volna. És mintha összevissza beszélt volna. Megkérdezte, hogy jól érzem-e magam náluk és hogy sokáig maradok-e. Vajjon nem akarok-e másnap vele menni és megnézni néhány párdúc-csapdát? Az orvosságok, amelyeket a falu betegeinek adtam (többnyire a legegyszerűbb gyógyszerek voltak, hashajtó, aszpirin és kinin) csodákat tettek és mindenki el van ragadtatva. Az öreg szakács is nemsokára megjön és megad majd minden felvilágosítást, amit akarok, stb, stb. De mire akar vajjon kilyukadni? Megint visszatért orvosságaimra. A fehéreknek mindenre van hathatós gyógyszerük. Végre helyben volt. Ami igaz, az igaz, mondta és bizony ő már nem olyan fiatal és harminckilenc feleség nem kevés és bizonyos benne, hogy ha én csakugyan olyan jó barátja vagyok, mint amilyennek mutatom magam, bizonyára talállok valamit az orvosságos ládában, ami ebben a dologban is segíthetne.

Egy szóval, vagyis inkább rengeteg kerülgetéssel, a Nagy Bivalybika, az Elefántok Ijedelme, a Feleségek Öröme, bevallotta nekem, hogy már nem az a férfi, aki valaha volt. Senki sem bűvölte el, mondta. Egyszerűen fáradt és kezd öregedni.

Nagyon hízelgett nekem, hogy ilyen bizalommal van irántam. Mulattatott is és gyalázatosan meg volt bennem a hajlam, hogy megtegyek mindent a kedvéért, de kissé zavarban voltam, mert, amennyire tudom, — a kőrisbogárporon kívül, ami helyi izgatószer és ami különben sem volt velem, természetesen — nincsen igazi aphrodisiacum a világon.

De ezt nem mondhattam meg az öreg Tűzoltó-Sisaknak. Nem hitte volna el. Ott ült előrehajolva, bizalmasan pislogva rám, végre naívan, őszintén és igazán kissé meghatóan a panaszával, tekintettel arra, hogy Nagy Bivalybika volt.

Valamit kellett tennem és a kényszerűség hirtelen mentő inspirációt adott. Fekete barátaim Haitiban erős és istentelen folyadékot szoktak kotyvasztani, amelyet vörös macskának neveztek és, valószínűleg helytelenül, irtózatosságot tulajdonítottak neki ilyen dolgokban. Láttam, amint kotyvasztották és magam is ittam belőle, semmi más emlékezetre méltó hatása nem volt, mint hogy égette a belemet. Most eszembe jutott, hogy az öreg Tűzoltó-Sisaknak nem árthatna és valószínűleg, a képzelet segítségével, még használna is neki.

Másnap nagy mulatság volt a kellékek összeszedése és előkészítése. Itt a szárazföldi őserdőben lehetetlen volt megszerezni a nagy kagylóban levő húst, amit Haitiban használnak, de a Sassandrában közönséges volt az édesvízi kagyló és találtunk a faluban is már megszáritott állapotban; azokat most porrá zúztam egy famozsárban. Azután, a haitii receptet követve, összetörtem néhány paprikát. Mindezt bizonyos gyermek-i titkolódzással csináltuk, csak Diisi és Tűzoltó-

Sisak voltak ott, kidülledt szemmel és kíváncsian. A haitii recept szerint: végy egy kétharmad részében megtöltött rumospalackot, tégy bele jó marék szárított, porráátört kagylót, másik jó marék porráátört vöröspaprikát, jól dugaszold be, tedd ki a napra egy-két napig és ha nem robban fel, idd meg és reméld a legjobbakat.

Ebben az esetben azonban, már csak azért is, hogy a bizalmat növeljem, szükségesnek látszott, hogy valami titokzatosabb dolgot is tegyek hozzá a gyógyszeres ládából. Hipermangán-kristályokra gondoltam, amelyeknek oly szép színhatásuk van, de azután féltem, hogy még megmérgezem barátomat. Végre abban alkudtam meg magammal, hogy egy csepp habzó gyümölcs-sót tettem hozzá, kis kokaint és két piramidon-tablettát.

Az üveget egy zsinórra felfüggesztettük és úgy lógott egész nap a napon és este megkóstoltuk. Rendben volt. Nem elég, hogy úgy csípett, mint a folyékony kénkő és elégette az ember torkát, valami rettenetes íze is volt. Tűzoltó-Sisak becsukta a szemét és gyorsan nagy, mély lélekzetet vett. Vállamra ütött és azt mondta, hogy kétségkívül ez az a dolog, amire szüksége van. Ráncos és enyhén komikus öreg arca sugárzott a hálától, ami, féltem, még kissé korai volt. Nem tudtam, szégyeljem-e magam, vagy reménykedjem, hátha csakugyan segít. Mégis inkább reménykedtem, mert a hit szép dolog és a rum egymagában is sokszor csodákat tett, új életet öntött az öreg csontokba.

Tűzoltó-Sisak, tele bizalommal és optimizmussal, határozott utasításokat kért. Mondtam, küldjön el két kedvenc feleségéért és az ágyba vigye magával az üveget, de az Isten szerelméért ne igyék belőle többet, mint

a felét, akármilyen is történik — mert kitűnő orvosság, ha mérséklettel élünk vele, de ha egy este megissza az egészet, még meg is ölheti. Miután már megkóstolta, azt mondta, el is hiszi nekem.

Éjszaka lett és a kunyhóban voltam, karbidlámpám fényénél megpróbáltam Guillaume Apollinaiert olvasni, de Tűzoltó-Sisak nyugtalanította a lelkiismeretemet és nem tudtam összpontosítani a figyelmemet. Nemsokára eloltottam a lámpát, de akkor sem tudtam elaludni. Tíz óra felé végre kimentem. Az egész falu hallgatott a fényes afrikai csillagok alatt. Tűzoltó-Sisak nagy háza a tulsó oldalon sötét és csendes volt, mint a sír. Szégyelem elmondani, hogy odasompolyogtam tapintatlan közelségbe, de akkor sem hallottam semmit.

Így, imádkozva, hogy minden jóra forduljon, újra lefeküdtem. Valamivel később, amikor végre kezdtem elaludni, hallom :

— Pszt, Monsieur !

Valaki felébresztett. Diisi volt és Tűzoltó-Sisak, tűzoltósisakja nélkül. A király kissé be volt csípve és oly boldog volt, hogy nem tudott holnapig várni, hogy megmondja nekem a jó hírt. Gyertyát gyújtottam. Karját lóbálta és üvöltött. Ő volt a legboldogabb emberevő király egész Afrikában és mikor végre abbahagyta a hencegést és a hálálkodást, most már komolyan aludni mentem, de a lelkiismeretemről nagy súly esett le.

Másnap reggel Diisi azzal állított be, hogy megérkezett a törzs főszakácsa és odaát van Tűzoltó-Sisak házában az udvarában és hogy a főszakács öreg ember, elégedetlen természet és most különösen rossz kedvében van. Tűzoltó-Sisak még aludt. Diisi átvezetett, hogy bemutasson. A szakács neve N'lo volt. Nagy, petyhüdt,

csúf fickó volt, pofaszakállal és rövid szakállal, mint egy régimódi ír ember ; részben kopasz volt, üstökét a homlokába húzta. Arca szürke krétával volt bemázolva. Réz bokapereceket hordott és nyakáról nagy majombőrzacskó lógott. Diisi mondta, hogy abban hordja a kését és más konyhafelszerelést. Csak dörmögött, hogy semmiért ilyen messzire kellett jönnie ebben a melegben, nem akart beszélni, határozottan útált engem már első látásra és bár később valamivel kevésbé mogorva lett, nem hiszem, hogy nagyon szeretett volna. Azt hiszem mindvégig külön és személyesen ki nem állhatott, de valószínűleg általában nem szerette a fehéreket és sajnálta, hogy betették a lábukat ebbe az országba.

Most egyelőre teljesen hiábavaló volt kérdezősködni tőle, mert nem volt hajlandó udvarias feleletet adni, még ha az egészségéről, családjáról és az időjárásról kérdezősködtem, akkor sem. Tűzoltó-Sisak később kihallgatáson fogadta, leszidta és megmagyarázta nekem a dolgot, amennyire lehetett és késő délután azután nagy megbeszélés volt, megjelent néhány törzsi méltóság, hízelegtek a savanyú öreg embernek, nagyra voltak vele és megígértették vele, hogy felelni fog minden kérdésre, amit én jónak látok feltenni.

Azt gondoltam, legokosabb lesz tisztán konyhai jellegű kérdésekkel kezdeni, amelyek egyenesen az ő chefi működését érintik. N'lo ugyan még mindig mogorva volt, de viszont érdekelte a mestersége ; így valahogy mégis boldogultam. A többiek lökdösték, bíztatták és gyakran közbeszúrták magyarázataikat.

Így sikerült végre néhány sajátos receptet és más érdekes konyhai adatot beszereznem az Elefántcsont

Part egy kannibál szakácsától, aki ötven évig űzte mesterségét és alkalomadtán még ma is űzi.

Ime, itt van a *gueré* recept, a *sült en brochette* számára: vágd össze a húst nagy darabokba, de egyik darab se legyen nagyobb, mint egy ürücomb. Mosd meg és hintsd meg sóval. Ha félre kell tenni őket, mielőtt meg lennének sütvé, tekerd be friss falevélbe. Vedd le a faleveleket és akaszd a húsdarabokat vasnyársra tűzve vagy vas horgokon faparázs fölé. Hagyd lassan sülni, gyakran forgasd meg és öntözd meg friss pálmaolajjal, amelyhez kezdheted hozzáadni a szokásos kellékeket, még egy kis sót és paprikát, miután a hús már egy ideig sült. Lassan süsd ki, „késő éjszakától kora reggelig“ vagy „a délelőtti közepétől a délután közepéig“. Ha kész, körítsd ignaméval, maniokkal, burgonyával, rizzsel, kenyérfa-gyümölccsel, vagy banánnal (a nem édes fajtából, melyet csak sütvé vagy főve lehet enni).

A pörkölő módszer — vagyis kisütni a testet egészben szenes gödör fölé, mint ahogy állítólag a csendes-óceáni emberevők teszik és ahogy a Georgia állambeli farmerek csinálják a disznókkal és ürökkel — N'lo szerint az ő népénél nincsen szokásban.

Itt van a szokásos recept a *gueré stew* számára: Vágd fel a húst ökölnagyságú darabokra és főzd meg nem túlságosan sok vízben, sóval és egészben hagyott paprikahüvelyekkel, „a délelőtti közepétől késő délutánig“. Ha a stew már leszállt a fazék fenekére, adj hozzá külön megfőtt rizst. N'lo a többiek élénk helyeslése közt a lelkemre kötötte, hogy a stewba mindig rizst tegyek, banánnal vagy más főzelékkel nem olyan jó, míg a sült jó minden főzelékkel.

Királyi, ritka alkalmakra való étel a *foutou* bizo-

nyos válfaja, elefántcsontparti specialitás, amelyet bármely fajta húsból lehet csinálni és olyan híres az őserdőben, mint a chop-suey a kínai negyedben. Hasonlít is kissé a chop-sueyhez. A húst egészen kicsi darabokra vágják, megfőzik, megpörkölik, külön főtt rizs tetejébe rakják és bőségesen meglocsolják egy nagyon erősen fűszerezett forró szósszal, melyben egyenlő mennyiségben keverednek pálmaolaj és borsódióolaj apróra tört sült borsódióval sűrítve. Csirke-foutout enni még fehér környezetben is, Dakarban, Konakryban, vagy Grand Bassamban, igazi gasztronómiai élmény, ha a fekete szakács ragaszkodik a hagyományokhoz. Disznóhúsból épp olyan jó. Olyan étel ez, ami, ha nem abból a sajátos húsfajtából készül, amelyet N'lo ajánl, gazdaggá tehet egy harlemi vendéglőt, New York néger negyedében. Majomfalat és rizs semmi ehhez képest.

Az elkészítésnek egy másik módja, ami egészen természetes és mégis meglepett engem, mert nem jutott eszembe az emberevőkkel kapcsolatban, a füstölthús. N'lo mondta, hogy régente, mikor még több volt a szabadság, több volt a harc és ennek következtében néha több volt a friss hús, mint amennyit fel tudtak használni, besózták, megfüstölték és eltették, mint a nagy antilopcombokat és a macskahalat.

Visszatérve a többi receptekre, megkérdeztem, a húsnak melyik részét tartják legjobbnak. Azt felelte, hogy komoly húsételnek a legjobb a vesepecsenye, a borda. A máj, szív és agy nyalánkságnak valók, de ugyanolyan az ízük, mint más állatokénak. Tűzoltó-Sisak közbeszólt, hogy az ő személyes ízlése szerint a tenyér a leggyengédebb, legélvezetesebb falat.

A fiatal gueré nő, aki a középen térdel, most tanulja a boszorkány-
mesterséget. Néha egész nap és egész éjjel térdelnie kell.

Volt egy pont ezekben a receptekben, amit különösnek találtam, tudniillik a hosszú idő, ameddig főzik. A magyarázatban valamennyien egyetértettek. Azt mondták, hogy ez a hús az elképzelhető legjobb, ha kellőképpen megfőtt, de keményebb, mint a legtöbb hús és éppen ezért tovább és lassabban kell főzni.

— Hát a fiatal, gyengéd hús? — kérdeztem. — Például egy kövér fiatal lány banánnal. Az olyan puha lehet, mint a bárány.

Kissé meglepve néztek rám. Mind egyszerre kezdtek beszélni, némelyikük nevetett, mások felháborodtak.

— De hiszen mi nem eszünk gyermekeket és csecsemőket. Mi gueré harcosok vagyunk. Ilyen dolgok bizonyára megtörténtek, de ha ilyen dolgokról akarsz hallani, keress valami asszonyt, aki közel volt az éhhalálhoz vagy kérdezz meg egy párdúc-embert a francia börtönben.

Az egyik öreg tanácsos szigorúan nézett rám és egy egyszerű mondást hallatott, ami tele volt önérzettel és azt hiszem, az egész törzs jelmondata lehetne:

— Mi férfiak vagyunk és férfiakat eszünk.

Ezek a guerék tehát, amennyire értek hozzá, igazi kannibálok a szó hagyományos anthropológiai és etnológiai értelmében.

Meg kell próbálnom, hogy gondosan megmagyarázzam, mit értek ezen a megkülönböztetésen. Négy egészen különböző fajta kannibalizmust ismerünk és ha ezeket meggondolatlanul összekeverjük, mint felületes magyarázók tették, az zavart okoz. Élesen el kell választani őket, minthogy indító ok és gyakorlat tekintetében egészen mások:

1. Vallásos kannibalizmus. Olyan embercsoport vagy törzs vagy nemzet, amely rendesen vagy szokásosan nem eszik emberhúst, de időnként emberáldozatot mutat be, olykor férfit áldoz fel, de gyakrabban kisgyermeket vagy szűzlányt, többnyire a mi húsvétunk körül és ezt az áldozat testében vagy vérében való részesedés követi.

2. Mágikus kannibalizmus. Egy embercsoportban, amelynek a tagjai rendes körülmények közt nem esznek emberhúst, a csoport egyes tagjai, rendszerint a varázslásba beavatottak, időnként megeszik az agyát vagy a szívét valakinek, aki különösen okos vagy különösen bátor volt, azzal az imitációs mágikus elgondolással, hogy ez az evés hasonló tulajdonságokkal fogja felruházni őket.

Ezek a vallási és mágikus cselekedetek természetesen nem vonatkoznak kizárólagosan a vadakra és a feketékre. Olyan régiek, olyan általánosak és a történelemben is annyiszor előfordulnak, civilizált formáikban annyira tovább élnek, hogy bizonyára ősi áldozati szertartásokkal állunk szemben, amelyek egykorúak az emberiséggel.

3. Kannibalizmus, amelyet elszigetelt éhező egyének vagy csoportok követnek el, abból az egyetlen szomorú okból, hogy nem tudnak más táplálékhoz jutni; és kannibalizmus, amelyet egyéni bűnözők és szörnyetegek gyakorolnak, mint a gyilkosság degenerált melléktermékét.

4. Természetes kannibálok. Ezen azt az embercsoportot értem, amely rendszeresen eszik emberhúst, nem rituális, vallási vagy mágikus okokból, nem azért, mert nem talál más táplálékot és nem a bűn

degenerált mellékterméke gyanánt, hanem egyszerűen azért, mert ízlik neki.

Azt gondolom, ilyenek voltak ezek a guerék, és hogy hogyan váltak hagyományosan emberevővé, erre vonatkozólag beszéljenek ők maguk.

Mikor azt mondtam nekik :

— Hogy lehet az, hogy ti emberevők vagytok, a szomszédaitok pedig nem ? — az első haszontalan felelet természetesen az volt :

— A guerék mindig is emberevők voltak. — Olyan volt, mintha egy Georgia állambeli farmert megkérdeznék, hogy miért eszik rozskenyeret, vagy egy New England-it, hogy miért eszik fehéret.

De azután az általános beszélgetés folyamán egy öreg tanácsos elhallgattatta a többi és azt mondta :

— Mondjuk, megtámadtunk és elfoglaltunk bizonyos falut. Megöltünk néhány embert a dárdáinkkal. Hosszú utat tettünk meg, bátran harcoltunk, éhesek vagyunk és lakmározni akarunk. Esetleg van juh és kecske és csirke a meghódított faluban, esetleg nincs, de miért öljük le azokat, mikor úgyis van már kellő mennyiségben leölt hús ? Van értelme annak, hogy azt hagyjuk kárbaveszni és pazarló módon leöljünk más állatokat, amelyeknek a húsa nem jobb ? Te sokat kérdeztél tőlünk és mi feleltünk.

Kíváncsian várták, hogy mit tudok erre én mondani. Ez az öreg fekete Sokrates határozottan sarokba szorított. Úgy ahogy ő tette fel a kérdést, nem volt a gyilkosságban semmi bűnös mozzanat. Igaz, harc közben megölték néhány emberi szomszédjukat. De ki vagyok én, vagy akármelyik fehér ember, aki azt mondhatná, Julius Caesar, Nagy Károly, Szent Lajos és az Úr keresztes

vitézei, U. S. Grant és Sherman, Ludendorff és Joffre nevében a fekete Sokratesnek, hogy nekünk bizony szabad azt tenni gépfegyverrel, mérges gázzal és bombával, de nana, rossz kis fiú, lándzsával nem szabad!

— Az ok, drága, fel nem világosult barátaim, amiért nem szabad megennetek felebarátotokat, az, hogy előbb meg kell ölnötök őket, hogy megehessétek!

Ha az ember nem methodista misszionárius, meg kell őriznie az intellektuális tisztességnek legalább is valami csökevényét, még akkor is, ha kannibálokkal vitatkozik az ember. Ez a válasz határozottan nem jöhet szóba. De ha ez nem jöhet szóba, vajjon mi marad filozófiai és erkölcsi szemléletünk számára? Marad az emlős homo sapiens húsa, azé, akit nem bűnös módon öltek meg, aki nem sapiens többé, mert már meghalt, frissen, tisztán vágták le és az ő megállapításuk szerint, amit egyébként még ellenőrizni kell, kitűnő eledel. Amikor megkérdeztem, hogy miért eszik meg, ők egyszerűen megfordították a kérdést; — Miért ne ennék meg?

Kérem a nyájas olvasót, ne váljék még türelmetlenné és ne féljen attól, hogy azt indítványozom, hogy együnk sült németet savanyú káposztával à la Bernard Shaw vagy rostos sült japánt pirított kenyéren vajjal, legközelebbi háborús étrendünk kiegészítéseképpen — bár a rizsen hízlalt japáni bizonyára gyengédebb és íze-
sebb, mint a legtöbb ember.

Megfelelő és elégséges oka van annak, úgy hiszem, hogy miért nem való nekünk az emberevés. De itt, fekete Sokratesemmel kapcsolatban, a kérdés az volt, hogy miért nem való neki?

Biológiaiilag tekintve a kannibalizmus széles területen általános, ha nem is egyetemes szokás és ennek

következtében „természetes“, pusztán tudományos értelemben. Rovarok rovarokat esznek, halak halakat, emlősök emlősöket. Mi civilizált emberi emlősök megeszszük négy lábú unokatestvéreink apraját-nagyját. De nem esszük meg a két lábú Nagy Jánost. Az ok, hogy miért nem esszük meg, részben persze egyszerűen az, hogy nem szoktunk hozzá ehhez a gondolathoz. De van, azt hiszem, mélyebb, becsületesebb és jobban védelmezhető okunk is. Hiszünk abban, hogy az ember lényé mélyén van valami szent, ami nincs más állatban, — tudniillik a lelke. A test a lélek temploma, mondjuk és még akkor is, ha a lélek elszállt, úgy érezzük, hogy a test szent, legalább is szentimentális alapon. Ez az érzés, még ha pusztán érzelmen alapul is, elég ok arra, hogy tartózkodjunk az emberevéstől. Egy szentimentális aggodalom éppolyan logikus és védelmezhető ok arra, hogy ne tegyünk meg valamit, mint akármilyen más ok.

Csak hogy ez az ok — mely a számunkra jó és elégséges — nem mond semmit a guerék számára. Ők is hisznek abban, hogy az embernek van lelke. De éppoly meggyőződéssel hisznek abban, hogy mindennek van lelke (nemcsak minden más állatnak, hanem a banánnak, a burgonyának, a főzeléknek, a rizsszemnek is), úgy hogy ha azt hinnék, hogy egy anyagi test, aminek előzőleg lelke volt, ennek következtében ehetetlen, *azonnal éhen kellene halniuk*. Hisznek abban, mint a szent költő, William Blake, hogy „minden ami él, az szent.“ De mikor az élet szikrája elszáll, azt tartják, hogy a szentség máshova költözött és ha, ami ott maradt, jó eledel, hát meg szabad enni, tiszta lelkiismerettel és jó étvággal.

Így történt tehát, hogy mikor Tűzoltó-Sisakkal, tanácsosaival és szakácsával ezt az érdekfeszítő beszélgetést folytattam és sokratesi módon megfogtak, kénytelen voltam végül is azt mondani:

— Nem látom semmi okát, hogy miért ne ennétek, ha jól esik nektek. — És hozzátettem; — A helyzet az, hogy én is nagyon szeretném egyszer megpróbálni, csak egyszer.

III.

Egy reggel futárok, vezetőik és teherhordók — vad alakok, akik egészen tüskések voltak a dárdáktól — jöttek le északról, ajándékokkal, és meghívást hoztak az öreg Gedao királytól, akinek a neve Fáklyát jelent és akinek megígértem volt, hogy egy szép nap meglátogatom majd a falujában.

Az ajándékok királyiak voltak — száraz hús kötegekben, nagy csomagokban rózsaszín kola, pálmalevelekbe csavarva és vesszőkkel átkötve. A meghívás szintén nagyon gavalléros és sürgető volt. Gyanakszom, hogy Gedao, miután híreket hallott nagy mulatságokról, lakomáról és táncról, bádogládákról, amelyek tele vannak szép nyakláncokkal, tükrökkel, finom szarunyelű acélkésekről és miegymásról, boros üvegekről, amelyek buborékot vetnek — nem tudom eléggé megköszönni Paul Morandnak, hogy azt mondta: „Ne menjen Afrikába, kedves barátom, üres kézzel és ne csak olcsó bazárban vett szemetet vigyen magával, ha nem akarja, hogy Maga is olcsó szemét impressziókkal jöjjön haza“, — Gedao, hajlandó vagyok barátságosan azt hinni,

talán kezdett kissé aggódni, hogy olyan sokáig maradok egy baráti vetélytárs területén, pedig ő is ki akarta venni a részét a mulatságból.

Igaza is volt és a követek azt mondták, hogy ha eljövök, Gedao úgy tervezi, hogy hadi táncokat fog bemutattatni a szórakoztatásomra. Három napi út volt odáig és nem is nagyon könnyű út, de elhatároztam, hogy azért elmegyek. Sőt Tűzoltó-Sisak is azon gondolkozott, hogy velem jön, de azután letett erről, mikor megígértem neki, hogy meglátogatom, mielőtt elhagyom az országot.

A futárok előttünk mentek és Gedao elénk jött Blodinak, fővárosának a határán; befönt haja még mindig csiszolt csonttal és elefántcsont-pálcákkal volt tüskés; számos előkelőség kísérte. De, bár áradozva, mégis valahogy zavartan üdvözölt és amint beléptünk a nagy faluba, nyilvánvaló volt, hogy valami nem természetes dolog történik itt, mert az összes kunyhó ajtaja be volt zárva és sehol sem lehetett látni egy nőt, gyermeket vagy csecsemőt sem, sem pedig a szokásos táncosokat és Isten hozott-at üvöltőket.

Gedao bocsánatkérően megmagyarázta, hogy az egyik ördög-álarcos, aki éppen azért öltözött be, hogy részt vegyen a fogadtatási szertartáson, műsoron kívüli örjöngésbe tört ki, leszakított egy házat, eltörte egyik kispapjának a karját, betört néhány fejet, ha nem is végzetesen és még mindig szabadon örjöng. Nem szabad közbelépni, mondták, mert ha egy ilyen álarcos ámokot fut, az annak a jele, hogy egy igazi ördög, egy igazi *Gla* költözött abba a testbe, amely az ő álarcát hordja és útra kelt, hogy rituális büntetéseket rójjon ki. Meg kell békíteni, vagy félre kell állni az útjából,

vagy bele kell törődni garázdálkodásába, megtorlás nélkül, míg az örület el nem mulik.

A falu valamely távolabbi részéből üvöltést hallotunk, de nem láthattuk, hogy mi történik. Gedao az elhagyott utcákon át elvezetett minket a körülkerített kunyhóba, amelyet a számomra tartottak fenn. Ha egy démon megvadult, mondta, nem lehet semmit sem tenni, bele kell nyugodni és el kell halasztani a táncokat, némajátékokat és griot-énekeket másnapra.

Közben segédkezett felügyelni behurcolkodásom fölött. Voltak tiszta szalmagyékények és párduebőrök, hogy az ember heverjen vagy aludjék rajtuk, nagy agyagedények a víznek, tökhéj a banghinak, vastag, fényezett, kézzel hasított falap cölöpökön, asztal gyanánt, magtörő mozsarak felfordítva, székek gyanánt. Miután Wamba megtanított rá, hogy hogyan kell leegyszerűsíteni vándorló háztartásomat, kidolgozott és költséges „felfedező” felszerelésem nagyrészt — a szűrőt, a moszkító-hálót és a karbidlámpát kivéve — hál’ Isten, hátrahagytam.

Gedao azt tanácsolta Diisinek és nekem, hogy maradjunk a házban, amíg a felfordulás le nem csillapodik. Nem tudta megérteni, hogy az ilyen véletlen esemény, mint egy démon jelenléte, jobban érdekeli engem, — persze tisztes távolból — mint a kitervezett formális szórakozások. Haitiban ugyan láttam egy testet öltött istent, de még sosem álltam szemtől-szembe egy húsból-vérből való ördöggel, még csak álarcos ördöggel sem, és egyetlen vágyam volt, hogy egy tiszteletteljes pillantást vethessek erre az alakra.

Így, Gedao vezetése alatt, óvatosan közeledtünk a falunak affelé a része felé, ahol a Gla garázdálkodott.

Sokan álldogáltak ott, de csak férfiak, készen, hogy szét-szaladjanak; távolságot tartottak, de mégis oly közel mentek, amennyire csak mertek; olyanok voltak, mint egy otthoni tömeg, amelyet maga köré vonzott egy érdekes, de veszedelmes vadállat, amely kiszökött a ketre-céből. Mindenki azt reméli, hogy az állat valaki mást fog megharapni, de kész elszaladni, ha az állat mégis őt szemelné ki.

Majdnem olyan volt, mintha ingerelnék az ördögöt és bátorítanák. Csúf, gorilla-képű álarcot viselt, az álarc háromszor akkora volt, mint az emberi arc, teletűzködvé csontokkal, fogakkal és csengőkkel és a kitért szájjában csúf, fénylő ércfogak, amelyek nagyon megnövelték az álarc groteszk vadságát. Az álarc részét képezte egy nehéz csuklyának, amely teljesen elfedte az ember fejét és a vállát, ércarmokban végződő ujjatlan kesztyűt hordott a kezén és azonkívül lobogó hosszú fűszoknya is volt rajta. Mindezek által a súlyok által akadályozva, nem látszott túlságosan veszedelmesnek, amint esetlenül ide-oda rohant. Mintha már ki is fáradt volna és nem is nagyon jól látott álarcának szemnyílásain keresztül. De hatalmas dorongot lóbált és időnkint vadul a félreugró nép közé hajította. Rémült varázslónövendékeknek kellett visszahozniok és a kezébe adniok és ha nem ugrottak elég gyorsan félre, azt kockáztatták, hogy hatalmas ütést kapnak a vállukra fáradságukért. Így törte el, mondták, egy fiatal ember karját első dühében; és a feketék igen hatásosan erősítették, hogy Gla a Nagy Büntető, de világos volt, hogy az igazi izgalmat már elkéstem. Amit láttam, nem tett erősebb benyomást, mint valami vad és esetlen játék. Odatántorgott egy kunyhóhoz és leszakította a zsúp-

fedelét, azután, mintha nem tudná figyelmét egy dologra összpontosítani, berohant a tömegbe, ártatlan és ügyetlen ütésekkel osztogatva össze-vissza. Rohamról-rohamra jobban tántorgott és azután elterült a földön, mint egy gép-baba egy balletben.

Közelebb húzódtunk, vártuk, hogy megtudjuk, vajjon csakugyan vége van-e az őrzöngésnek és nem-sokára egy fáradt emberi hang szólalt meg az álarchból, zsörtölődve és panaszosan. Rendkívül fárasztó lehet, ha az embert egy ilyen garázda ördög megszállja, és iszonyú meleg lehetett abban a nehéz kosztümben. Felemelték, mint egy beteg embert, karjánál fogva és elvezették a botorkálót.

Másnap reggel következett be a formális fogadtatás, amelyet az ördög-dolog miatt el kellett halasztani. Az őserdőnek éppúgy megvan a társadalmi etikettje és a formaságai, mint a párisi szalónoknak és a Park Avenue lakosztályainak. Gedaonak bemutatattak, mint ahogy egy másik utazó törzsfőnököt bemutatattak volna, mintha nem is találkoztunk és barátkoztunk volna össze előzőleg.

Kunyhóm előtt ültem Diisivel és Gedao procesz-szióban jött tanácsosaival és bohócaival, mialatt az egész falu körénk gyűlt, hogy lássa a szertartást. A bemutatkozás után Gedao és én leültünk egymás mellé, kéz a kézben, mint két szerelmes. Fő griot-já ráánkmutatott, üvöltött, hadonászott, ujját arcunkba rázta, megmutatott minket a tömegnek és csendet kért. Azután Gedaohoz fordulva, így énekelt:

*A guerék mindig a legerősebbek,
De ő a legerősebb közöttük is.*

*A harcosok közt ő a király ;
Vezérel és jótanácsot ad.
Ha őt megölik, mindnyájan elvesztünk.*

Gedao felkelt és válaszolt :

— Igen, igaz, amit mond. Ha engem megölnék, mindnyájatoknak végetek van. Én sólyom vagyok a nap szemében.

Mikor az éljenzés zaja elhallgatott, a griot hozzám fordult és így énekelt :

*Nagy főnök ő, ki egyedül jön,
Fehér kíséret nélkül,
Egyenruhás emberek csapata nélkül.
Lám, hogyan jött !
Barátságosan, mint egy testvér,
És ajándékokat hozott.*

Nyiltan áhítoztak az ajándékokra, mint a gyermekek és egyre a bádogládára mutogattak, mohó kíváncsisággal. Szép dolog, ha az embert önmagáért szeretik, de mindnyájan úgy vagyunk vele, hogy mikor valaki messziről érkezik, szeretjük, ha kis meglepetéseket halász ki a málhájából. De, ennek a nagylelkű népnek a körében, én is kaptam ajándékokat, nemcsak adtam. Gedao megajándékozott egy szép krokodilbőr amulettel és egy pár bőrbe foglalt víziló-agyarral, mely oly szép volt, mintha elefántcsont lenne ; font nyaklánccon függött. Én vadászkést adtam neki, szíjjal és tokkal, tarka ködmönt és néhány üveg édes habzó bort. A griot számára volt egy nagy ollóm, amelyet mindjárt a nyakára akasztott egy bőrszíjjal. Szolgák sora éllel-

met hozott tökhéjakban, egy juh máját, élő csirkéket, kola-diót, rizst, tojasokat, szárított halat stb. Meg kellett tekintenem minden tálat, amint felvonult előttem és fel kellett kiáltanom, hogy milyen szép. Viszonyásul átadtam Gedaonak a falu számára harminc font sót, amit boldog üvöltéssel fogadtak.

Bádog kincsesládám nyitva volt, benne köznapi kisebb ajándékok a bohócok számára, és most komolyan elkezdődött a népünnepély. Minthogy a férfiak később szándékoztak bemutatni a nagy hadi táncot, a jelenlegi sztárok főképp lányok és asszonyok voltak, egyenkint vagy csoportosan, énekeltek, táncoltak és néma-játékokat mutattak be. Olyan volt, mintha az Üdv Hadsereg vasárnapi iskolájának karácsonyi ünnepélye lenne a Boweryben. Mindenki kapott nyakláncot vagy egy doboz üveggyöngyöt, egy üveg parfümöt, bádogdobozban talkum púdert, tükröt vagy más csillogó csekélységet.

A legtöbbjük nagyon boldog volt, de nagyon gyakran, a vége felé, egy-egy lány arca megnyúlt, amikor megkapta kis ajándékát és úgy látszott, mintha közel volna a síráshoz. A nővére talán tükröt kapott és ő is tükröt szeretett volna a nyaklánc vagy üveggyöngy helyett, amit adtam neki. Lehetőség szerint helyrehoztam ezeket a tévedéseket és arra gondoltam, milyen emberek vagyunk mindnyájan, még a romlatlan kannibálok táncoló leányai is.

A legkülönb közülük egy izmos fiatal nő volt, szoknyaként köréjecsavart kendővel; négykézláb ugrott be a körbe, morogva, grimaszokat vágva, fogát csattogtatva, úgy tett, mintha az emberek lábába akarna harapni, azok visszahúzódtak tettetett féle-

lemmel és azt kiáltották: „Mi ez? Nő vagy nagy majom?” Némelyek azt mondták: „Ne félj, csak nő.” Mások meg: „Nem igaz, vigyázz!” Más táncosnők most ingerelni kezdték, botokkal szurkálták és visszaszaladtak a tömegbe, nevetve és sikítva, amint négykézláb utánuk szaladt, némelyiknek beleharapott a lábába és még mindig morgott és csattogtatta a fogát. Végre is leszakították a szoknyáját és kiabálták: „Nézd! Nézd!” Hosszú majomfarka volt, igazi majomfarok, szőrösomó meg minden, bőrszíjjal odaerősítve a megfelelő helyre. Amint ott grimaszozott és ugrált csodálatos pantomimban, úgy téve, mintha el akarna menekülni, mind azt üvöltötték: „Igen, csakugyan nagy majom!” Ez volt a jele művészi diadalának; Diisi megmagyarázta, hogy a tömeg, ha nincs megelégedve ezzel a némajátékkal, rámutat a szíjakra, miután a szoknyát leszakították és azt mondja: „Bah, nézd, hiszen csak egy nő, aki mókázik”. Kabaré az őserdőben. Forrás-anyag a blackbirdök és Josephine Baker számára.

Gedao megmagyarázta, hogy a délutánra tartogatott hadi táncban úgy fognak felvonulni, mintha csakugyan csatába mennének, és ő maga fogja vezetni a harcosokat. Két óra felé a harci dobok elkezdtek szólni. A falu minden férfia és felavatott fiatalembere eljött, száznál többen voltak és számukat nemsokára a szomszédos falukból érkezők is növelték. Nyugodtan gyülekeztek. Az egyetlen hang a dobok pergése volt. Dárdákkal, aszegaiokkal, kardokkal, késekkel, harci husángokkal felfegyverkezve érkeztek. Mikor mintegy kétszázan összegyűltek, elhagyták a falut, még mindig csendben, és eltűntek az erdőben. Sokért nem adtam

volna, ha láthatom az előkészületeiket, minthogy ezeknek egyrésze titkos-társasági szertartás volt, de ahhoz helybeli felavatottnak kell lenni — ami hosszú folyamat, a pubertáskor kezdődik, sőt bizonyos dolgokban már a megszületés előtt. Sok dolog van az őserdőben, amit fehér ember sohasem fog látni, bármily jó barátságban is legyen velük és bármennyire is kész legyen engedelmeskedni a fetis-kódexnek. Részben az alapfokokba való beavatottságom révén Haitiban, részben azáltal, hogy Wamba és társai megnyitottak előttem bizonyos korlátokat Afrikában, én abban a szerencsés helyzetben voltam, hogy többet láttam, mint az utazók általában, de minél többet tud az ember, annál inkább átéli, hogy milyen keveset tud; és tudom, hogy mindaz, amit én láttam, semmi, mert ami rejtve van, az rejtve marad és sosem fog napvilágra kerülni.

Így csak Diisi meg én meg néhány öreg gyenge nagypapa maradtunk a faluban és malmoztunk az ujjainkkal. A nőket és gyermekeket mindet beküldték a házakba. A dobok elhallgattak és teljes csend volt.

Végre a sűrű erdő hallgatag zöldjéből előjöttek. Mintha egy óriási mondabeli kígyó bukkant volna ki, mert egyes sorban jöttek, derékban előrehajolva, befestett testük összeért. A kígyó feje Gedao volt, teste tompavörösrre festve, arca szénzsírral feketére mázolva, jobbkezeiben kard, balkezeiben husáng, vállára láncsal párducbőr erősítve. Lopakodva jöttek, hangtalanul és osonva kúsztak be a faluba, mint egy hosszú, élő, sokszínű óriási kígyó, dárdákkal tüskésen. Testük különböző színű agyaggal, Picasso-szerű foltokban volt befestve, óriási python-kígyó gyanánt, de az

arcuk koromfeketére volt mázolva és minden ember zöld levelet tartott a foga között.

Amint a középső tisztásra értek, spirális csavarodással lehajoltak a földre, leeresztett dárdákkal, még mindig halálos csendben. Éles füttyszó hangzott és a pandaemonium kitört. A kígyó ugráló és ordító harcosok vad rendetlenségébe bomlott fel, örült grimaszokat vágtak, rázták fegyverüket, összekuporodtak és felugrottak, a valóságos csata minden mozdulatát utánozták. Az asszonyok most megjelentek az ajtóknban és bátorítást sikítottak. A rendetlenségből azután majdnem éppolyan vad formalisztikus tánc alakult ki, melyet körbe-körbe jártak, mint az amerikai rézbőrűek hajdanán, a dobok szavára, amelyek megint elkezdtek peregni.

Valami megrémítő valóság-íz volt a dologban, mintha a játék elragadta volna őket és most már halálos komolyan csinálnák. Az asszonyok visítottak és sírtak, és egy vak öregember térdencsúszva sikoltozott, megfogta az emberek lábát és világtalan szemére mutatva rimánkodott, hogy védjék meg a gyilkosoktól.

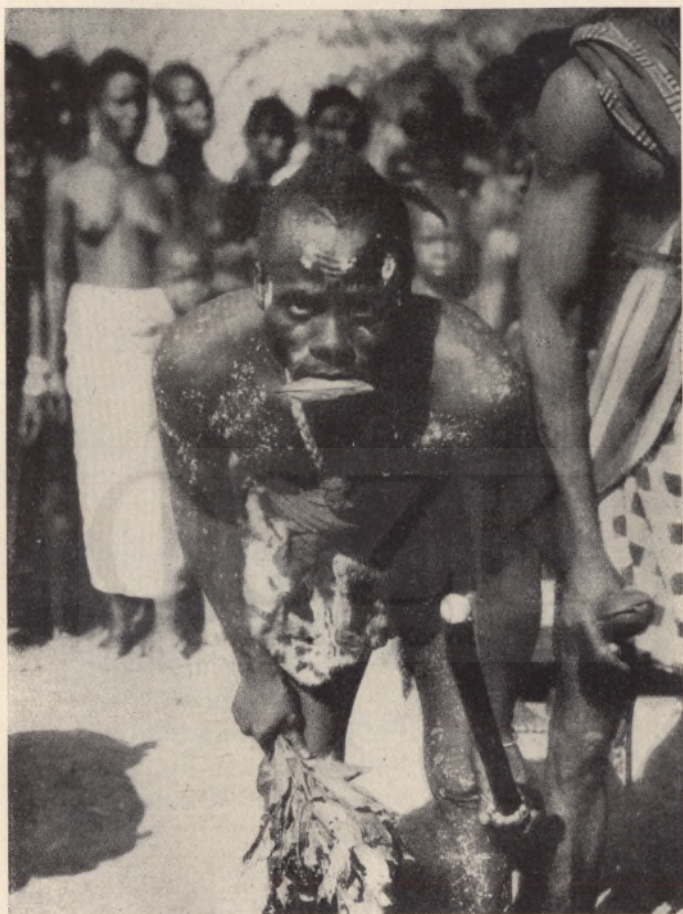
Dehát azért mégis csak nagyszerű mimikri volt az egész. A franciákkal új korszak köszöntött be és még a guerék sem mertek nyílt hadjáratot vezetni szomszédaik ellen. Időnkint voltak még kisebb rabló-hadjáratok, rendszerint távoli területekre, a legnagyobb titoktartással megtervezve és végrehajtva, és mindig azzal a kockázattal, hogy utólag megbüntetik őket. És évről-évre ritkábbak lettek.

Mindez kifejeződött egyes énekekben, amelyeket Diisi lefordított nekem. Egy kiháló hagyománnyal

álltam szemtől-szembe ; és akár kár érte, akár nem, az ilyesmi mindig bizonyos szomorúságot vált ki, a legészszerűbb erkölcsi és haszon-elvi meggondolások dacára. Mert ezek a változások, bármily szükségesek is, valami bátor, kaleidoszkop-szerű színt vesznek el az élettől. Még száz vagy ezer év, és mindnyájan hivatalokban és gyárakban dolgozunk, egyformán eszünk és öltözünk és gondolkozunk, felebarátainkat úgy szeretjük, mint magunkat (minthogy az egész világon nem lesz már olyan felebarátunk, akit ne alakítottunk volna a magunk képére és hasonlóságára ; a többiek már rég kiirtottuk), Ford-kocsikon járunk és békességben élünk. Jó lesz ez a juhnak, a nyájnak, de a „tigris, tigris, éjszakánk erdejében sárga láng“ nem vágyódik a boldog ezredév után. A világ talán jobb és biztosabb lesz, de kevésbbé lesz szép, ha mind a sárga tigrisek kihaltak vagy ketrecbe zárták őket. Nem akarok a „világjavítók“ vagy a „civilizáció haladása“ ellen beszélni, nincs rá semmi intelligens vagy logikus okom. Csak éppen engedélyt kérek, hogy kissé elbúsuljak, visszatükrözve egy pillanatig ennek a kicsi, nem-fontos, halálraítélt törzsnek a bánatát, mely oly élesen és különösen jut kifejezésre dalaiban.

Ime az ének, amit a fiatal guerék daloltak, azok, akiket nemrég avattak be a hadi táncokba :

*Apáink férfiak voltak,
Mi most úgy teszünk, ahogy tőlük tanultuk.
Követjük lépéseiket
És kiáltunk, mint ők,
Hogy el ne felejtjük.*

Ez a gueré harcos ép most esett keresztül egy titkos társaság szertartásán, amely sebezhetetlenné tette. A testét összeköpködték meg-rágott levelekkel, neki is egy levél van a fogai közt.

Ezt pedig egy névtelen harcos dalolta, mikor megöregedett :

Hogy főnök légy a csatában,

Bátor és büszke legyél.

Testemen sok a sebhely,

Mert bátor és büszke voltam.

Valamikor büszke és bátor voltam a dárdák közt.

*Most azt mondják, azt kell tennem, amit a fehér ember
parancsol.*

Az alkonyatban, mikor a táncnak vége volt és a nyugalom helyreállt a faluban, Gedaoval üldögéltem és beszélgettünk ezekről a dolgokról, és sok minden másról. A bizalmas vallomások és igaz szavak ideje volt.

— Sajnos, — mondta — jó nap volt ez a mai, de nem olyan jó, mint a régiek. Eljártuk a hadi táncot, derekasan üvöltöttünk, de tudom, hogy már soha többé nem vezetem törzsemet felfegyverkezve a csatába. Ezt nem tudjuk elviselni. Mindnyájan érezzük. Lassanként olyanok leszünk, mint a nők. De sosem fogjuk elfelejteni, hogy valamikor férfiak voltunk.

Csakugyan, még most is férfiak voltak ezek a guerék, meg is mondtam neki, a legderekasabbak, akiket az őserdőben láttam. És örültem, hogy közéjük jöttem, mielőtt még a régi hagyomány teljesen kihalt.

IV.

Az alkalom olyan volt, amilyen bizonyára nem fog még egyszer visszatérni, úgy hogy kötelességemnek éreztem, hogy éljek vele. Ezért, a rizzsel készült stewn

kívül, amelyről biztos voltam, hogy olyan erősen meg lesz fűszerezve, hogy az íz finomabb árnyalatai elvesznek egy hozzá nem szokott íny számára, kértem és kaptam is egy nagyobb darab rumpsteaket, továbbá egy kis vesepecsenyét, hogy úgy főzzem vagy főzessem meg, ahogy nekem tetszik.

Egy frissen megölt ember húsa volt, egy emberé, aki körülbelül harminc éves lehetett — és akit nem gyilkoltak meg.

Sem akkor, sem azóta nem éreztem semmi komoly személyes nyugtalanságot, sem az emésztés, sem a lelkiismeret részéről, de az idő, a távolság és a helyzet dacára, mégis úgy érzem, nem volna fair, nem volna sportszerű és hálátlanság lenne, ha belekeverném és személy szerint, néven nevezném azokat a barátaimat, akik ezt a tapasztalatot számomra lehetővé tették.

Szerencsére az ilyen néven nevezés nem szükséges ahhoz, hogy a hitelességet leszögezzem. Ha egy ember csakugyan olyan különös dolgot vitt véghez, mint amiről itt van szó, nem kell törődnie vele, hogy elfogadják-e, mint hiteles történetet. Néhány millió ember előbb-utóbb el fogja olvasni ezeket a sorokat, egyik vagy másik nyelven. Mindegy, milyen kifejezéseket választok, hogy jól vagy ügyetlenül írok-e, a hitelesség majd megjön magától, mert olyan teljes, tárgyilagos és kielégítő részleteket szándékozom elmondani, mintha azt mesélném el, milyen volt, mikor először ettem rénszarvas-húst, cápahúst vagy más szokatlan húsételt.

A nyers hús, külsejére nézve, szilárd, kissé durva anyagú volt inkább, mint puha. Nyers alakjában a szem és a tapintás számára egyaránt a jó marhahúshoz hasonlított. De a színe valamivel kevésbé piros, mint a

marhahúsé. De pirosas. Nem rózsaszín vagy szürke, mint az ürü- vagy disznóhús. A piros soványán keresztül fehéres erek húzódtak, egymásba futva; inkább szálasnak, mint zsírosnak látszott és azt a benyomást keltette, hogy rágós lehet. A szilárd zsír enyhén sárga volt, mint a marha és ürü zsírja. Ez a sárga szín gyenge volt, de mégsem volt fehér, mint a disznózsír.

A szagát csak úgy tudom leírni, hogy ugyanaz a szaga volt, mint akármilyen másik nagy háziállat jó friss húsának. Nem vagyok szakértő a szagok legfinomabb árnyalataiban. Amikor a különféle húsok sercegni kezdenek, külön-külön szaguk van, például a marhának, ürünek és disznónak. De nyersen egyforma szagú a számomra még ez a három annyira különböző húsfajta is, amelyet említettem, és ez a hús éppolyan szagú volt.

Miután megkaptam a magam részét az erősen fűszerezett stewból, amelyet a klasszikus módon készítettek el (de még nem kóstoltam meg, mert vigyáztam rá, hogy az első benyomásom lehetőleg tisztán a természetes húsról vonatkozzék és féltem, hogy a túlságos fűszerezés miatt nem tudnám annak az ízét megállapítani), elhatároztam, hogy a steaket és a pecsenyét a legegyszerűbb módon készítem el, lehetőleg úgy, ahogy otthon készítjük el húsainkat. A kis pecsenyét tehát nyársra húztam, minthogy kemencéről nem lehetett szó és miután egy darabig piritottam, nekiláttam, hogy megsüssem a steaket. Igyekeztem pontosan úgy csinálni, mint ahogy otthon szoktuk. Tovább tartott, de ez részben azon a különbségen is mulott, ami a gázláng és a faszén lángja között van.

A főzés közben keletkezett szagok teljesen kellemesek voltak, olyanok, mint a beefsteak és a roastbeef szaga,

minden különösebb ismertető jegy nélkül. A „különösebb ismertető jegy“-en azt értem, hogy ha az ember bemegy egy konyhába, ahol ürüt vagy csirkét vagy halat főznek, minden esetben van valami különleges dolog a levegőben, amire az orr rá tud ismerni.

Mikor a pecsenye kezdett megbarnulni és a steak a külső oldalán fekete lett, beléjük vágtam, hogy megnézzem a csak részben átsült belső részt. Határozottan sápadtabbá lett, mint amilyen a marhahús lett volna. Szürkéssé vált, mint a borjú- vagy bárányhús, nem sötétvörössé, mint a marha. A zsír sercegett, puha és sárgább lett. Attól eltekintve, amit mondok, nem volt semmi különös vagy szokatlan rajta. Majdnem átsült és étvágygerjesztő képe és szaga volt.

Nyilvánvaló butaság lett volna, ha, miután ennyit fáradoztam, túlságos óvatosan kóstolom meg és túlságos kísérletező idegességből csak kis darabkákat eszem. Úgy sütöttem meg, mint ahogy az ember bármily más húst készített volna el rendes vacsorájául és az volt a szándékom, hogy meg is vacsorázom belőle, épúgy, mintahogy bármely más hússal tenném, megeszem rizzsel és egy palack borral. Úgy gondoltam, ez a helyes eljárás. Egészen biztos akartam lenni a benyomásomban.

Leültem hozzá a boros palackommal, egy csésze rizzsel, só és bors kéznél volt. Régóta gondolkoztam ezen és régóta kiterveztem, és most készültem, hogy megvalósítsam tervemet. És azonkívül — ezt is megfogadtam és elvégeztem magamban — teljesen közömbös, nyílt és tárgyilagos lelkiállapotban akartam megenni. De nem-sokára fel kellett fedeznem, hogy egy kevésbé felültettem és megcsaltam magam, amikor úgy tettem, mintha ennyire közömbös lennék. Az első falatnál, vagyis inkább

az első falat után fedeztem fel, hogy mennyi volt az öntudatlan nagyizolás bennem és mennyi az a kis öntudatlan félelem, amit a nagyizolásom eltakart. Mert az első gyalázatos reakcióm — oly erős reakció, hogy teljességgel háttérbe szorított minden meglepődést vagy a gasztronómiai árnyalatok kitapasztalását — egyszerűen hálás és óriási megkönnyebbülés volt. Annyi biztos, hogy teljesen jó íze van! Annyi biztos, hogy nincs semmi kísérteties, riasztó vagy kárhozatosan különös íze. Jó íze volt, és az intelligens, akadémikus közömbösség dacára, amellyel közeledni akartam kísérletemhez, szegény, gyáva és előítéletekkel terhelt tudatalatti igazi énem megkönnyebbülten sóhajtott fel és megveregette a saját hátát.

Nagyot húztam a borból, ettem a rizsből és nagy figyelemmel megettem a steak felét. És amint ettem, növekvő meggyőződéssel és bizonyossággal, egyre pontosabban tudtam, hogy milyen. Olyan volt, mint a jó, egészen fejlett borjú húsa, amelyik már nem fiatal, de még nem marha. Határozottan olyan volt és nem hasonlított semmiféle más húshoz, amit valaha megkóstoltam. Annyira olyan volt, mint a jó, teljesen fejlett borjú húsa, hogy nem hiszem, hogy normális, közönséges érzékenységgű ízleléssel bíró ember meg tudta volna különböztetni a borjúhústól. Puha, jó hús volt és nem volt semmi élesen meghatározható vagy erősen jellegzetes sajátossága, mint például a kecske-, a vad- és a disznóhúsnak. A steak valamivel rágósabb volt, mint a borjúhús, kissé szálas, de nem túlságosan rágós vagy szálas ahhoz, hogy ne lehessen kellemesen megenni. A pecsenye, amelyből kivágtam és megettem egy közszeletet, puha volt, és színben, anyagban, szag-

ban, valamint ízben megerősítette bizonyosságomat, hogy minden általunk ismert hús közül a borjú az egyetlen, amelyhez ezt a húst hozzá lehet hasonlítani.

Ami pedig az egyéb sajátos ízt vagy szagot illeti, ami esetleg meglepné az embert, ha nem tudva, mit eszik, kóstolja meg, és erre a felkiáltásra bírná: „Mi ez?“, hát ilyen egyáltalán nem volt. És a „hosszú disznó“ mondája, melyet ezer történet ismételt és száz könyv másolt, teljesen, tökéletesen hamis. Nagyon megnyugtató, hogy ezt módomban áll ilyen kategórikusan kijelentenem. Ha a Stewből ettem volna egy kicsit, valószínűleg az is olyan lett volna, mint a borjúpörkölt, de oly bőséges volt benne a paprika, hogy egy fehér száj nem érezte volna meg benne a finomabb árnyalatokat; örültem, hogy előbb egyszerűbb módon próbáltam meg.

Ha tárgyilagosságra való törekvésem dacára bizonyos öntudatlan remegéssel is kezdtem hozzá, mégis egészen jól fejeztem be, mert miután a megkönnyebbülés első érzése elmúlt, képes voltam a húst úgy tekinteni, mint húst, és teljesen biztos vagyok a benyomásaim helyességében. És megelégedést éreztem, hogy megtudtam a tapasztalati igazságot egy olyan tárgyban, amelyre vonatkozólag túlságosan is sok könyvet és darabot írtak újra és újra és nem volt bennük semmi más, mint spekuláció, hallomás, monda és üres levegő. Büszke is voltam, hogy valamit keresztülvittem, egészen a végcélig. És régi-régi személyes kíváncsiságom is végre kielégült.

Harmadik rész

TIMBUKTUI KÖZJÁTEK

Országos Széchenyi Könyvtár

I.

A Moro Naba, minden mossi királya, az egyetlen fekete hatalmasság, aki még mindig uralkodik Nyugat-Közép-Afrikában. Látásáért néhány száz mérföldes kerülőt tettünk, miután búcsút mondtunk barátainknak az Elefántcsont Parton és elindultunk automobilon Timbuktu felé. Most trónusán ült bíbor- és arany ruhákban, Ouagadougouban, a Magas Volta fennsíkon és udvariasan unatkozott.

Katie és én kis faszékeken ültünk a trónnal szemben, mintegy tíz lépéssel hátrább, a szemünk egy magasságban volt a fejedelem irdatlan hasával és mi is kezdtünk udvariasan unatkozni.

Hogy mégis valami életet vigyek az intervjúba, ha mást nem, legalább azt, hogy kidobnak a palotából, megkérdeztem a lehető legártatlanabb hangon :

— Igaz az, Felséges Uram, amit mondanak, hogy ha te valaha szemébe néznél unokatestvérednek, a Yatangan Nabának, az egyiktek meghalna a legközelebbi újhald előtt ?

Dörmögött, megriadva, megdöbbenve inkább, mint haragosan, előre hajolt és azt kérdezte :

— Ki mondta ezt neked ?

Ettől kezdve a kihallgatás nem volt többé unalmas. Az volt a baj, hogy a francia kormányzó, aki létrehozta

a kihallgatást, túlságos gonddal igazított minket útba, hogy hogyan viselkedjünk, milyen bókokat mondjunk, milyen kérdéseket lehet udvariasan és biztonságosan feltenni. Így hát elmondtam, mennyire meg vagyok tisztelve, hogy ott lehetek, vagy valami hasonló ostobaságot és a növekvő kölcsönös unalmat semmi más nem enyhítette, mint az a tény, hogy ahányszor a király azt mondta, hogy mennyire meg van tisztelve, hogy mi ott vagyunk, vagy valami még ostobább dolgot mondott, mindannyiszor harminc hímnemű ágyastársa, akik trónja körül heverték vagy guggoltak kéjes mozi-szerű pózokban, meztelenül és karperecekkal és ékszerekkel borítva, mint a nők, mindannyiszor összhangzóan csettintettek az ujjaikkal, megpendítették lantjaikat, megborzongtak, búgtak, mint a sebzett vadgalambok, egy pillanatig, és azután megint szoborszerű hallgatásba merültek.

Ugyanez történt, ha a királyt szelek bántották, ami meglehetősen gyakran és hangosan következett be. A Moro Naba dinasztiaja megszakítás nélkül uralkodik a tizenhatodik század eleje óta, és a dinasztikus királyok bizonyos előjogokat élveznek, amelyek nem jutnak osztályrészül köztársasági elnököknek és diktátoroknak. A királynak ezek a dörgedelmes közbeszólásai nem voltak üresebbek, mint a szavak, amelyeket beszéltünk. Ha képes lettem volna akkor, amikor akarok, hasonlóval válaszolni, az audiencia tökéletes lett volna. De csak a beszéd volt unalmas. Amit láttunk, olyan volt, hogy az átlagos hollywoodi igazgató öngyilkos lett volna érte.

A Moro Naba, tintafeketésén, lecsüggesztett tetovált arccal ült és a derékbősege majdnem akkora volt, mint

a testmagassága; bíborszín bársonypalást volt rajta gazdag aranydíszítéssel, a fején aranszegélyű kis sapka és körülötte az ágyasai. A fejedelem nagy fényűzésben élt bőséges francia jövedelmeiből ebben a mór jellegű palotában Ouagadougou határán, az ő háza szebb volt, mint a kormányzóé, és szabad volt megtartania mindazt az aranyozott és vad pompát, amelyben az előtte élő Moro Nabák uralkodtak, azzal a feltétellel persze, hogy politikai és gazdasági kérdésekben „együttműködik” francia tanácsadóival.

A továbbbélő hagyományok közül mindenesetre a legkülönösebb ez a férfi-hárem volt, amely pózbavágta magát trónjának az emelvényén, a lába körül. Azt hiszem, ez idő szerint a világon ez az egyetlen ilyen természetű hárem, amelyet nem tartanak titokban. Fekete fiúk voltak, tizenhat és huszonegy év között, a hajukat hosszúra engedték nőni és fantasztikus női módra hordták, a szemük festve, mozdulataik nőiesek és éppenúgy viselkedtek, mint egy női szerály rab-szolgái. Időnként kezükkel vagy arcukkal odadörgölöztek a Moro Naba lábához, közben kifestett szemükkel szemtelenül néztek Katiere és rám. Némelyikük egészen szép volt a maga perverz, hermafrodita módján.

A hárem még Afrika szívében is, vagy talán éppen azért, mert Afrikában volt, különös anomáliának látszott, mert a homoszekszualizmus rendkívül ritka a primitív négerek között és a mossik vad, primitív, fetis-imádó harcos nép, tisztavérű fekete. A Moro Naba, mikor fiúkkal vette körül magát, a mossi királyok örökölt és köteles hagyományát teljesítette, talán minden eredeti, természetes személyes hajlamától függet-

lenül, mert hiszen feleségei is voltak és gyermekeket is nemzett és az elődei szükségképpen hasonló mód kellett, hogy cselekedjenek.

A királyi családnak ez a hagyománya a tizenhetedik század elejére nyúlik vissza, amikor is az egyik nagy harcos Moro Naba hat hónapig háborúban volt a mozlimok ellen, akik északról törtek be ; gyors iramú lovassági hadjáratot vezetett és sem feleségei, sem semmiféle asszony nem követhette. De személyes kísérei közt volt egy hűséges fiú-szolga, aki kiszolgált. Ez a fiú főzött neki, segített neki öltözködni, kijavította a ruháit, szóval elvégezte mindazokat a házi szolgálatokat, amelyeket otthon nők végeztek el a számára. Úgy hogy egy nap a Moro Naba azt mondta magában : „Ha már mindent megtesz nekem, amit a nők szoktak, azt az egy dolgot kivéve, miért ne tegye azt is ?“ És a történelem szerint, amely feljegyezte a diadalmas hadjáratot, attól kezdve meg nem tört királyi vonalban minden egymásra következő Moro Naba fiúkat tartott a háremében.

Volt még egy különös szokásuk, amely a mossik dicsőségének harcias napjaiig nyúlik vissza. A jelenlegi Moro Naba egyetlen egyszer ment háborúba, 1914-ben, amikor fegyverbe állított és vezényelt négyezer mossi-önkéntest, hogy afrikai szolgálatot teljesítsenek francia zászló alatt. De minden reggel nyolc óra tájban, az esztendő minden áldott napján, most éppúgy, mint régen, a Moro Nabának ki kell rohannia palotájának a terraszára, üvöltve : „Hozzátok a lovamat !“

Nagy sürgés-forgás és üvöltés között előhozzák a harci mént, gyönyörűen felszerelve és a Moro Naba,

aki testvérek közt is nyom háromszáz fontot, létrát hozat, hogy felmásszék a lóra és elnyargaljon a csatába, a vérfürdőbe. Ebben a pillanatban előrohannak miniszterei, hogy lebeszéljék. A király lehordja őket gyávaságuk miatt, de végül is enged a rábeszélésnek és beleegyezik, hogy csak másnap reggel menjen a csatába. Kimerülten visszatér palotájába, még mindig szidva gyáva minisztereit és amikor nincs kihallgatás, vermouthtal vigasztalja magát, kedvenszelid italával. Azt mondták nekem, hogy meg tud inni tizenkét üveggel is, anélkül, hogy tántorogna vagy elvesztené királyi méltóságát. A szóbeszéd Ouagadougouban azt tartja, hogy a Moro Naba állandóan enyhén részeg, mint a földesúr a Tom Jonesban és megszakítás nélkül részeg immár húsz év óta; hogy lusta, kövér és elkényeztetett lett, nem más, mint egy elzüllött bábú.

Kihallgatásunk kezdetén csakugyan kissé bizonytalannak és lethargikusnak látszott, de amikor hozzávágтам azt az ártatlanul tapintatlan és nagyon is nyílt kérdést unokatestvérére, a Yatanga Nabára vonatkozólag, dörögve felébredt és valami gyanakodva-éber intelligenciát árult el. A Yatanga Naba tüske volt a Moro Naba testében. Míg a Moro minden mossi királya volt, addig a Yatanga Naba olyan pápaféle volt, aki egy másik palotában élt hasonlóképp bőkezű francia zsoldon, Ouiagouiában, nem nagyon messze innen és egy körülhatárolt területen világi hatalmat is gyakorolt. A mossik maguk azt mondják, hogy ugyan a Moro a törvényes király, de az öreg Yatanga birtokában van, palotájában elrejtve, a mossi törzsek ősi fetise és ezáltal ő marad a királyság vallási feje.

Az a babona vagy micsoda, hogy ha egymás szemébe néznek, az egyiknek meg kell halnia, általános hiedelem volt a mossik közt és a Yatanga földjén szedtem fel.

Igy mikor a Moro most azt dörögte:

— Ki mondta neked? Miért kérde? — az igazsághoz híven azt mondtam, hogy minden mossi ezt beszéli és ha jól értettem, ez inkább mágia dolga, semmint politikai ügy vagy összeesküvés és minthogy engem a mágia érdekel, ellenben egyáltalán semmi közöm nincs politikai vagy kormányzati ügyekhez, azért bátorkodtam megkérdezni tőle.

Azt mondta: — De mégis ki mondta neked? Megfizetett valaki azért, hogy ezt kérdezd tőlem?

— Becsületszavamra nem, — feleltem. — És ha nem lett volna szabad megkérdezni, hát elfelejttem, hogy megkérdeztem. Csak éppen, hogy a Yatanga Nabát is megkérdeztem...

— Szóval te láttad a Yatanga Nabát? — kérdezte gyanakodva. — Voltál Ouiagouiában? Megkérdezted tőle? Mit mondott ő?

— Tisztelet tudóan azt mondta, Felséges Uram, hogy sosem nézett a te szemedbe és hogy bizonyára sosem is fog és így sosem fogja megtudni, hogy vajjon igaz-e, vagy sem és hogy ennek következtében nem is tudja megmondani nekem.

Nem tudom, vajjon milyen választ várt a Moro Naba, de erre gyanakodó tekintete lassanként megnyihült, nagy, nem királyi néger hahotába tört ki és azt mondta:

— Húzd egy kicsit közelebb a széked.

Mindenfélét kezdett kérdezni a Yatanga Nabára vonatkozólag, hencegő, kisfiús kérdéseket, hogy vajjon milyen palotában lakik és hogy igaz-e, hogy az sokkal kevésbbé fényes, mint az övé, mennyi minisztere van, milyen a lova, használ-e létrát, hogy felszálljon rá, milyen ruhákat hord?

Olyan becsületesen és olyan részletesen feleltem, ahogy csak tudtam, de azért gondosan ügyeltem, hogy ne sértsem meg a Moro hiúságát, mert ami igaz, az igaz, a Yatanga a maga módján sokkal inkább férfi benyomását tette rám, mint a Moro. A Yatanga, akit csak futólag, de kevésbbé formalisztikus módon látogattam meg Monsieur Courtot-val, az ouiagouiai francia adminisztrátorral, óriás volt, egész fejével nagyobb, mint én, aki magam is hat láb magas vagyok, világos vörös sapka volt rajta, tiszta fehér köntös, az arca szakállas és méltóságteljes, és míg a Moro arany- és bíboröltözetén nem hordott semmi vad törzsi amuletet, az ő nyakában egy oroszlánkarom-amulet és számos régi varázsló-bőrzsák lógott és az ujjain vastag, roppant ezüstgyűrűk, amelyek mindegyike legalább egy félfontot nyomhatott. Óriás volt, nyugodtan viselhette ezeket. A mellét díszítő oroszlánkarmok és törzsi grisgrisk közt a Becsületrend piros szalagja és zománcozott keresztje lényegtelen csekélységnek látszott.

A Yatanga palotája nagy vályogépület volt, nyitott udvarban állt, ott fogadott bennünket. Csakugyan távolról sem volt olyan szép, mint a Moroé, de a phallikus kúpokat, amelyek homlokzata előtt sorakoztak, nemrég feláldozott állatok száraz vére csíkozta és hermafrodita hárem helyett feherruhás,

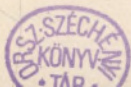
kopaszra borotvált miniszterek vették körül, akik a tibeti papokra emlékeztettek. A Yatanga is, Courtot szerint, éppolyan hatalmas ivó volt, mint az unokatestvére, mégis azt az érzést keltette bennem, mintha a főpap fogadna egy olyan kolostorban, amely misztériumokat rejteget a falai közt, titkokat, amelyekbe sem Monsieur Courtot, sem én nem fogunk sosem behatolni.

Ebből elmondtam a Moronak annyit, amennyit lehetett, enyhített formában. Hogy az unokatestvére nagy bőrpárnán ül trónus helyett, nincs rajta aranyhímzés; ügylátszik, inkább vallási, mint világi dolgokkal foglalkozik; és egyetértettem abban, hogy palotáját nem lehet összehasonlítani a Moro nagyszerű épületével. Hozzátettem, hogy a Yatanga zenekara mindössze egy egyhúrú zeneszerszám és az az ember, aki a dobot veri előtte. Szóval elmondtam neki minden intim részletet, amit tudtam, de vigyáztam, hogy úgy csavarjam a dolgokat, hogy hízelegjenek a Moronak. Amikor a kihallgatás végetért, megköszönte és azt mondta, hogy örül, hogy eljöttünk.

Egész látogatásunk alatt, beleértve ezt az utóbbi beszélgetést is, a Moro minden egyes kérdését követő szünetben — mielőtt nekem válaszolnom kellett volna, — a galambszerű, heverő fiatalemberek csattintottak az ujjukkal, megpendítették lantjukat, sóhajtottak és vonaglottak, mint haldokló madarak vagy felgerjedt nőténymacskák. Katienek, aki pedig volt a harlemi lebujokban és a Rue de Lappe minden zugában (különben ki nem volt?), ezúttal majd kiesett a szeme a bámulattól. Egyetértettünk abban, hogy érdemes volt a százmérföldes kerülőt megtenni.

Fiatall gueré kannibál anya Mon Po főnök falujából. A szerző a gueréket tartja az Elefántesont Part legszebb és legkülönb törzsének.

II.

Két bizonytalan fekete fiúval, kik közül az egyik vezetett bennünket, a másik pedig az öszvéreket hajtottta, úgy látszik, eltévedtünk egy kertben, mely homokba ültetett túskebokrokból állt és kizárólag üvöltő sakálok lakták. Tíz óra körül lehetett egy fekete, vacsoranélküli karácsonyészakán és valahol, valószínűleg csak pár száz yardnyira, előttünk volt Timbuktu.

Yao, másképp „az ezredes“, egyébként oly leleményes soffőröm, aki a bajban mindig át szokta venni a parancsnokságot, kitűnően értett automobилоkhoz és őserdőkhöz, de egyáltalán nem értett sivatagokhoz és öszvérekhez. Mindkettőre ellenszenvvel tekintett és még csak tanácsot sem volt hajlandó adni. Rosszkedvű volt, mert a kocsit hátrahagytuk Moptiban, rosszkedvű volt, mert tetveket kapott a folyami hajón és legfőképp azért, mert nem engedték meg neki, hogy lelőjön egy tevét. Katie rosszkedvű volt, mert megvolt az oka rá és mindnyájan rosszkedvűek voltunk, mert éhesek voltunk.

Vezetőink, falusi fiúk, akik aznap délután óta jöttek csak velünk, a Niger kikötő-hídjától, féltek továbbmenni a sötétben, mert attól tartottak, hogy túlságosan magunk mögött hagyjuk jobbra vagy balra Timbuktut és akkor kint vagyunk az igazi Szaharában. Mindenáron amellettt voltak, hogy szégyenszemre és vacsora nélkül várjuk be a hajnalt.

Végre egy unott francia káplár, papucsban és piszkos flanel-pizsamában, rozmárbajusszal és amerikai farmerlámpával odajött és megmentett bennünket.

Hallotta vitatkozásunkat és szerencsétlen állataink ordítását. Mert ennyire közel voltunk; hülyének éreztük magunkat. Átvezetett bennünket egy homokbuckán, körbefutó sötét alacsony falakon, amelyekre mi azt hittük, hogy az is csak homok, egy irdatlan nagy sötét derékszögű épülethez, amely elhagyott kaszárnya lehetett volna vagy palota. Ez volt a régi karaván-szerály a holt fekete város határán, — sehol egy lámpa sem égett, — üres szobáiban száz vendég is elfért volna. Egyetlen gondviselője, egy öreg mohamedán, akit Boubekarnak hívtak, nagynehezen ébredt csak fel, dörögött, dörzsölte álmos szemét, de miután végre felébredt és látta, hogy Katie fáradt, csupa jóság lett, belerúgott csaholó kutyájába, gyertyát is talált, denevérektől nyüzsgő folyosókon át egy nagy agyagfalú szobába vezetett, amely ugyan szintén tele volt denevérrel, de különben tiszta volt és ágyak és asztal is volt benne. Néhány perc múlva visszatért kenyérrel és tejjel és egy csirkével, úgyhogy bár elkésve, de mégis ettünk karácsonyi vacsorát, aztán levetettük magunkat az ágyra és elaludtunk, a nélkül, hogy levetkőztünk volna.

Másnap reggel későn ébredtünk és kinéztünk az ablakon, hogy megnézzük, mi maradt a titokzatos Timbuktuból, az egykor hatalmas néger birodalom fővárosából, amely ott terpeszkedett a homokbuckákon a napégette agyagfalak közt, sárgán és látszólag elhagyatva az izzó napfényben.

Karaván-szerályunk, amely még abból az időből származott, amikor utas idegennek nem volt szabad belépnie a városba a sötétség beállta után, elszigetelve állt, mintegy kétszáz yardnyira a háztömegetől, úgy-

hogy kilátásunknak megvolt az az előnye, hogy távlata volt. Timbuktu sokkal nagyobb helynek látszott, mint ahogy az ember újabb utazók elbeszélése alapján várta volna ; mert az utóbbi időben az írók általában azt a szokást vették fel, hogy részletesen írnak az egykor hatalmas karaván-világváros régi dicsőségéről és azt, ami maradt, talán az irodalmi kontraszthatás kedvéért, úgy írják le, mintha elhagyatott és kiábrándító lenne.

Csakugyan elhagyatottnak, majdnem ijesztőnek látszott az éles reggeli napfényben, mert itt-ott besüppedtek az agyag háztetők, beomlottak az agyagfalak és az életnek semmi jele sem mutatkozott, — de ami maradt, építészetileg tömör, nagy város képét adta : sokezer lapostetejű ház, egymás hegyén-hátán, nehéz falakkal, a legtöbbjük egyemeletes, rajta tető-terasz, de sok közülük két- és némelyikük háromemeletes.

A kép előterében, balra, a régi város szélén, francia erődítés állt, ugyancsak agyagból, és egy kis gyakorlótér, körülötte rózsaszínre meszelt épületek, kétségkívül hivatalos épületek, mert Timbuktu egész adminisztrációja katonai természetű.

Minthogy a karaván-szerály, amelyben mi laktunk, szintén az adminisztrációhoz tartozott, reggeli után Boubekart egy névjeggyel átküldtem a parancsnoksági épületbe, megköszönve a napostisztnek vagy akit éppen előtalál, a szállást stb. Nemsokára egy tisztiszolga jött és átvezetett engem a parancsnok irodájába. A parancsnok csinos, jól borotvált, könnyed modorú párisi volt, nagy lapostetejű íróasztal mellett ült, civil sporting, flanelnadrág és szandál volt rajta. Fourrének hívták, a családja odahaza a Rue de Rennes

egy öreg házában lakott, a Luxembourg-kert közelében. Kellemes úriembernek látszott és később kiderült, hogy csakugyan az ; de kissé nehezen ment nekem, hogy a figyelmemet összpontosítsam, mert mikor beléptem az iroda ajtaján, észrevettem, hogy igen szembe-tűnő módon két emberi fül van arra rászegezve, két fül, amelyet nyilván nemrég távolítottak el tulajdonosuk fejéről. Minthogy a fülek szemlátomást azért voltak odaszegezve, hogy mindenki lássa őket, mint valami cégért vagy postaládát, szóvátettem őket. Fourré ezredes azt mondta, hogy ez a füle, illetve egészen a mult hétig ez volt a füle egy különösen rakoncátlan tuareg banditafőnöknek, aki kirabolta és meggyilkolta az embereket az Araouanból vezető karavánúton, hosszú ideig sok bajt okozott, azzal dicsekedett, hogy őt sohasem fogják elfogni és másokat is zavarcsinálásra bujtatott fel. Ha megölték volna, úgy élt volna a nép emlékezetében, mint egy hős ; ezért elfogták és levágták a fülét. — Ezt a leckét, — mondta az ezredes oktatóhangon, — ő és törzse jobban meg fogják jegyezni, mint hogyha felakasztották volna.

A legtöbb tuareg Timbuktu körül, mondta, természetűl fogva gonosz és bajkeverő népség, de lassan-lassan megszeliđítették őket és most már ők is csak úgy tenyésztgetik nyájaikat, mint a többi nomád törzs, szabadon járnak-kelnek a városban és eladják áruikat a piacon és a bazároknban. Még mindig nagy általános adás-vétel folyik a városban, annak dacára, hogy a régebbi idők óriási karavánjai már többé nem járnak erre. A háború előtt az átlagos karaván gyakran húszezer tevével érkezett. Ilyesmi ma már nincs, de azért most is érkeznek időnként karavánok, amelyeket

ő „átlagos nagyságú“-nak nevez. Belenézett a jegyzeteibe, hogy mekkora volt az utolsó. 2534 tevéből álló karaván érkezett Araouanból, 10.356 rúd sót hozott magával, egy-egy rúd hatvan kilót nyomott.

A parancsnok kedvező hangulatban volt és úgylátszik pillanatnyilag nem volt elfoglalva ; így számos egyéb kérdést is feltettem. Eszembejutott, hogy mivel Timbuktu úgy él még a költészetben és a képzeletben — a Szahara automobil-utakkal és repülőgépekkel történt meghódítása dacára — mint egyike a világ távoli, megközelíthetetlen álmovárosainak, mint amilyen a régi Bagdad és az arany Szamarkand voltak, talán jó volna néhány határozott tényt is magammal hozni, személyes megjegyzéseimen és impresszióimon kívül.

Timbuktu jelenlegi lakosságát 85.000-re becsülte, ebből azonban csak 15.000 az állandó, örökölt házakban élő néger mohamedán lakosság, amely nemzedékről-nemzedékre örökölte a régi várost. A lakosság többi tagját a „helyben lakó nomád“ paradox kifejezésével jelölte meg, minthogy valamennyi észak-afrikai fajta változó keverékéből kerülnek ki ; ezek egy hónapra vagy egy évszakra vagy egy évre vagy öt évre költöznek be a nagyvárosba, mely összeköti a sivatagot a bevetett területtel, hogy itt adás-vevéssel vagy iparúzással foglalkozzanak és arra az időre vagy házat bérelnek magában a városban vagy pedig nádból építenek maguknak wigwamot, mint a cigányok, a külvárosokban.

Az átlagos házbér Timbuktuban egy nagy, bútorozatlan szobáért havonta tíz amerikai centnek felel meg, egy egész házért hatvan cent. Havi két dollárért az

ember bérelhet egy palotát istállókkal, udvarokkal és terrasszal.

Megkérdeztem, mennyi európai lakosa van Timbuktnak és milyen nemzetiségűek. Megszámolta az ujján, és itt adom a kis táblázatot, amelyet segítségével összeállítottam :

Timbuktu fehér férfi lakossága :

Katonai és hivatalos, beleértve egy tanítót és egy orvost (franciák).....	79
Francia boltosok vagy kereskedők	7
Szíriai boltosok vagy kereskedők	2
Görög boltosok vagy kereskedők	1
Összesen fehér férfi	89

Timbuktu fehér női lakossága :

Örmester felesége	1
Francia boltos felesége	1
Orvos felesége	1
Tanító felesége	1
Összesen fehér női lakosság	4

Kíváncsi vagyok, van-e ma még egy százezernyi lakosú városa a világnak, amelynek nincsen egyetlen egy amerikai, angol vagy német lakosa sem — egy „északi“ sem. És egyetlen egy keresztény prostituált vagy misszionárius sem.

Az egyetlen amerikai lakos, akiről Fourré parancsnok hallott, de aki még az ő ideje előtt volt ott, Leland Hall volt, aki egy évig élt Timbuktuban, szerényen, úgy mint egy bennszülött és bájos könyvet írt róla, melynek egy példánya megvan a posta könyvtárában.

Amint átnéztük ezeket a számokat, amelyeket leírtam, azt mondta :

— Szent Isten, elfelejtettem a postáskisasszonyt !
Nem csoda, mert ő mindig itt van.

Azt feleltem :

— Nem baj, uram. A statisztikai táblázatok mindig hibásak.

— Igen, csakhogya kifelejtettem legjelentékenyebb polgártársunkat, a híres Père Yakoubát is, aki itt volt már, mielőtt egyikünk-másikunk megszületett volna és itt is lesz még, mikor a legtöbben már elmentünk vagy meghaltunk. Ez aztán az ember ! Legjobb lesz, ha először ő vele ismerkedik meg.

Csakugyan meg akartam vele ismerkedni, mert nem gyakori dolog, sem Timbuktuban, sem Teheránban, sem Jersey Cityben, hogy az ember megismerkedhetik valakivel, aki titokzatos, világhírű, legendává lett. És Père Yakouba ilyen volt. Egy hosszú emberöltővel ezelőtt Afrikába ment, mint az augusztinus fehér atyák fiatal misszionárius szerzetese, azután levetette a papi ruhát és elhagyta a rendet, hogy nagyarányúan és teljesen bennszülötté legyen, felvegye a bennszülöttek életmódját, feleségül vegyen egy fekete nőt és oly csodálatos és kiterjedt ivadéksereget nemzzen, mint Noé, és minden úgynevezett „morális valószínűség“ dacára nem lett belőle a regények nevetséges kitaszított renegátja, hanem a legnagyobb hivatalos politikai tanácsadó és a legnagyobb tekintély a bennszülött nyelvekben, akit csak ismer a francia afrikai gyarmatosítás története. Most már öreg ember, még mindig ifjúkorának fekete feleségével él, a régi néger városban, de kormányzók, tábornokok és magasrangú kiküldöttek jönnek hozzá tanácsot kérni, a partmenti Dákárból, a Csádtó belső határaitól és még messzebből is.

Életéről ezer titokzatos történetet meséltek és írtak már és úgy képzeltem el, mint ahogy az ember szokta az ilyen legendás alakokat, titokzatos, különös pátriarkának, aki az ótestámentum kevésbbé illedelmes lapjaiból léphetett volna ki — valahogy úgy, mint Mózeszt, aki szintén afrikai néger nőt vett el és emiatt rettenetes veszekedése volt családjával és sznobisztikus nővérével. Mirjammal. A biblia azt mondja, hogy a Seregek Ura helyeselte a frigyet, de azt a fejezetet, amelyben erről szó van, ritkán olvassák vagy prédikálják angolszász templomokban.

Mindenesetre bizonyos áhítatos félelmet éreztem Père Yakouba iránt. Megkérdeztem Fourré parancsnokot, hogy mikor és hogyan a legjobb közeledni hozzá. Azt mondta, hogy a délelőtt a legalkalmasabb idő, hogy éppen most valószínűleg meg fogom találni Daviot fűszeresboltjában, a postahivatallal szemközt és ha nem találнам meg, foghatok ott egy fiút, aki elvezet a régi városba, a házához.

Megköszöntem a parancsnoknak, elbúcsúztam és keresztülmentem a gyakorlótéren, benéztem a postahivatalba, hogy lássam a postáskisasszonyt, „aki mindig ott van” és ott is volt a postaablakban, kövér, anyás, fiatal nő volt. Nagy tábla volt fölötte, amire franciául, arabul, tuaregül és számos más nyelvjárásban fel volt írva :

„Ne tessék a falra köpni !”

Egy francia káplár és több fehérruhás fekete levelet írt vagy kért és nem köpött a falra, amely fehérre volt meszelve.

A fűszeresbolt, melynek a polcain tarka ruhaanyagok, újdonságok, szardiniás dobozok, vasipari cikkek

és bádogáruk álltak és mennyezetéről ásók, kapák, vas-
edények függtek, olyan volt, mint egy vegyeskereskedés
Wyomingben, ahol két út összefut, kivéve, hogy kályha,
almástalyiga és felfordított szódásüveg-ládák helyett
egy asztal állt a közepén, körülötte székek, ide ültek
azok, akik pletykára és frissítő italokra szomjaztak. A
pultok mögött bőpalástos néger segédek lődörögtek, de
semmi üzlet nem volt folyamatban és a négy fehér em-
ber, aki ott ült és üvegből limonádét ivott, mindjárt
tolt nekem egy széket és egy üveget, közömbösen, mint
ahogy cow-boyok szokták, minden bemutatkozás nél-
kül, mint hogyha minden reggel ebben az órában be-
toppantam volna az utóbbi tíz év folyamán. Volt ott
egy kerekfejű, vendégszerető kis ember, úgy látszik
ez volt Daviot, a tulajdonos, azonkívül egy őrmester
az erődből, ingujjban, egy rövidszakállú fiatal civil, aki
olyan volt, mint Arthur Livingstone vagy egy angol
régész, de kiderült róla, hogy csak egy rendkívül ked-
ves fiatal francia, aki később erős vonzalmat érzett
Katie iránt, továbbá egy erőteljes pirosarcú öreg ember,
nyersbőr szandálban, bő arab bugyogóban, öreg khaki-
kabátban. Zömök és erőteljes ember volt, csillogó kék
szemmel és nagy fehér szakállal, jóakarátú, pátriarkális
bika, Mikulásnak öltözve — szóval a legendás Père
Yakouba, életnagyságban.

— Maga New Yorkból jött, — mondta félbesza-
kítva félénk bemutatkozásomat. — Akkor biztosan
ismeri barátomat, G. Bongot, azt a bolondot, aki tevén
jött ide.

— Bong? G. Bong? — kérdeztem zavartan;
New York nagy hely és most már jó ideje távol voltam...
Père Yakouba megint közbevágott:

— Dehogynem, biztosan ismeri. G. Bong. Az a félszemű, erős ember, göndör haja van, mindig nevet és minden újságba ír.

Vagy úgy. Père Yakouba úgy ejtette ki az amerikai neveket, óriási tudománya dacára, mint ahogy párisi boulevardokon szokás. G. Bong? Floyd Gibbons volt. Hogyne ismertem volna! Utoljára Red Lewisonél láttam. Red prédikált és mi metodista himnuszokat énekeltek.

— Oh, — mondta Père Yakouba, — nem is mondta nekem, hogy vallásos. Egyszer éjszaka kilenc órakor bezörgetett az ajtómon és mindjárt tetszett nekem az arca, pedig már aludtam s azt mondtam: „Milyen kedves, hogy éppen cocktail-időben állított be Timbuktuba“ és elhoztam az összes palackomat, de csak egy poharat és azt mondtam: „Persze, Magát nem szabad arra kérnem, hogy velem igyék, mert Maga amerikai és száraz.“ Mire ő azt mondta: „A fene egye meg, kétszeresen száraz vagyok, mert most jöttem keresztül a Szaharán.“ Ez a bolond ember Marokkóból idáig az egész utat teveháton tette meg és nem karavánnal, hallott már ilyet? És azt mondta, hogy innen Dahomeybe kerékpáron megy. Maguk amerikaiak mindnyájan bolondok, vagy csak azok, akik írnak és utaznak? Maga például a helyváltoztatás miféle különös módszerével érkezett meg?

Megvallottam, hogy én csak öszvérrel jöttem, és csak a folyómenti kikötőből, mert minden kaland nélkül érkeztem délről a Niger-folyón, úgyhogy erről nem is érdemes beszélni.

— Valószínűleg látni akarja a házamat is, — mondta. — Mindenki meg akarja nézni, aki idejön.

Mikor az első Citroën-utasok elárasztották Timbuktut, festettem egy cégért és kitettem az ajtóm fölé:

„Oui, c'est ici, entrée 2 francs. 50 centimes de supplément pour voir la bête en liberté sur la terrasse. (Igen, itt van, beléptidíj 2 frank. 50 centimes pótdíj befizetése ellenében a vadállat szabadon látható a háztetőn.)

— De le kellett vennem, — folytatta. — A parancsnok kijelentette, hogy ez nem egyeztethető össze az én méltósággal; úgy hogy mikor Ön és madame el fognak jönni, nem kell beléptidíjat fizetniök. Persze, maga is száraz, mint G. Bong? Ha nem is érkezett tevén. Jöjjenek el mind a ketten ma délután egy pohár apéritifre, valamivel naplemente előtt. Fogjon egy fiút, aki odavezeti, különben sohasem fogja megtalálni a házamat. Különben nem, jöjjön ide a boltba a feleségével, öt órára, az egyszerűbb lesz, és itt találkozunk majd, és előbb sétálunk egyet a városban.

Így első napunk délutánján maga Père Yakouba vezetett minket a régi, titokzatos városban, vele lépkedtünk a homokos utcákon keresztül. Némelyik keskeny volt és némelyik széles. De valamennyi örülten kanyargós volt, az agyagba épült házak és erős, erődszerűen szögletes paloták labirintusában. Minden épület lapostetejű volt és rajta terrasz, homlokzatuk támasztópilléres, rendszerint nem volt rajtuk ablak és egy kevésbé hátrafelé dőltek, mint az egyiptomi sírok. Az ajtók sír-jellegűek voltak, nehéz épületfából, néha rézszegéllyel, néha arabeszkék voltak beléjük égetve vagy rájuk festve. A ritka, kicsiny ablakok előtt farács volt. Az egyszerűbb házak nyitott kapunyílását olykor gyékények vagy bőrfüggönyök takarták el.

Abban a pillanatban, amint magunk mögött hagytuk a fűszeresboltot és a gyakorlóteret, magunk mögött hagytunk mindent, ami modern vagy európai. Timbuktuban nincsenek üveglablakok, nincsen villany, se gáz, nincsenek hotelek és európai házak, nincsenek utcanevek és számok, nincsenek közlekedési rendőrök, nincs mozi, nincsenek autók, se semmiféle hirdetés, — még arabul sem.

Az automobilmek a sivatagon keresztül eljöhethetnek Timbuktuig, de magukon az utcákon nem lehet másképp közlekedni, mint öszvéren, lóháton, teveháton vagy gyalog, mint mi. Az utcákon, amelyeken keresztül kanyarogtunk, nagyon kis forgalom volt. Időnként bőpalástos arabok jöttek gyalog vagy öszvérháton, de még inkább fekete férfiak és nők, mindannyian mezítláb, a nők fülében óriási arany és borostyán fülbevalók; és néha sápadtabb arcszínű sivatagi nomádokkal is találkoztunk.

Láttuk a főmecsetet, — három mecsetjük van, mind a három többé-kevésbbé ugyanolyan, — kiterjedt, pizkosfalú, bekerített hely volt. Ez is agyagból és kupola nélkül épült, lapos, piramis-alakú minaréttel, amelyet az agyagba betűzött falándság furcsa módon díszítettek, olyan volt, mint a tarajos süllő, és a minaret tetején egy fényes struccfej.

Végre kibukkantunk a legfőbb piactéren, a nagy bazárnál, a város északi végén és itt végre embereket és eleven életet találtunk. Hosszú galériák futottak körbe, boltíves nyitott üzletekkel, amelyekben benn ültek a kereskedők, míg más kereskedők a földön guggoltak és áruik ki voltak terítve körülöttük a homokba. Az áruk maguk csalódást okoztak, csupán élelmiszereket

árultak, továbbá mindennapi használati cikkeket. Nem voltak arany- és ezüstmíves boltok, nem árultak finom szőnyegeket és különlegességeket, amelyek szint adnak Sztambul és Damaszkusz nagy bazárjainak, nem láttuk „kelet turbános kalmárjait“, ritka tömjénnel, ámbrával, ékszerrel vagy elefántcsonttal. Père Yakouba megmagyarázta, hogy azok a kereskedők, akik értékes árukkal foglalkoznak, nem tartanak boltot sem a bazárban, sem máshol, hanem magánúton kereskednek, vagy a saját házukban, vagy még gyakrabban elviszik az árujukat a vásárolni szándékozó lakására. Ez a szokás még akkorról maradt meg, amikor, még harminc évvel ezelőtt is, a tuaregek oly gyakran rabolták ki a várost, hogy senki sem merte nyíltan mutogatni gazdagságát.

De most a piacot és a rajta lévő dolgokat és ember-tömeget különös alkonyati pír árasztotta el és a legközségesebb dolgokat is furcsa, fényes, majdnem földöntúli ragyogásba öltöztette. Az arcok és a palástos férfiak és asszonyok, akik ebben a fényben mozogtak, átszellemültek és látomásszerűvé lettek, mint álomalakok boldog Jeruzsálemben.

Ezt a valószínűtlen alkonyati ragyogást először akkor éltük át, amikor karácsony délutánján Timbuktu felé közeledve, egy kicsi, mély, gyorsfolyású folyóhoz értünk, mely túskefák között futott a homokon át és csomaghordó öszvéreinknek úszva kellett rajta áthatolniuk.

A kikötőben nem volt senki, mikor odaérkeztünk, de egy lyukas öreg bőr-kanoé fabordákra kifeszítve ott feküdt a part közelében, az átkelésre alkalmasan. Ugyanez a nem természetes ragyogás töltötte be az

atmoszférát, megcsillanva a kristálytisza hullámokon és az aranyos homokon. Nem volt egy lélek sem a kikötőben, de mikor átértünk a tulsó partra, egy hallgatólag fekete derékig meztelenül és azon alul szoknyában ott állt és olyan valószínűtlennek látszott, mint a napnyugta, mert egy nagy, kétélű csatabárd lógott az oldalán, olyan, mint amilyent a keresztes lovagok hordtak, és dupla porázon két fiatal gazellát tartott, melyeknek a nyaka körül széles, fényes, piros bőr nyakörv volt. Oly valószínűtlen volt, mint egy álom, abban a valószínűtlen fényben és az a hátborzongató érzésem volt, hogy az ember és a két emberszemű gazella mindjárt el fog tűnni a híg levegőben, mikor három magas asszony jelent meg, akik szintén túlvilágiaknak látszottak, mert leomló fekete palást volt rajtuk, mint valami régi királydráma gyászoló asszonyain; és az arcuk színe olyan volt, mint a sápadt elefántcsont; mind a három szép volt, de csak az egyik volt fiatal és ő volt, — Isten engem úgy segéljen, — a legszebb nő, akit valaha láttam ezen a világon.

Ezeket a dolgokat úgy láttuk, mint valami bibliai látomást, a folyó mentén, az alkonyatban, amint Timbuktu felé közeledtünk. Katie is úgy látta, mint én és amint tovább lovagoltunk a gyorsan lehulló sötétségben, nagyon csöndesen beszélve arról, amit láttunk, azt kérdeztük magunktól, nem volna-e jobb visszafordítani kis karavánunkat és sosem lépni be a titokzatos városba.

Nem mindig bölcs dolog álmok után menni. Kétszer életünkben indultunk el Szamarkandba és mind a kétszer sikertelenül, de legalább megmaradt az álmunk. Bagdadba elértünk. De rettenetesen kiábrándultunk; és most azon tűnődünk, nem járunk-e így Timbuktu-

ban is. Vajjon lehet-e abban a városban valami, ami nem fogja elrontani ezt az arany látomást a kikötőben és nem fog csúf kiábrándultságot hagyni maga után? De ha már néhány ezer mérföldet jöttünk automobilon, fel az Elefántcsont Partról, a Magas Voltán és Szudán egy részén keresztül és azután még vagy száz mérföldet hajón a Niger folyón fölfelé és végül ezt a néhány utolsó mérföldet Khabarából öszvérháton, most már mintha késő lett volna visszafordulni, csak azért, mert egy látomást láttunk...

És nagyon jól tettük, hogy tovább mentünk, mert most — mikor Père Yakouba bölcsen ugyanezt az alkonyati órát választotta, hogy bevezessen bennünket a régi városba, — megint megtaláltuk ugyanazt a titokzatos fényt.

És újra asszonyok jöttek csoportosan, hosszú fekete palástban és elefántcsont-sápadt, kámeába metszett arccal; újra óriások jöttek, félig meztelenül, feketén, keresztes lovagok nagy kardjával és megint földöntúli képet adtak. Père Yakouba mondta, hogy ezek az asszonyok, akik híresek fajtájuk szépségéről és arcvonásokban és fehérségben annyira különböznek a negroidoktól, ezek peuhlok. Azt mondják, hogy ez a nép a faráók régi Egyiptomának szétszórt leszármazottja. Hogy a kardos fekete óriások bellah rabszolgák, akik tuareg gazdáik dolgait végzik. Tuaregek is voltak a piacon, elfátyolozott állal és szájjal, de az arcuk felső része szabadon volt, vörös bőrük volt, mint az amerikai indiánoknak, gonosz orruk és kegyetlen szájuk.

Egészen más volt az a két szép fiatal arab, aki erre ment, mint ezek és mint a túlnyomó többségben levő naiv, nyersebb, jóságos fekete arcok; fiatal emberek

voltak, fehér palástban, hosszú hajuk leomlott a vállukra. Karjukat egymásba öltötték és suttogva mentek a tömegben keresztül, mint Krisztus és János, a szeretett tanítvány, alkonyatkor a tó mellett Galileában. Titok és szépség övezte útjukat, szelíd szemükben zavart fény égett. Judás féltékenyen figyelte őket, kicsi fekete kecskeszakállal és derekán bőrrerszénnyel. És Simon Péter arra ment, kosaraival és halászszerszámaival.

Mellettünk egy öregebb és pátriarkálisabb valaki állt, mint ők mindnyájan. Talán Ezekiel, az öreg próféta, aki felidézi számunkra ezeket a látomásokat? Vagy talán Père Yakouba, ki ismét visszaváltozott legendás alakká, annak dacára, hogy cocktailra hívott meg bennünket?

Egészen megfélekedtünk a látogatásról és a cocktailról. Azt hiszem, ő is megfélekezett róluk. Próbáltam beszélni neki arról a hatásról, amelyet ez a változó mágikus fény tesz a fogékony, újonnan jött idegenre. Azt mondta, ez a különös fény Timbuktu atmoszférájának megdöbbentő világosság- és színskálájában, nézete szerint annak tulajdonítható, hogy a város egyfelől a nagy sivatag szélén fekszik, de másfelől nyugati oldalán széles lagunákkal és folyamok holt ágaival határos, amelyek dél felé viszik a vizet a Niger folyó közeli, végtelen mocsaraiba és tavaiba.

Később is sokszor figyeltük és tanulmányoztuk a napkelte és az alkonyat változó fényeit, néha Père Yakouba házának a tetejéről, a régi városból, néha a mi karavánszerályunk terraszáról. Ha az ember nagyon korán kel és csillagfényben megy fel a háztetőre, először gyöngye rózsaszín fény jön hajnal előtt. Elhervad, mert ez a hamis hajnal, amelyről Omár Khayyám énekelt és

Útban Timbuktu felé. A Yatanga Naba, a mossi törzsek öröklött hatalmú vallási uralkodója. Az a mendemonda járja, hogy ha valaha szemébe néz unokatestvérének, a világi fejedelemnek, egyikük meg fog halni.

halálosan sápadt, fehéres szürkesség követi a város falain, mint az a félvilágosság az eliziumi mezőkön, amelyet sosem vált fel többé hajnalodás. Az ember didereg várakozás közben, mert az éjszakák hidegek Timbukuban, kutyák ugatnak, a galambok és a műezzinek kiáltanak és a nap fölkel tüzes forrósággal. Napnyugta felé a lassú rézsutos sugarak nem adnak már meleget, hanem a lágy, fényes arany ragyogás órája ez és utána a város falai levendulaszínűvé és mélyen izzó bíbor-színűvé válnak.

— Most már kicsit késő van cocktailt inni, — mondta Père Yakouba, amint visszavezetett minket az utcák sötétedő útvesztőjén keresztül. — Boubekar már biztosan várja Magukat vacsorával és azt fogja hinni, hogy eltévedtek. Mindenki eltéved a sötétben Timbukuban. Jöjjenek el holnap mind a ketten.

III.

— Ezt a lépcsőt már húsz éve meg akarom csináltatni, — mondta Père Yakouba, — de sosem mertem belekezdeni. Mert ha egyszer elkezdem, akkor majd kijavítom a háztetőt is, üvegablakokat tétetek fel, veszek egy fürdőkádat, meg egy ágyat és meg fogok halni benne, amint meg is érdekelném, reumában. Az emberi elme talán az egyetlen dolog, amely nem kockáztatja azt, hogy elromlik, ha javítgatják és még annak is megvannak a kockázatai.

Père Yakouba háza, ezzel a sötét agyagl lépcsővel, rablóbarlang volt és mégis nagy, kétemeletes palota, súlyos agyagfalakkal, világosságnélküli folyo-

sókkal, létrákkal, titokzatos belső udvarokkal, ahol az öszvérek állhattak és ahol el lehetett rejteni Ali Baba olajtömlőit. Ha át lehetne tenni Coney Islandbe, a newyorki városligetbe, a gyerekek megőrülnének örömkömben. A felnőttek, akik gőzfűtés, villamoskapcsolók, folyó hideg-melegvíz nélkül nem élhetnek, esetleg csodálkoznának rajta, hogy akár csak az öszvérek is hogyan tudnak elég kényelmet találni egy ilyen helyen, de azért boldog emberek laknak benne, amit nem lehet mindig elmondani Long Island és Cincinnati palotáiról.

Az alsóbb udvarban találkoztunk Salamával, Père Yakouba szeretett feleségével, aki most már igen terjedelmes fekete asszony és csak úgy sugárzik belőle a hozzáértés, a jóság és az anyai szeretet; leánygyermekai és unokái veszik körül, köztük egy nő, aki éppen újszülött csecsemőjét szoptatja, más felnőtt lányai varrnak, mialatt meztelen porontyaik a földön játszanak. Több leánya férjhezment, azoknak a gyermekei talán sosem fogják látni a patriarkális házitűzhelyet Timbuktuban, szétszóródtak a világba, mint Izrael törzsei. Az egyik leánya férjhezment egy skót mérnökhöz, Ausztráliába. Egy másik tanítónő Madagaskarban. Több fia áll a francia afrikai kormányzat szolgálatában, egy fia a párisi egyetemen van, mások Európában üznek különböző foglalkozásokat. Salama maga, aki Père Yakoubával annak idején mind keresztény, mind mohamedán rítus szerint megesküdült, harminc fiút és lányt hozott a világra. És most itt ült a nagy fekete anya, gyermekei tiszteletétől körülvéve, palástosan, mint egy kövér, öreg anyacsászárnő, a ház úrnője, füléből ezüsbefoglalt borostyángolyók

függtek, akkorák, mint egy mogyoró és kövér mez-telen lábán aranyos bokaperecek voltak.

A földszinten, ahol Salama uralkodott, az élet tisztára klasszikus módon folyt, Európa nem érintette ezt a világot. Az agyagpadlón gyékények és szőnyegek, öreg rabszolgák sütnék-főznek a nyílt udvarban, ahol egyúttal a kisebb háziállatok is laknak.

Fent a második emeleten az élet szintén klasszikus volt, amennyiben nagyobbára a terraszos tetőn folyt le, de itt kettős értelemben volt klasszikus, mert a terraszra nyílt Père Yakouba dolgozószobája és könyvtára, székekkel, asztalokkal, pipaállványokkal, könyvekkel, egy öreg tudós oduja, melybe agyaglécso vezető föl minket (ez az a lépcső, amelyet húsz éve ki kellene javítani). A könyvtár olyan köteteket tartalmazott, melyektől minden hajuk szála égnek állt volna azoknak az embereknek, akik automatikus kultúrájukat éppúgy, mint automatikus jégszekrényüket, őrzöngő hirdetések alapján szerezték be. Azt tudtam, hogy Père Yakouba elsőrangú tekintély az arab irodalomra és az afrikai nyelvjárásokra vonatkozólag, az utóbbi lévén a specialitása, de a polcok, öreg, agyonolvasott könyvekkel telten, hatalmas alapműveltségről tanuskodtak; ott volt Aristoteles, Plátó és a görögök, görögül; a latin költők és az egyházatyák latinul; az ótestamentum héberül és az újtestamentum görögül; német és olasz klasszikusok is németül és olaszul; és angolul a régi nagy neveken kívül Tom Sawyer kalandjai, Gulliver utazásai, Tamás bátya kunyhója, Robinson Crusoe.

Külön kis polcon állt egy tucát kötet, amit ő maga írt Párisban jelentek meg; az utolsó közülük

technikai mű, Tímbuktu iparművészetéről. Ő maga illusztrálta saját ceruza- és tollrajzaival. Megfigyeltem, hogy ezeket a könyveket mind, mint „Dupuis-Yakouba“ írta alá; és mikor kivezetett minket a terrasra és előhozott egy palackgyűjteményt, mely éppoly félelmetes volt, mint a könyvtára és leültünk, hogy Berger-t igyunk és elnézzünk a város háztetői felett, megkérdeztem tőle, miért használja ezt a kettős nevet?

— Dupuis — felelte — a családi nevem és el fogom Magának mondani azt is, hogy hogyan kaptam a Yakouba nevet és hogy mennyire nem tetszett nekem. A Rend helyettes generálisa magával vitt engem és még néhány fiatal szerzeteskét, akik még nem szoktuk meg a szoknyánkat, hogy bemutasson minket néhány mohamedán méltóságnak, fönt éjszokon. Én voltam köztük a legfiatalabb és a legjelentéktelenebb. Egy öreg kádi rám mutatott és azt mondta:

— Ez kicsoda?

Arabul beszóltunk, és a helyettes generális — aki alig ismert engem és bizonyára soha nem törte a fejét azon, hogy milyen néven szenteljenek engem fel — azt felelte:

— Ez Père Yakouba.

Tudnia kell, hogy Yakouba Jákob arab megfelelője és olyan név, amit arab földön senki sem visel, csak a zsidók.

Mikor visszamentünk a kolostoriskolába, azt mondtam:

— A zsidók Isten választott népe és Jákob nagy ember volt, de minthogy én történetesen keresztény franciának születtem, nem egészen értem, miért akar belőlem zsidó szerzetest csinálni?

A helyettes generális nevetett és azt mondta :

— Tulajdonképpen fogalmam sincs róla, hogy miért éppen ez a név csúszott ki a számon, de ha már egyszer Père Yakoubának neveztem Önt, Père Yakouba is fog maradni.

Így lettem Père Yakouba és Père Yakouba is maradtam, annak dacára, hogy a szerzetesi ruhát már rég levetettem.

Az jutott eszembe, bár nem mertem elmondani, hogy a helyettes generális nem is sejtette, milyen profétikus módon választotta ezt a nevet, mert amint minden kegyes bibliaolvasó jól emlékszik rá, Jákob nagyszámú ivadék atyja volt. Nemcsak két feleségének, Leának és Ráchelnek, hanem azok két fiatal szolgálólányának az együttműködését is igénybe véve, ő nemzette Izrael törzseit.

És Père Yakouba nem tartozott azok közé az aposztata papok közé, akik a Tanban való kételkedésük miatt hagyták el az egyházat, hanem becsületesen elment, mikor felfedezte, hogy elsősorban férfi és csak azután szerzetes és ha később oly nagyszámú ivadék atyja is lett, mint Jákob, azért nagy tisztességben élt és megőrizte Istennel való békéjét.

Az is eszembe jutott, — a nélkül, hogy különösebb fontosságot tulajdonítanék neki, — hogy Père Yakouba, az egész ember, úgy ahogy ott ült előttem és ahogy kezdtem megismerni őt, egyike volt a legritkább jelenségeknek a fehér emberek közt, beleértve a szegényeket és a gazdagokat : boldog ember volt.

Boldogságának egyik titka talán az volt, hogy jó volt. Jó volt úgy látszik mindenkihez és kétségtávol csodálatosan jó volt mihozzánk. Jósága nem volt limo-

nádé-jóság, mert volt benne bizonyos humorérzék, mely néha szeszélyes volt és néha oly lármás, mint egy rabelaisiánus bikáé. „Légy jó és boldog leszel!” Az ilyen ostoba, iskolai füzetbe való laposságok néha csakugyan igazaknak bizonyulnak, feltéve, hogy az ember túlzásba viszi őket, amit ugyan nagyon nem helyeselnek a tanítók.

Mindenesetre ő már ilyen volt. És elmondta nekem többek közt, hogy nem szándékozik sehová sem menni innen. Harminc év alatt egyszer tért vissza Európába, Párisba és szülőfalujába, Chateau-Thierry közelében, — de honvágyat érzett Timbaktu iránt és rövidre fogta a látogatását. Egyszer rábeszélték, hogy megint Európába menjen, le is ment ezer mérföldnyire a Nigeren, onnan tovább a dakari kikötőbe, föltette a poggyászát a gőzhajóra — és azután viasszaladt Timbuktuba és még csak a pénzét sem kérte vissza a jegyért.

Csak Timbuktuban volt odahaza, de ott azután egészen odahaza volt. És mert annyira szerette ezt a várost és olyan kedves volt hozzánk, mi is kezdtük megszeretni, sőt meg is érteni, — ha csak egy kevéssé is — rajta keresztül. A házában tett látogatást követő délután elvitt engem régi barátjához, Achmed Baba Ben Sidi Labas-hoz, a kádihoz, aki a város legfőbb néger személyisége volt, a polgármester és a bíró funkcióit egyesítette. Kövér, öreg ember volt, nagyon fekete és hat láb magas, turbán és finom fehér vászonból való köpeny volt rajta, mellét francia kitüntetések fedték. Nem beszélt franciául és sose volt Párisban, mégis a Becsületrend lovagja volt és az Akadémia tisztje. Ő és Père Yakouba — aki sosem tudta megmondani, hogy milyen kitüntetésekot kapott és milyeneket nem, sosem hordta őket — olyanok voltak, mint két öreg testvér. A kádi

ragaszkodott ahhoz, hogy a nagy, alacsony, szőnyeggel takart diványra üljek, ami túlságos kitüntetés volt, minthogy ő csak egy egyszerű háromlábú székre ült, míg Yakouba a divány szélére kuporodott felhúzott lábbal. Azután pedig rögtön elfeledkeztek rólam. Öreg emberek voltak, akik a régi nagy napokról pletykálkodtak, és én senki se voltam. Csak akkor vettem észre újra, amikor egy szolgálta édes italokat és mézeskalácsot hozott.

Akkor Père Yakouba elmondott nekem egyet-mást öreg barátjának a történetéből, ami Timbuktunak a franciák által történt végleges meghódításával függött össze. Ez az esemény egy emberöltővel régebben ment végbe és az öreg ember is szerepet játszott benne. Timbaktu akkor szabad mohamedán néger város volt, de teljesen ki volt szolgáltatva a tuaregeknek, akik rabolták és fosztogatták. Ezek a rablóhadak oly gyakoriak lettek, hogy a gazdag timbuktuiak álöltözetben jártak és kint laktak szalmakunyhókban a külvárosokban, mialatt a tuaregek lovaikat az ő palotáikban kötötték ki. Egy dervis elmondta ennek a Sidi Labasnak, hogy azt álmodta, hogy fehér embereket látott, amint tisztító tűzzel feljöttek a folyón, és attól kezdve az oroszlán és a bárány békésen éltek egymás mellett Timbuktuban. Ben Sidi Labas lement a folyón és segített felhozni a franciákat. Így jöttek ide a franciák, nem hódították meg a fekete Timbuktut, hanem inkább megmentették a tuaregektől. Ben Sidi Labas, — aki most kádi és Isten szolgálja, jó szolgálatot tett a franciáknak is és saját népének is és megérte szolgálatainak bőséges jutalmát. Ha Père Yakouba volt Timbaktu legjelentékenyebb fehér polgára, a kádi volt kétségkívül a legjelentékenyebb fekete.

A mecset imámja, akit ezután látogattunk meg, — de aki csak Isten szolgája volt és nem is voltak ki-tüntetésesei, — varrással is foglalkozott, hogy biztosítsa megélhetését. Háza szegényes volt, maga a mecset is kopott és leromlott, ámbár most is jöttek még imád-kozók, de beérték azzal, mint a sivatag lakói általában, hogy akármilyen kopott szőnyegen vagy gyékényen mondják el imájukat.

A kádi palotáján kívül a leggazdagabb ház, ame-lyet meglátogattunk, a kovács háza volt. Ez a kovács sovány kis arab volt, bozontos szakállal, a kovács-ságon kívül ráadásul arany- és ezüstműves is volt. Katie eltört egy szarukeretes, vagyis inkább celluloid-keretes szemüveget, amit olvasáshoz használt és egész Francia-Nyugat-Afrikában nincs egyetlenegy optikus sem. A kovács egy óra alatt megcsinálta, úgy hogy mikroszkopikus nagyságú lyukakat fúrt belé és azokon ezüst szálát húzott keresztül. A kovács ajtaján nem volt semmi cégér és házának alsó része üres volt, ki-véve a szerszámokat a belső udvarban, de mikor fel-mentünk az emeletre és a terraszra, láttuk, hogy azok költségesen vannak berendezve. Bőrzsákokat és kincses-ládákat hozott elő, amelyekből karpereceket, gyűrűket, fülkarikákat, töröket, amuletteket, tuareg lakatokat, nyakláncokat és miegymást vett elő, nagyobbára saját műveit, ezüstből, aranyból és rézből. Néhányat megvettünk, árai elfogadhatóak voltak, de nem olcsók.

Ilyen privát módon folyt le itten minden adás-vétel, kivéve a mindennapi tárgyakét a bazárban és az utcákon és az európai áruházakban. Egész Tim-buktu — magyarázta Père Yakouba — nagy titkos piac, de ezt a látogató nem sejti, mikor utcáin bolyong.

Hasonlóképpen áll a dolog az iparral. Sehol semmi cégér, semmi műhely, semmi ipartelep, semmi üzem nem látható.

— Az emberek idejönnek, — mondta Père Yakouba — és mikor elmentek, azt mondják, hogy mi lusták vagyunk, éldegélünk vályogházainkban és egész nap nem csinálunk semmit. Ezt hányják a szemünkre, pedig micsoda paradicsom volna, ha igazuk volna. Képzeld el, ha az ember úgy élhetne, hogy sose kellene dolgoznia! De Timbuktuban — éppúgy, mint máshol — dolgoznunk kell, hogy megéljünk, csak hogy mi saját házaink belső udvaraiban dolgozunk és sosem akasztunk ki cégért. Vannak itt takácsok, kelmefestők, műhímzők, tímárok és kádárok és finom bőrben dolgozó mesterek, ácsok, cipészek, fazekasok, kosárfonók. Azokban az órákban, amikor Timbaktu kihaltnak látszik és az utcák, amint Maga mondja, olyanok, mint az egyiptomi temetők, ezek mind dolgoznak a belső udvarokban.

A következő napokon elvitt minket, hogy megnézzük egyenként ezeket az iparosokat, akik valamennyien kézzel vagy pedig primitív, középkori szerződésekkel dolgoznak. Volt, hogy éppen henyéltek, sőt szemérmetlenül aludtak, sohasem siettek, látszólag meg voltak elégedve munkájukkal és egy hónapot is rászántak, ha kedvük volt, hogy befejezzenek, kicsiszoljanak és feldíszítsenek egy olyan tárgyat, amit, persze kevésbé szépen, géppel egy perc alatt el lehet készíteni.

Ilymódon Timbaktu — mely érkezésünkkor oly titokzatosnak és kihaltnak látszott — Père Yakouba vezetése mellett élő emberek élő városává lett. Néha,

amint vele sétáltunk kora reggel és késő délután, megmagyarázta nekünk a házaló asszonyok különböző utcai kiáltásait és biztatott minket, hogy kóstoljuk meg árujukat.

Reggel asszonyok járnak mindenfelé házról-házra és kosárban viszik a takulát, Timbuktu kenyerét, amelyet kupolás agyagkemencékben sütnek, héjjal őrölt egész búzából, az alakjuk kerek korong, mintegy hat hüvelyk átmérőben és egy hüvelyk vastag. Az asszonyok azt kiabálják :

— Kara ha ! Nda Yerkoj ! Kaera tyi alawa — (Sárga kenyér ! Isten bizony itt a sárga kenyér ! A sárga kenyér mindenkinek a szíve vágya !)

A kenyér két francia souba kerül és nagyon élvezetes melegen, amint a kemencéből kijött, olvasztott vajjal vagy mézzel.

Az asszonyok, akik furmét árulnak, bablisztból készült gombócokat, forró zsírban megbarnítva, mint a reszelt burgonyát, azt kiáltják :

— Furme ! Ha ! Nda salaman. Gomni go banda ! Ya ! (Babgombóc ! Ha ! Ettől jön a békesség és a jó egészség !)

Akik alfintát vagyis kicsi, reszelt rizssüteményeket árulnak, nem nevezik árujukat néven. Csak azt kiabálják :

— Dyi — dyi dundo ! (Forró és zsíros !)

Ugyanígy tesznek az asszonyok, akik me-korbót, mézbemártott süteményeket árulnak ; azt kiabálják :

— Idye meyra yo ! (Hé, gyerekek ! Gyertek és vegyétek !)

Vannak alkatyi nevű nyolcas alakú sütemények is, melyeket vajban sütnek ki és becukroznak. Ezeknek

az árusai azt kiáltják, tekintet nélkül, hogy az évnék milyen szaka van :

— Alkatyi ! Ha ! Me-ferkoy oy ! (Sütemény ! Egyétek és szegjétek meg bőjti fogadalmatokat !)

Az árusok, akik durva lisztből és mézből készült bonbonokat árulnak, amelyekbe hasis van keverve, becsületesen azt kiáltják :

— Har ber dobu, idye kayne ollondi ! (Jó ez az erős embereknek, de bolondság a gyermekeknek !)

Timbuktuban az elevenség napnyugta felé és a szürkületben éri el tetőfokát, amikor ezek és más házalók kiabálnak és eladják kicsi árujukat, de majdnem rögtön, amint besötétedik, az egész város olyan lesz, mint a sír. Sehol sincs utcai lámpa, és kilenc óra felé már rendszerint sehol sincs semmi világosság. Ezért volt az, hogy megérkezésünk éjjelén eltévedtünk, pedig a város csakugyan az orrunk előtt volt. Ugyanez a dolog sokszor megesett, természetesen mindig ilyenkor, — mint most — mikor újhold volt, olyan emberekkel is, akik évek óta ott éltek.

Yakouba házának a tetején beszélgettünk, mikor besötétedett. A fiatalember, aki nem volt Arthur Livingstone, azt mondta, hogy vele is megtörtént egyszer, mikor egy éjszaka vadászni ment három néger katonával, akik pedig Timbuktuban születtek és azt gondolták, hogy sokmértöldnyi körzetben minden zeget-zugot ismernek.

— Timbaktu környékén úgy vadásznak éjszaka, — magyarázta, — hogy a homlokukra a szem fölé felkötnek egy acetilén lámpát, amelynek a csöve a zsebben lévő tartályhoz vezet. A sugarak odavonzzák a vadállatokat és az ember csak a szemük csillogását látja, a nélkül,

hogy a testüket meg tudná különböztetni. Nagyon izgalmas dolog, az embernek az állat szeme közé kell lőnie, a nélkül, hogy tudná, hogy egy nyúl vagy egy orosz-lán, és néha — bár az utóbbi években elég ritkán — a végén derül ki, hogy orosz-lán volt. Rendszerint sakál. Elég az hozzá, — mondta a fiatalember, — hogy öt-hat mérföldet mentek a sötétségben, amint azt régebben már többször megtették, de ezúttal visszafelé jövet eltévedtek, kifogyott az acetilénjük és nem tudták megtalálni Timbuktut. Oly alaposan eltévedtek, hogy lefeküdtek, hogy megvárják a reggelt és mikor hajnalodott, hát a parancsnok zöldséges kertjének a szélén voltak.

— De ez semmi ! — vágott közbe Père Yakouba. — Ép ilyen könnyen eltévedhetnek a városon belül is. Hajlandó vagyok fogadni, hogy lámpa nélkül, sőt akár lámpával is, Maga például nem tud visszatalálni a házamból a karaván-szerályba, miután a lámpák elaludtak,

Ezt lehetetlennek tartottam. Már sokszor tettem meg ezt az utat oda és vissza — igaz, hogy sohasem sötétben, lámpa nélkül — és azt gondoltam, hogy ismerem már az utcákat, és ha netalán el is tévesztenék egy fordulatot, akkor is meg kell, hogy találjam az utamat a csillagok alapján. Sokat vitatkoztunk erről, és végül is fogadtunk egy üveg pezsgőbe, és megegyeztünk, hogy másnap este mind a négyen Père Yakouba háztetőjén vacsorázunk, azután a fiatalember hazakíséri Katiet a lámpával és én megpróbálok egyedül hazamenni.

Biztos voltam a dolgomban, a csillagokban bízva. Nappal rendszerint negyedóráig tartott ez az út, nem tovább. Ők csúfoltak engem és azt mondták :

— Isten vele! Reggel majd találkozunk! — És Père Yakouba felajánlott nekem egy takarót, hogy ne fázzam, mikor a homokban alszom. Megvártuk, amíg Katie hazaérkezett és eloltotta a lámpát a karaván-szerályban, amint megállapodtunk. Nagy önbizalommal indultam el; valahol rossz helyen fordultam be és keskeny fekete sikátorokba jutottam, falak között, amelyek teljesen egyformák voltak és amelyeket sosem láttam azelőtt. Főladtam, hogy házak vagy ismerős utcarészek alapján tájékozódjam, és a csillagokra bíztam magam, — amennyire csak lehetett, igyekeztem magam a gyakorlótér és a karaván-szerály irányában tartani. De útvesztőben voltam és folyton cik-cakban kellett mennem.

Végül a háztömkelegből kiértem a tiszta homokba és ott volt előttem a sivatag, és ott volt, alacsonyan és sötéten, néhány homokbuckán túl, valami, amire azt hittem, hogy a karavánszerály. De valahogy messzebb volt, mint kellett volna lennie és mikor odaértem, hát csak egy másik homokbucka volt. Megfordultam és visszanéztem, de hol volt Timbuktu? Homokbuckák és fekete árnyékok mindenfelé és mind egyformák. Súlyosbította a helyzetet az, hogy nem volt egészen kormosötét. Láttam a kezemet az arcom előtt, és a távolabbi dolgokat, bizonytalan módon, mert a sivatagi csillagfény világított. De minden egészen egyforma volt. Sikerült visszafelé indulnom a csillagok nyomán; visszaértem a város határáig, de azok a falak, amelyekhez most értem, nem azok a falak voltak, amelyeket elhagytam.

Kilenc órakor indultam el, egy tizenöt perces sétára. Most már tizenegy óra mult, amint egy gyufa

fényénél megnéztem az órát, és alaposan meg voltam leckéztetve. Nem volt semmi értelme, hogy visszamenjek a labirintba, és még kevesebb értelme volt annak, hogy kimenjek a sivatagba és Timbuktut is elveszítsem. Leültem a fal mellé és rágyújtottam egy cigarettára. Az éjszaka ugyan hideg volt, de a hajnal nagyon szép volt...

A pezsgő — ízlésem szerint — túlságosan édes volt, de Père Yakouba azt mondta, hogy kitűnő, és hogyha revancheot akarok venni, próbáljam meg még egyszer, hajlandó egy tucat üvegben fogadni, hogy kedvet kapjak, — csak ahhoz ragaszkodott, hogy vigyek magammal párnát és takarót.

IV.

Akár még egy hónapig is Timbuktuban maradtunk volna, vagy akár mostanig is, a karavánszerályban lévő denevérek dacára, ha Katie kissé hirtelenül nem határozott volna másképp.

De újévet követő reggel, miután az éjszaka megbeszélte a dolgot Yaóval, úgy döntött, hogy már eleget láttunk a városi életből és jobb lesz, ha visszamegyünk az erdőbe, ahová én való vagyok.

Azt mondta :

— William, én nagyon szeretem Père Yakoubát és tudod, hogy mennyire szeretem, ha jól érzed magad. Mind a ketten bájosak vagytok, bizonyos fokig, de ami igaz, az igaz, és én azt hiszem, hogy nagyon rossz hatással vagytok egymásra és hogy el kellene menni; és ha éppen mindent tudni akarsz, Salama ugyanígy gondolkozik. Azt mondja, nem látta Père

Yakoubát ilyen állapotban mult év július tizennegyediké óta.

Az előtte való nap újév napja volt, amennyire vissza tudtam rá emlékezni; és az volt a tervünk, hogy néhány divatos újévi látogatást teszünk, — Katie, Yakouba atya és én, és az a fiatalember, aki nem volt sem Arthur Livingstone, sem angol régész, — a timbuktui előkelőségeknél. Az első látogatás, reggel tíz óra körül, Fourré ezredesnek szólt volna, a térparancsnoknak, aki igen figyelmes volt irántunk, petrezselymet küldött nekünk és kölcsön adott néhány tevét és ebben az órában szokott hivatalosan fogadni. Úgy volt, hogy én elmegyek Père Yakoubáért és azután találkozunk Katievel és a fiatalemberrel fél tízkor a fűszeresboltban. Miután meglátogattuk az ezredest, meg akartuk látogatni a főkádít, az imámot, a kovácsot, aki megcsinálta Katie szemüvegét, a fehér orvos feleségét, stb., stb. Késő délutánra teára voltunk hivatalosak a tanítóhoz, aki egy tenniszpartit is kilátásba helyezett.

Katie Boubekar segítségével kivasalta legszebb ruháját, rajtam pedig egy új nadrág volt, amelyre rendkívül büszke voltam, mert épolyan volt, mint Père Yakoubáé, az a bizonyos lengő arab fajta, nagyon bő, Mamadou Machine csinálta, a város legjobb szabója, pontosan Père Yakouba nadrágja mintájára. Mamadou kövér fekete ember volt, az üzlete egy vályogházban volt, ami úgy nézett ki, mint egy istálló, de három varrógépe volt, egy Singer, egy Vesta és egy német típusú, amelyet Titánnak hívtak és azonkívül volt három felnőtt fia, akik mezítláb hajtották a varrógépeket. Az egyik fia elkísért Daviot üzletébe, ahol

megvásároltuk és én kifizettem a szövetet, a gombokat, bélést, sőt még a cérnát is. Azután visszatérve a szabóüzletbe, megállapodtunk a munka díjában, Père Yakouba ellenőrzése mellett, úgyhogy végül is kilenc frankban egyeztünk meg. A nadrág újvra elkészült és hatalmas sikere volt.

Így hát újév reggelén kilenc óra felé, miután másodízben öltöttem nyakkendőt Afrikában, kimentem a napra, hogy elmenjek Père Yakoubáért és elvigyem a randevú helyére. Katiet a fiatalembernek kellett odakísérnie. Amint útközben elmentem a fűszeresbolt mellett, eszembejutott, hogy szép volna, ha valami kis újévi ajándékot vinnék Père Yakoubának, és tanácsot kértem Daviottól, aki azt mondta, hogy egy üveg Amer Picon a legszebb újévi ajándék.

Salama — mint mindig — csupa mosoly és jószág volt és azt mondta, hogy Père Yakouba a háztetőn vár engem, menjek fel hozzá. A háztető így reggel rendkívül kellemes hely volt, mert a keleti oldalán levő magas fal árnyékot adott neki, nyugat felől pedig kilátás nyílt a többi háztetőre és terraszra.

De a tanítónak is eszébejutott, hogy egy kis újévi ajándékot küld Père Yakoubának és ez az ajándék történetesen egy üveg Pernod volt és kibontatlanul állt az asztalon két pohár és egy korsó víz mellett, várva az érkezésemet. Úgy, hogy most két kibontatlan üvegünk volt. Ez nagy probléma volt. Père Yakouba rámutatott, hogy bizonyos fokig udvariatlanság lenne a távollévő tanítóval szemben, ha nem nyitnánk ki a Pernod-t és határozott udvariatlanság lenne velem szemben, ha nem nyitnánk ki a Picont. Így hát elhatároztuk, hogy mind a kettőt kinyitjuk és mind-

Az előtérben öt fiú nőnek öltözve, nő-utánzó tánc közben.
A fiúk kilenc-tizennyolc évesek.

egyikből iszunk egy kortyot, mielőtt elmennénk Katie-ért és a fiatalemberért a fűszeresboltba.

Nem sokkal később egy kis szerecsenfiú jött fel a háztetőre és levelet hozott Katietől, melyben az állt, hogy ő már ott van a fűszeresboltban a fiatalemberrel és hogy már el is mult 10 óra és minthogy 10 órára az ezredesnél akarunk lenni, stb.

A kisfiú alkalmatlan időben érkezett, mert Père Yakouba éppen kihozta Szent Ágoston Vallomás-ainak latin szövegét és azt a különös fejezetet fejtegette, amelyben a szent elmondja, hogy az mentette meg őt Rómában a pantheizmustól, hogy eltűnődött, lehet-e az, hogy egy verébben ugyanannyi legyen Istenből, mint egy elefántban. Így hát bocsánatkérő levelet írtunk Katienek a késedelmünk miatt és azt mondtuk, hogy csak menjen előre a fiatalemberrel az ezredeshez és mi majd ott utólérjük őket.

Időközben egészen véletlenül felfedeztünk egy hűsítő italt, amely tudtommal még nem lett kipróbálva más nem-prohibicionista helyeken, jöllehet az ötlet kézenfekvő. Az ital egyenlő mennyiségű Piconból és Pernodból állt, meg egy kis vízből. Nagyon kellemes, mert a Picon keserű, viszont a Pernod sokkal édesebb, mint a régi abszint és ezáltal kissé émelyítő.

Egy kis idő múlva egy másik szerecsengyerek jelent meg, ezúttal Yao kíséretében, aki újévre felvette a fehér ruhát, amit tőlem kapott és ő is nyakkendőt öltött. Azt mondta, hogy Madame már megúnta a várást és elment a fiatalemberrel az ezredeshez és hogy nagyon haragszik és hogy amit csinálok, az igazán nem jó.

Yao érkezése hasonlóképpen alkalmatlan időben történt, mert Szent Ágostonról most már áttértünk

más misztikus egyházatyákra, többek közt Aquinói Szent Tamásra és megvitattuk az ő tudós elméletét az angyalok intimebb testrészeire vonatkozólag, ami magában foglalja azt a problémát, hogy vajjon az angyalok képesek-e egymásközt párosodni, mint az ördögök, vagy pedig csak az emberek lányaival tehetik azt. Így hát azt mondtuk Yaónak, hogy menjen el az ezredeshez vagy legalább is az ajtajához és keresse meg Madame Katiet és magyarázza meg neki szépen, hogy most már késő volna elmennünk az ezredeshez, valósággal udvariatlanság lenne, hanem majd azután találkozunk vele és a fiatalemberrel a fűszeresboltban és mind együtt elmegyünk a kádihoz, az imámhoz és a kovácshoz, aki megcsinálta Katie szemüvegét.

Igen rövid idő múlva megint jött egy kis szerecsenygyerek és ezúttal magával hozta a fiatalembert, aki nem volt angol régész, de ennek dacára elég jól beszélt angolul, és aki azt mondta, hogy most már dél van, most már késő van ahhoz, hogy valahová látogatóba menjünk, és hogy Katie visszament a karaván-szerályba ebédelni és azt üzente nekem és Père Yakoubának, hogy menjünk a pokolba.

Ettünk ugyan egy falat kecskesajtot és egy kis kenyeret a háztetőn, de az ebéd említése újra éhessé tett minket és a nap fent volt a fejünk felett: ezért elhatároztuk, hogy bemegyünk a könyvtárba és Salama felküldött nekünk egy edényben stew-t, annak egy részét megettük és rájöttünk, hogy nagyon kellemes volna aludni egyet, mielőtt elmegyünk Katieért és a fiatalemberért, hogy elvégezzük a délutáni látogatásokat. Így hát lefeküdtünk szép gyékényekre a könyvtár padlóján, hogy aludjunk egyet.

Egy idő múlva megint jött egy kis szerecsenygyerek és elhozta Katiet, a fiatalembert, Yaót és Salamát is. Salama és Katie nyilván beszéltek rólunk a hátunk mögött, pedig nem szép, ha a feleségek ilyesmit tesznek és mindig kellemetlenségre vezet.

Salama mondott valamit Père Yakoubának, amit nem értettem, de azt hiszem, nagyobbára ugyanaz lehetett, mint amit Katie mondott nekem, vagyis, hogy már fél hat van és vége van az újévnek és hogy mi megígértük egy csomó embernek, hogy meglátogatjuk őket és a helyett itt fekszünk a földön. Pedig nem is feküdtünk a földön, szép gyékényeken feküdtünk és édesen aludtunk. Egyáltalában nem úgy feküdtünk ott, mint ahogy Salama és Katie beállították a dolgot. De nem lehetett velük beszélni és sokkal jobban felfújták az ügyet a szükségesnél.

Szerencsére néhány vendég érkezett és mind kimentünk a terraszra, mely most megint hűvös és kellemes volt. Père Yakouba mindenkire aranyos volt és kérte Katiet és Salamát, hogy ne veszekedjenek velünk, és mindnyájan vermouthis ittunk és nagyon szép volt a háztetőn, a többi háztetőn az emberek arab dalokat énekeltek és lantjukon játszottak és nemsokára a műezsinek elkezdtek kiáltani a minarétekről és Katie mosolygott és ő is ivott egy kis vermouthis és kedvesebb volt, mint valaha. És mikor besötétedett és Yao meggyújtotta a lámpákat és visszamentünk a karaván-szerályba, még mindig nagyon kedves volt hozzám, ép olyan kedves, mint a többiekhez és nem szólt egy szót sem az elmaradt látogatásokról.

Csak másnap reggel, miután oly sokáig hagyott aludni, ameddig csak akartam és miután megittuk a

kávénkat és elszívtuk a cigarettánkat, csak akkor vettem észre, hogy Yao kezdi becsomagolni a holminkat.

Még egy öszvérkaraván, további víziút a Nigeren, az automobilunkat megtaláltuk Moptiban és mielőtt a hétnek vége volt, délkeletnek döcögtünk a hegyek felé, el Bandiagara sáncai mellett, a magaslatok felé, ahol azt beszélik, a legendás habbek laknak, a sziklaklakók és phallusimádók, Nyugati Közép-Afrika legkevésbé ismert és legkülönösebb fajtája.

Negyedik rész

A SZIKLÁK NÉPE

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

I.

Dr. Johnson, a nagy angol lexikoníró, írt egyszer egy könyvet az országról, ahol az asszonyok mennek elől a háborúba, mialatt a férfiek otthon maradnak, gyermekeket szülnek és szoptatják azokat. Minthogy azonban ez ellentétben állt a tisztességes angol szokásokkal, továbbá, minthogy nem sikerült ennek az országnak a helyét megjelölni, joggal következtettek arra, hogy Dr. Johnson csak csúfot űzött az angolokból.

Sietek ezért leszögezni, hogy a habbe nép hegyeinek és szikláinak a helyét könnyen meg lehet jelölni Afrika bármely nagy térképén, ha az ember egyenes ceruzavonalat húz Bandiagarától keletre és egy másik egyenes ceruzavonalat Timbuktutól délre: a habbék ott laknak, ahol a két ceruzavonal keresztezi egymást és szokásaik nem kevésbé tótágast állók, mint azok, amelyeket Dr. Johnson írt le Rasselasában. Továbbá, ha az ember oda akar menni, majdnem az egész utat automobilon teheti meg a nyugati parttól, hála a hősiesség építő mániajának, melyet a francia gyarmatosok Julius Caesartól örökölték, aki ép ilyen hihetetlen helyeken keresztül épített utakat, mikor Gallia még ép olyan vad volt, mint Afrika.

De amikor odaér az ember, akkor hirtelen az út végén van és egyúttal a világ végén is, azon a helyen,

ahol lelógathatja lábát, mert a tájék hirtelen leesik az űrbe és függőleges lesz. Ha az ember elejt egy borsót, az egy mérföldet esik, és sűrűn lakott városok mellett esik le, melyek úgy kapaszkodnak a sziklába, mint a fecskéfészkek az ereszre.

Bolond tájék ez, függőlegesen épült városaival, szikláival, sáncaival és szakadékaival, alagútjaival, barlangjaival, köteleivel, végtelen meredek kőlépcsőivel, melyek csodálatos módon vezetnek föl az égbe, mint Jákob lajtorjája.

De nemcsak a tájék teszi, hogy az ember azt hiszi, hogy megbolondult és gyanakszik, hogy valami erőszakos negyedik dimenziós einsteini trükk átvitte egy másik bolygóra. Az emberek, akik ezt a tótágast álló országot lakják, ép olyan tótágast álló bolondok az étellel szemben elfoglalt bizonyos alapvető nézeteikben — vagyis bolondok, ha mi épeszűek vagyunk.

Az ember ezt csak fokozatosan fedezi fel, de az első perctől kezdve olyan dolgokat lát, amik bámulatba ejtik.

Amint egy szerpentinúton sziklák és terméketlen földek között Sanghához közeledtünk, egy városhoz, melyet ugyan primitív afrikai négerék építettek, mégis kísértetiesen olyan volt, falaival és tornyocskáival, mint a régi keresztes lovagok egyik vára, elmentünk egy nagy kőoltár mellett, amelyről egy tíz láb magas, kissé megdőbbentő, agyagból formált tárgy emelkedett fel. Még a legtudósabb professzorok vagy a legártatlanabb idősebb kisasszonyok sem nézhették volna, még véletlenül sem, májusfának, obeliszknek vagy Kleopátra tűjének. Büszke teteje ízlésesen fűvel és vadvirággal volt díszítve és a fiatal Endyali Doli, aki

elkísért minket a házhoz és együtt ült velünk a teraszon, megmagyarázta, hogy ez a „gyermekesek oltára“ és hogy a város gyermekei vitték oda a virágokat egy nemrég lefolyt vallásos szertartás megünneplése közben. Ő maga is vitt oda virágokat, mondta, amikor körülmetélték.

Endyali az öreg Dounairon Dolinak, Sangha urának és a Sangha-törzs főnökének huszonegy éves fia volt. Apjához ajánlóleveleket hoztunk és ő várt is minket. Amikor automobilunk megérkezett Sangha terére, lelkesen fogadták és üvöltő tömeg kísért bennünket egyenesen Dounairon házához, amely kétemeletes kastély volt kőből és agyagból, magas falú udvarokkal és istállókkal az udvaron belül. Az öregember, aki előzőleg beteg volt és még mindig szép prémmel letakart kereveten feküdt, örömmel látott minket, mert a leveleken kívül orvosságot is hoztunk, valamint sót, ruhaszövetet és egy nagy porcellán levesestálat, mert megtudtuk Bandiagarában, hogy már több, mint egy éve vágyódik egy levesestál után, minthogy eltörte az övét, amelyet egy utazó német ethnológus adott neki 1911-ben. A leveleket, valamint a levesestálat Monsieur Maugin küldte, a bandiagarai francia adminisztrátor, aki hosszú idő óta nagy barátságot tartott fenn a Doli-családdal, jöllehet évekig nem látták egymást.

Tulajdonképpen Maugin kedvéért fogadtak minket ilyen szívesen. És Dounairon fogalmai a vendégszeretetről ép olyan bőségesek és középkoriak voltak, mint a kastélya. Ezek igazi afrikai négerek voltak, ú. n. primitívek, a civilizációtól és a fehér gyarmatosok befolyásától még jobban el voltak szigetelve, mint a legsűrűbb ős-

erdőben lakó feketék és mégis egészen mások voltak, mint a többi fekete primitív, akiket ismertem, vagy akikről olvastam.

Dounairon házának a belseje és az életmód, amelyet mindenkitől függetlenül fejlesztettek ki, éppúgy, mint kastélyszerű külső építészetük — a kora-középkori Európa nyers és bőséges feudális életére emlékeztetett. Dounairon udvarában szép paripák álltak; világos-színű rézgombos nyergek és gyeplők lógtak a fafogasokról a szobákban; nehéz faasztalok és súlyos zsámolyok; prémes állatok bőrével fedett ágyak; jobbágyok, magtárak, gondosan öntözött kertek és mezők, a sziklák között lévő zöld réteken. Az előkelő emberek palástot hordtak itten és a parasztok szíjas zubbonyt. Ismétlem, olyanok voltak, mintha primitív négereket időben és térben áthelyeztek volna a korai Európa egyik hegyi várába.

Dounairon azt mondta:

— Készítettünk nektek egy házat Sanghában és a szakács már be is költözött. Én beteg vagyok, amint láthatjátok és nem tehetek meg értetek mindent személyesen, mint ahogy szeretném, de odaadom nektek a lovaimat és a fiamat, hogy teljesen a rendelkezésetekre álljon, ameddig csak itt maradtok a habbék országában. Ha szükségtok van valamire, csak szóljatok neki és ha meg akartok valamit nézni, ő majd megmutatja.

Endyali mosolygó, fekete, teltarcú fiatalember volt, álla közepén ici-pici szakállal, szűk hímzett sapka, fehér palást és színes bőrből készült cipő volt rajta. Rendkívül intelligens és választékosan udvarias volt, különösen Katiehez és nemcsak bambarául beszélt tökéletesen, hanem kitűnően beszélt a francia-néger

keveréknyelvet is. Ő volt az, aki elvezetett minket házukba és felügyelt behurcolkodásunkkor. Nagyon kedves modora volt és Yao, az „ezredes“, szörnyen elkényeztetett elefántcsont-parti sofőröm, aki rendszerint felhúzta az orrát, ha olyan embertől kellett parancsokat elfogadnia, aki fekete volt, mint ő, most maga is buzgólkodott, füttyörészve és helyeselve segített felerősíteni a függőágyakat, megtöltötte a karbidlámpákat, tréfálkozott Katievel, megbarátkozott a szakáccsal és azt mondta, hogy nagyon jó helyre jöttünk.

Ezt a házat azért építették, hogy kész legyen, ha egyszer majd a magas-voltai kormányzóságtól ide Sanghába költözködik egy fehér ember állandó lakosul. De tulajdonképpen évek hosszú során át nem volt egy fehér ember sem Sanghában, se máshol ezeken a sziklákon Bandiagarától keletre; sem most, sem azelőtt, kivéve ritka vendégeket.

Mi a város északi szélén voltunk; a házuk egy kicsi, sziklás hegyfok fölött emelkedett és nagyszerű kilátás nyílt a terrasról a meredek sziklás fennsíkokra, amelyeken automobilunk keresztülmászott. Endyali megmagyarázta, hogy mi Sanghába a fokozatosan emelkedő lejtőn jöttünk fel, de a város másik oldala a meredek szirt fölött függ. Ha az ember lóháton akar lemenni a szirt lábához, mondta, az egésznapos utat vesz igénybe és 20 mérföldnyi kerülőt kell tenni. De az alagúton és a lépcsőn, vagy a kötelek és létrák segítségével gyalog le lehet menni két óra alatt. Biztosított bennünket, hogy még nem láttunk semmit az igazi Habbe-országból. Majd holnap elkezdni megmutatni. Azt tanácsolta, hogy először is menjünk le gyalog a

lépcsőn. Később azután annyi hosszabb utat tehetünk, amennyit akarunk, lóháton.

A tájék, amely a szirtfokról tárult elénk, ahová Endyali másnap reggel elvezetett bennünket, olyan volt, mint egy eltorzult, de azért szép színpadi díszlet, melyet óriások építettek, akik álmodtak valamit a *Caligari Doktor* című filmről, Picasso képeiről, Carcassone bástyáiról, és mindezt egy helyre halmozták össze búvóhelyükön, a hold túlsó oldalán lévő hegyekben. Nem erős oldalam a tájleírás, de sehol a világon nincs még olyasmi, mint ez a Habbe-tájék, nincs semmi, amihez józanul hozzá lehetne hasonlítani. Hihetetlen véletlen, hogy ezek a feketék, Afrika bel-sejében, tisztára hasznossági okokból kifejlesztették ezt a fantasztikus építészeti stílust; annyira hasonlít ez ahhoz a romantikus középkori stílushoz, amelyet a meséskönyvekből ismerünk: bástyák, tornyok, várták és erődfalak, de a pusztá sziklaszirt élébe kapaszkodva, mint a darazsak vagy madarak fészkei, olyanok, mint rossz, romantikus fametszetek, amelyeket tehetségtelen és részeg angol művészek készítettek egy emberöltővel ezelőtt Tennyson Király-idilljeinek illusztrálására. A pilléres tornyok, amelyekben akár Merlin, Guinevere vagy Shalott asszonya is ellakhatott volna, tulajdonképpen magtárak. Az öreg ágyúk, amelyek kinyúlnak a várfalakból, csupán fából készült esővízcsatornák, a tompahegyű tornyok szalmával vannak befedve, a hasonlóság tiszta véletlen, de megdöbbentő. És ez az egész tótágast álló tájék sűrűn lakott.

Egy helyen, amint lefelé mentünk a lépcsőn, egy keskeny alagútszerű járatból kiértünk a nyitott

sziklapartra, félúton a Sangha-szirten lefelé, és innen kilátás nyílt mérföldekre, a sáncok csavaros vonalára, és Endyali megmutatta nekünk a városokat, amelyek a falon függtek, némelyik közelebb, másik távolabb, és megmondta a legnagyobbak nevét, amelyeket később meg szándékoztunk látogatni : Ireli, Ibi, Aru.

Én csak egyre azt mondogattam elképedve, neki és Katienek :

— Bizony Isten, ilyesmi nincs még egy a világon, — és Yao, az ezredes, aki velünk tette meg az utat (Timbuktu teljesen hidegen hagyta, sőt bosszantotta), mindegyre mormolt magában anyanyelvén, mint egy ember, aki meg van rémülve, és időnként azt mondta Katienek vagy nekem :

— Mon Dieu ! Mon Dieu ! Mon Dieu !

És ennyiben igaza is volt. Yaónak tökéletesen igaza volt. Nem lehetett mást mondani.

Kik voltak ezek a különös négerek, ezek a habbék, akik ilyen furcsa, látható és láthatatlan anakronizmusok közt éltek ? Azt mondják, ragaszkodnak régi fetiseikhez, de oltárokat építettek egy kialakult és formalizálódott phallikus kultusz számára is, mint a régi egyiptomi és szíriai priapikus szekták. Méhkasszerű sziklaszirtek barlangjaiban laknak, mint a pueblo-indiánok, de ugyanakkor rablólovagvárakat építettek, amelyek olyanok, mint valami eltorzult álom a középkorról.

A habbeknak nincsen írott történelmük, de van megrögzített hagyományuk, amely annyiban hasonlít az ótestamentomi héber Exodushoz, hogy valószínűleg csakugyan végbement történelmi kivonulást mesél el,

tisztára legendaszerű csodákkal megszépítve. Január végén érkezünk meg, miután előzőleg értesítettek bennünket, hogy mikor lesz a nagy emlékűnnep. Abban az időben érkezünk, amikor már közeledtek az évi táncok, amelyek pantomimban bemutatják őserdei eredetüknek és a síkságról a hegyvidékre való vándorlásuknak ősi történetét. Ezt a történetet nagy vonalaiban elmesélték nekünk, hogy jobban megértsük a táncok értelmét.

A habbék eredetileg erdei nép voltak. A betörő fekete hódítók, a samorik, valamikor régen legyőzték és kiűzték őket az országukból. Addig vándoroltak asszonyaikkal és gyermekeikkel, mindennemű jószágukkal és marhájukkal, ősi fetiseikkel, amíg el nem értek a széles folyású Niger partjára, ahol a vízből csodálatos módon krokodil-sereg jött elő és átvitte őket a túlsó partra. Tovább folytatták vándorlásukat, fetiseik és varázsló-orvosaik vezetésével, úzve-hajtva: megmenekültek üldözőik elől, de nemsokára sivár földre értek, ahol szörnyűséges éhséget és szomjúságot szenvedtek, míg végül is elérkeztek ezeknek a szirteknek és hegyeknek a lábához. A törzs tábort ütött a lejtőn, mialatt Nangaban, a törzs nagy vadásza, két kutyája kíséretében felment a hegyre. Napok hosszat vándorolt kutyáival a sziklák közt, elvesztette az utat és már-már szomjan halt, amikor egy nagy tóhoz érkezett, melyből egy forrás áradt ki, és a tó tele volt krokodilokkal. Jóllehet a Niger krokodiljai mentették meg a habbékát, Nangaban mégis már-már harcba szállt a krokodilokkal, hogy ő és kutyái ihassanak és hogy azután krokodilhúst vihessen a törzsnek. De a kutyák berohantak a vízbe és lefetyelni kezdtek és Nangaban

visszatartotta dárdáját, mikor látta, hogy a krokodilok nem bántják a kutyákat, hanem hagyják békességben, hogy igyanak. Ő is ivott és nemsokára tűzokok és páviánok érkeztek és azok is ittak. Ezeket megölte, visszatért a törzséhez, elmesélte a csodát és fölvezette őket a hegyekbe, mert a habbék vándorlásuk végéhez értek. Ez volt számukra az ígéret földje.

Miután letelepedtek ottan és kezdték kikutatni a szomszédos sziklákat, barátságos barlanglakókat találtak, egy emberfeletti eredetű népet, akik szárnyas ősektől származtak; az ő vallásuk volt az a phallikus kultusz, a nagy Priapos oltáránál. A habbék letelepedtek és összeházasodtak velük, felvették az új vallást, anélkül, hogy teljesen elhagyták volna régi fetiseiket, házakat építettek a sziklák tetején és szélén, közös községeket alapítottak és közösen hadakoztak a barlanglakókkal a betörő peuhlok ellen (ez a legenda szerint egyiptomi eredetű nomád fajta, talán az összekötő-kapocs köztük és a keleti Priapos-kultusz között) és végül is egy néppé váltak.

A táncok, amelyeket Sanghában láttunk, kosztümök és némajáték útján ezeket a legendás és talán történelmi eseményeket mutatták be. Lényegesen különböztek mindentől, amit eddig a fetisista vagy a voodoo-hívó feketék közt láttam és a maszkok is gyökeresen különböztek mindentől, amit eddig láttam az őserdőben. Nem voltak faragott álarcok, mint amilyeneket Kongóban és az Elefántcsont Parton használnak, hanem erősen stilizált, ragyogó színekkel kifestett magas fejdíszek; néha csak véletlenül takarták el az arcot. A formájuk sokkal inkább szimbolikus volt, semmint ábrázoló. Némelyiküket kubisták és szürrealisták rajzol-

hatták volna, valami ultramodern balett számára. Azok a táncosok például, akik krokodilokat jelképeztek, fasisakot hordtak, nagy, horogkeresztszerű kettős keresztel, amely több láb magas volt és majdnem ugyanolyan széles; első pillantásra a vasúti jelzőtoronyok jeleire emlékeztetett és csak lassan-lassan jött rá az ember, hogy a krokodil lényegét ábrázolja, ép olyan absztrakt módon, mint ahogy bizonyos Brancusi fák és márványok a madár lényegét ábrázolják. A többi maszk is többé-kevésbé absztrakt és szimbolikus módon őseket, ellenségeket, antilopokat, hiénákat, túzokokat, nyulakat és különféle embereket és állatokat jelképezett. Az ellenséges peuhlokat jelképező maszkok épp olyan kísértetiesek voltak, mint a többiek, de másfajta módon. Barna, finomszövésű hálóból készült csuklyák voltak, melyek egészen elfödtek a fejet és a nyakat, mint a vezeklők és a régi flórenci vallásos társaságok csuklyái; a szem számára való nyílást fehér kagylóval varrták ki.

Maga a tánc, mely fényes nappal, fegyverropogás között és nagy tömeg jelenlétében Sangha széles közterén ment végbe, nem volt örjögő vagy orgiasztikus, hanem épp olyan absztrakt és erősen stilizált, mint a kosztümök. Ezeket a táncokat nem azért járták, hogy bennünket szórakoztassanak vagy oktassanak. A habbék saját dolgukat végezték. Nem értettünk volna semmit ezekből a formalisztikus forgásokból és felvonulásokból, ha előzetesen nem magyarázták volna meg őket. Szívesen láttak minket és a leggavallérosabb kedvességgel bántak velünk, mégis, amit láttunk, zavarba hozott minket. Idegenek voltunk egy nagyon idegen országban.

A habbék országa, ahol minden a fejetetején áll. Utcarészlet Ireliben.
A város részben sziklákon, részben a függőleges szirten épült.

II.

— Hogy gondolod? — mondta Endyali türelmesen, de közben úgy nézett rám, mintha nagyon nehéz fel fogásúnak tartana — hát ki vesz feleségül egy lányt, amíg az nem bizonyította be, hogy lehet neki gye- reke? Ezt mindenki tudja. Az is lehet, hogy meddő, de senki se tudhatja előre, amíg ki nem próbálták. Ha egy lány nem élt együtt a fiúkkal vagy nem esett teherbe, miután a kellő kort elérve találkozott már férfi- val, ez a legnagyobb szégyen ránézve is és a családra is. És különben is, apád, anyád nem is engednék meg, hogy feleségül végy egy lányt, aki esetleg meddő marad. A családra is gondolni kell. Ahonnan te jöttél, ott nem így szokás?

Nyeltem egyet és azt mondtam neki, hogy ahonnan én jöttem, nem egészen így szokás. Sanghában ültünk, a fiúk klubjában; mind a ketten meghívott vendégek voltunk. A meghívást egy Dano nevű kisfiú, Endyali tizennégy éves unokaöccse szerezte. Dano és még néhány tizennégy-tizenöt éves fiú kinyitották a szá- munkra a klubházat és körülvezettek bennünket. Endyali, aki valamikor tagja volt a klubnak, de auto- matikusan megszűnt tag lenni, mikor a teljes férfikorba ért, megmagyarázta nekem a klub természetét és működését. Kissé nehéz volt megérteni, különösen ami a fiatal hölglátogatók helyzetét illeti, és attól tartottam, hogy félreértettem. Azzal kezdte, hogy el- mondta, — személyes tapasztalatai alapján — hogyan avatják fel a habbe fiukat a „kis felnőttek“ társadalmi csoportjába és hogyan veszik fel őket ebbe a klubba, amelyből azután kimaradnak, mint Endyali, amikor

„nagy felnőttek“ lesznek és megnősülnek. Endyalit akkor vették fel, mikor tizennégy éves lett. A habbék — bár négerék — szívós, erős hegyi nép és ez az az életkor, amikor ő és még vagy egy tucat vagy több sanghai fiú elérték a teljes pubertást és átestek a felavatáson.

— Mindíg ugyanúgy történik, — mondta. — A körülmetéléssel kezdődik, az úgynevezett sendiyouval. Először megmosdatnak, megtisztítanak bennünket és a Hogoun, a főpap, kioktat bennünket, tiszta új zubbonyt kapunk és azután elküldenek mindnyájunkat egy új szalmaházba, amelyet kint a sziklákön építenek a várostól távol. Sanghában egész éjszaka szólnak a dobok, miértünk, és mi büszkék vagyunk és fontosaknak érezzük magunkat. Másnap reggel eljön Kekemendolu, a kovács és körülmetél bennünket egy vasborotvával. Asszonyoknak és lányoknak nem szabad a szalmaház közelébe jönni, még csak rá sem szabad nézniük. Ha arrafelé mennek el, félre kell fordítaniuk az arcukat. De apánk vagy bátyáink odajönnek és mindenféle jó ennivalót hoznak, csirkét, mézeskalácsot, tejet, köleskását. A szalmaház körül kerítés van, úgyhogy kimehetünk és üldögélhetünk a sziklákön, de napközben nem szabad elhagynunk a bekerített helyet, amíg teljesen meg nem gyógyultunk. Mikor sötét lesz, jönnek a dobosok és megszólalnak a dobok, hogy minden asszony be-menjen a házba, és minket minden éjjel körmenetben visszavisznek a városba, elmegyünk a házak mellett és minden fiút letesznek a saját házába és ott alszik. De hajnal előtt megint jönnek a dobosok és visszavisznek minket a szalmaházba.

— Mikor meggyógyultunk, szabadok vagyunk, mint a madár, három nap és három éjjel csak ujjongunk, üvöltünk, azt teszünk, amit akarunk és senki-nek sincs joga beleszólni vagy szidni minket. Ilyenkor mindenki elzárja a csirkéit, mert mi fadárdákat csinálunk és jogunk van elfogni és megölni minden csirkét, amely útunkba akad. Éjszakára nagy tüzet rakunk kint a sziklák közt és megsütjük őket. És vissza is jöhetünk és üvölthetünk az egész városban összevissza és mindenkit felferhetünk álmából és az embereknek még ajándékot is kell adniok. Mert azon a három napon és éjszakán mindent megtehetünk, amiért megszidtak és megverték bennünket, amíg kisebbek voltunk.

Endyali hangosan nevetett, amikor ezt elmondta, és arra gondoltam, milyen nagyszerű kis csirkefogóbanda lehettek a három szabad napon át és hogy mi történnék a fűszerezésekkel és delikatesz-üzletekkel, ha mi is átvennénk New Yorkban a habbe szokásokat.

— A három nap végén — folytatta Endyali — abba kell hagyni a vadulást és komolyan, méltóságteljesen kell járni, illedelmesen kell köszönni az idősebb embereknek, hogy megmutassuk, hogy mi már „kis felnőttek“ lettünk. A dobok újra megszólalnak, és mi együtt felvonulunk, hogy bemutassuk az áldozatokat, amelyek teljessé teszik felavatásunkat. Kölest kell törnünk mozsárban, a lisztet meleg vízzel összekeverni, pépet csinálni belőle, tökhéjba tenni és körmenetben elvinni a gyermekek oltárához, amelyet ott kint láttál, és rá kell önteni azt a Torora. (A tíz láb magas felálló phallusra, mely agyagból van ki-formálva.) Azután egy másik áldozatot kell bemutat-

nunk, amely nem olyan könnyű és ha az embernek nincs szerencséje, napokig tarthat, amíg sikerül. Mindnyájunknak el kell mennünk egy olyan fegyverrel, amelyet magunk készítettünk, úgyhogy rendszerint fadárdával vagy kis íjjal és nyíllal megyünk el és mindegyikünknek meg kell ölnünk egy vadállatot és azt vissza kell hoznunk és a vérét ráöntenünk a Torora. Mindegy, akár pávián vagy nagy állat az, akár csak egy kis földi mókus, vagy egy galamb. De mindenestre vadállatnak kell lennie, amelyet mi magunk öltünk meg.

Amikor ez megvan, elmegyünk vadvirágot keresni, koszorút fonunk belőle és rátesszük a Torora; és azután beengednek minket ide a klubba, „a kis felnőttek“ sorába, és itt alhatunk, amikor kedvünk van, és meghívhatjuk a lányokat, akiket legjobban szeretünk, hogy itt aludjanak velünk. Először meg kell kérdeznünk az anyjukat. Még otthon élünk és szüleinknek dolgozunk és ők táplálnak bennünket, de lakhatunk a klub-házban is, amikor kedvünk van és sokszor itt is lakomázunk. A lányok, akiket meghívtunk, főznek nekünk és elmosás az edényeket és azután meséket mondunk és énekelünk és úgy csinálunk, mintha igazán felnőttek lennénk, nemcsak „kis felnőttek“. Reggel a lányoknak haza kell menni az anyjukhoz.

A klub, amelyen keresztül kalauzolt engem Endyali és az unokaöccse meg a többi fiú, egy nagy házból állt, körülfalazott udvarral; volt benne egy nagy ebédlő, kis asztalokkal és zsámolyokkal, egy közös konyha, tűzhellyel és konyhafelszereléssel. Volt azonkívül sok szobája, köztük kis hálószobák, mint egy kolostor cellái, fafekvőhelyekkel, melyeket bőrök és

takarók fedtek. De bár épp olyan jól fel volt szerelve, mint az igazi felnőttek házai, mégis csak játékház maradt, a kicsinyek számára, és ők szabadok voltak itt. A falakat telefirkálták rajzaikkal; voltak titkaik, volt olyan szoba, amelybe nem engedték be Endyalit, minthogy ő már felnőtt volt, hangszerek voltak elszórva mindenfelé, amelyeket ők maguk csináltak és hasonlítottak azokhoz a szivarskatulyákból készült gitárokhoz, amelyeket mi csináltunk, mikor én még gyermek voltam. Voltak kis szekrények, amelyekbe nem engedtek bennünket benézni, de biztos voltam benne, hogy zsebkéseket, márványdarabokat, sárkányokat és ceruzavégeket tartalmaznak, vagy azoknak a habbe megfelelőit.

Nagyon hasonlított ahhoz a klubhoz, amelyet mi rendeztünk be egy elhagyatott fagylaltos-bódében, mely Bob Conrad atyjáé volt, Winchesterben, Virginia államban, és ezért a bandánkat Bob Conrad hadseregének neveztük. Felnőttet semmi szín alatt nem engedtünk be. Voltak titkaink, jelszavaink, jeleink és gyűléseink és egy öreg vaskályhánk, amelyen krumplit és virslit főztünk. Néha kurta-copfos szerelmeinket is meghívtuk ezekre a lakomákra; ők kellőképpen meg voltak rémülve és hálásak voltak és szívükre tették a kezüket, hogy sohasem fogják elmondani. De, ha az egyikük egész éjszakára kimaradt volna, vagy gyűrött ruhában, kibomlott copffal ment volna haza — hát bizony akkor lettek volna rendőrlámpák és vérebek és kürtjelek a folyón, és tűz és kénkö a mennyekből.

Itt éppen ellenkezőleg. Endyali nagy türelemmel magyarázta nekem, hogy az ifjú szerelmeseket az együtt-

élésre biztatják és ha ennek természetes következménye mutatkozik a lánynál, az egész család büszke és gratulál. Amikor a bébi megérkezik, még nagyobb büszkeséggel és örvendezéssel fogadják.

A lány, miután bebizonyította, hogy képes egészséges gyermeket szülni, most már alkalmas arra, hogy férjhez menjen és rendszerint férjhez is megy ahhoz a fiúhoz, — volt ágyastársai közül, — aki legjobban tetszik neki, úgyhogy mikor kiválasztják egymást, nem vesznek zsákban macskát. Azért házasodnak össze, mert úgy találták, hogy megfelelnek egymásnak és egymást szeretik a legjobban. De ha egyszer összeházasodtak, — mondta Endyali, — hűségben kell élniük mindaddig, amíg házasok. Megkérdeztem, hogy ezt hogy érti, hogy vajjon van-e válás a habbék közt. Azt mondta, hogy mind a férjnek, mind a feleségnek joga van bármikor elválnia, akár oka van rá, akár csak szeszélyből, de minthogy kitapasztalták egymást előzőleg és azt választották párjukul, akit leginkább megszerettek, a válás nagyon ritka.

Nagy türelemmel és a tőle telhető legjobb módon magyarázta meg ezeket a dolgokat, amelyeket azért volt nehéz megmagyaráznia, mert annyira nyilvánvalóaknak, természeteseknek és helyeseknek találta őket, hogy nem értette, mi szükség van magyarázatukra? Lehetetlen volt Endyálival a szexuál-szociális intézmények összehasonlítása alapján vitatkozni, mint-hogy más berendezkedést nem ismert és ezt a kedves fiatalembert nem akartam azzal megbotránkoztatni, hogy elmondjam neki, nálunk hogyan szokás.

Valamivel később egy véletlen révén megtudtam, hogy vannak egyéb habbe társadalmi törvények is,

amelyek teljesen örültek és fejük tetejére állítottak, például a lopásra és gyilkosságra vonatkozók, — feltéve, hogy mi épeszűek vagyunk.

Katienek egy fényes kis dobozát kerestük, amelyben arcpúder, tükör, rúzs volt és amelyet valahová eltett vagy ami eltűnt; és ekkor fedeztük fel, hogy még sok egyéb, különös módon összeválogatott tárgyunk is eltűnt; illetve majdnem biztosak voltunk benne, hogy ellopták azokat. Az ember sosem zárja itt el a dolgait. Csak úgy hevernek mindenfelé. Ajtók és ablakok mindig nyitva vannak, éjjel, nappal. Az ember nem is gondol rá. És fölfedeztük, hogy bizonyos dolgok eltűntek: két paradicsomos bádogdoboz, vörös cédulával, egy öv, egy üveg Worcester-szószt és egy világosszínű pizsamakabát. Haboztunk, hogy szóljunk-e. A tárgyak értéke csekély volt. De mégis, minthogy néhány hétig ott akartunk maradni, kellemetlen érzés volt. Rászántam magam, hogy szólok Endyalinak. Endyali bosszankodott és azt mondta:

— Rémes! Ezek a kis gyerekek, ezek rosszabbak, mint a majmok! Mondd meg a szakácsnénak, hogy kergesse el őket és vigyázzon, hogy ne jöjjenek közel.

Azt mondtam:

— De honnan tudod olyan biztosan, hogy kis gyerekek voltak?

Rám nézett elcsodálkozva és azt mondta:

— Hiszen felnőttek csak nem lopnak!

Ezt nehezen tudtam lenyelni, még ebben a fejetején álló országban is, és azt mondtam:

— Hej, Endyali, tolvajok mindenütt vannak a világon! Csak nem akarod azt mondani, hogy minden habbe tisztességes? Az nem lehet! Vagy hogy érted?

Azt felelte :

— Oh, persze, hogy vannak rossz emberek. Rossz habbek. Vannak rossz emberek mindenhol. De nem kockáztatnák meg, hogy ellopják azokat a dolgokat a házadból. Túlságosan veszedelmes. Nem éri meg; mert lopásért halál jár.

— Micsoda? Ha ellop egy paradicsomos üveget?

— Persze, akármit lop el. Ennek így kell lenni. Minden vagyonunk nyitva van. Még a magtárainkon is csak fa-lakat van. A szerszámainkat kinnhagyjuk a mezőn. A nyeret és kantárt a fák ágain. Ha az emberek lopnának egymástól, az élet lehetetlenné válnék. Különben is az olyan ember, aki egyszer lopott, mindig is lop. A tolvajt legjobb eltávolítani. Ezért, ha elfogunk egy tolvajt, elvisszük a Hogoun elé és másnap felakasztják. Nagyon jó törvény ez. Nagyon ritkán fordul elő, hogy valaki olyan bolond legyen, hogy megszegje. Épeszű ember nem fogja kockáztatni az életét, hogy ellopja például az övedet vagy egy doboz paradicsomot. Ezért vagyok biztos benne, hogy a kis gyerekek lopták el.

— Tehát a habbe törvény — ismételtem, — csakugyan halállal bünteti azt az embert, aki nem lopott mást, mint egy doboz paradicsomot, vagy egy inget, vagy egy kantárt, vagy egy szerszámot, amit a réten hagynak?

— Igen, — ismételte, — akármit lopott.

— De mondd, ha mindenféle apró tolvajlásért felakasztjátok az embert, hogy a csudába büntetitek a gyilkosokat? — kérdeztem. — Olajban főzitek, vagy elevenen megégetitek, vagy apró darabokra hasogatjátok?

— Ó, az egészen más, — mondta Endyali. — A tolvaj semmire sem jó. Sose lesz abból rendes ember. De az a szerencsétlenség minden emberrel megtörténhet, a legtisztességesebbel is, hogy dühében elragadtatja magát és agyonüt valakit. Az apámmal is előfordulhat. Vagy az is lehet, hogy te meg én összeveszünk és egyikünk agyonüti a másikat; pedig becsületes emberek vagyunk. Így hát ha valakit az a szerencsétlenség ér, hogy gyilkosságot követ el, tulajdonképpen nem is büntetik meg. Vezekelnie kell és megtisztul. Hogy hogyan? Ezt az öregebbek jobban el tudják mondani, mint én.

Az öreg Dounairon, aki még mindig ágyban feküdt, örült, hogy látogatásunkkal elszórakoztattuk és szívesen látta, hogy Endyali meg én elválaszthatatlanok lettünk és ilyen jól megvagyunk egymással és ezt mondta:

— El fogom neked mondani, mi történt Yaronak, a kertésznek az esetében, mert erről az esetről mindent tudok. Megölt egy Kogu Endou nevű embert, aki családunk rokona volt, azért emlékszem rá ilyen jól. Egy este, mikor a nyári esőzések véget értek, abban az időtájban, mikor mind el voltunk foglalva a sziklákban lévő ciszternákkal és tavakkal, amelyekből öntözünk a később következő száraz időszakban, emberek jöttek futva a házba és azt mondták, hogy Yaro épp most jött be a mezőről, karját lóbálva, sírva és kiabálva, hogy meggyilkolta szomszédját, Kogu Endou-t — egy öntöző csatorna miatt veszték össze, — és hogy most megy a Hogounhoz. Hogy megértsd szokásainkat, tudnod kell, hogy nem azért jöttek hozzám, mert én vagyok Sangha polgármestere vagy főnöke, hanem egyszerűen azért, mert Kogu a mi családunkhoz tar-

tozott és én voltam a családfő. Az én hatalmam alá tartozik a törzs minden anyagi ügye, de a Hogoun mint főpap dönt élet és halál dolgaiban, a szellem és a lélek kérdéseiben; ezért Yaronak természetesen hozzá kellett mennie.

— Az én kötelességem ebben a kérdésben csak családi természetű volt: először el kellett mennem részvéteket kifejezni a megölt Kogu családjának és azután ki kellett fejeznem a részvéteket a gyilkos Yaro családjának. A két család nőtagjai, közöttük Kogu anyja és Yaro anyja, összeültek és egész éjjel siratták őket, egymást vigasztalva; felváltva siratták Kogut és Yarot.

Másnap Yaro, a gyilkos, aki egész éjszaka imádkozott a Hogounnal, megjelent a két család gyülekezete előtt és együtt sírtunk vele és részvétünket fejeztük ki és gyászoltuk őt és Kogut, mondván:

— Ó jaj, nagy csapás érte Yarot és nagy csapás érte Kogut.

Azután Yaro anyja és Kogu anyja élelmet készítettek Yaro számára és mind megöltük őt és sírtunk vele, mert nagy volt az ő szerencsétlensége, és hosszú időre elbúcsúztunk tőle, mert Yaronak nagy útra kellett mennie, el kellett hagynia hegyeinket és száműzetésben kellett maradnia három esztendeig; és ha valaki találkozott vele és azt kérdezte tőle: „Ki vagy”? — neki sírva azt kellett válaszolnia: „Ó jaj, én vagyok az a Yaro, aki megöltem Kogut, Sangha mezején és én is olyan vagyok, mint aki meghalt”.

Mert ez alatt a három esztendő alatt, mialatt Yaro száműzetésben volt, mi mind azt mondtuk Sanghában, hogy Yaro meghalt. De a három év elteltével,

azon a napon, amikor a gyilkosságot elkövette, családjaink megint összegyűltek, mert tudtuk, hogy hacsak valami balvégzet nem érte, Yaro azon a napon vissza fog térni, hogy megtisztuljon. Annak a napnak a délutánján, úgy estefelé, a Hogoun kidoboltatta Sanghában, hogy minden szükséges megtörtént és Yaro visszatért halottaiból.

Következőképpen tért vissza: (így kell mindenkinek tennie, aki gyilkosságot követ el.) Halotti lepel volt rajta, a temetési ruhája, finom fehér gyolcsból kék csíkokkal, az egyik kezében egy fekete bika farkát tartotta, amelyet a Hogoun szolgái vezettek keresztül a tömegben, a másik kezében pedig egy darab sót, mialatt a tömeg így kiáltott:

— Ime, itt van Yaro, aki visszatért halottai-
ból! Ha Kogu is vissza fog térni, minden úgy lesz,
ahogy azelőtt volt!

Mikor Yaro odaért, ahol családjaink összegyűltek, örömmel fogadták és megölelték és a sódarabot és a halotti lepelt Kogu anyjának adták ajándékba. Föláldozták a bikát, és a két család együtt lakomázott, mondván:

— Kogunak is vissza kell térnie, és akkor minden
úgy lesz, ahogy volt azelőtt.

Yaro részére ezzel a dolog be volt fejezve. Bűnétől megtisztult, testvérei visszaadták neki a házát és mezejét, melyet távollétében gondoztak. és az emberek megölelték és azt mondták:

— Szegényke, mennyit szenvedtél!

Mert az rettenetes szerencsétlenség, ha valaki agyonüti a szomszédját és most Yaro megszabadult a szerencsétlenségtől, megtisztulása által.

De Kogu részére a dolog még nem volt befejezve. Kogut új életre kellett kelteni, Yaro családjának a vérével, minthogy Yaro vette el az életét, de azért a saját családja véréből is kell lenni Koguban, mert különben nem lenne Kogu. A Hogoun kiválasztotta Kogu családjából Kogu fivérét, Bomo Endou-t, és minthogy Yaronak nem volt hajadon nővére, a Hogoun kiválasztotta legközelebbi női rokonát, egy Sada nevű unokahúgát. Ezek ketten addig háltak együtt, amíg egy gyermek nem fogant meg és ebbe a gyermekbe — amikor megszületett — a Hogoun beleidézte Kogu lelkét és így Kogu lelke bevonulhatott új testébe és újra itt élhetett közöttünk Sanghában. A gyermeket Kogunak nevezték és mikor felnőtt, ő örökölte Kogu vagyonát. Így a gyilkosság eltöröltetett, a bűnt megbocsátották és minden úgy volt újra, mint azelőtt. —

Megköszöntem Dounaironnak és azt gondoltam, hogy mindazok között a módszerek között, amelyeket a civilizált és civilizálatlan emberiség kieszelt, hogy mit csináljon a gyilkosokkal, ez volt a legkülönösebb. Eszembe jutottak a szokásai bizonyos más hegyi népeknek, amelyek maguk szabtak maguknak törvényt, például Korzika vagy Szicília, vagy Kentucky, vagy a Carolina államok hegyi lakói, ahol egész családokat kiirtanak, hogy megbosszulják az első, eredeti gyilkosságot és a gyilkosság gyilkosságát szül, nemzedékeken keresztül. Eszembe jutottak a mi büntetőtörvényeink, kivégző kamráink, akasztófáink, guillotinjaink, villamosszékeink, és kezdtem kíváncsi lenni, micsoda fantasztikus dolgok történnének, ha megváltoztatnánk büntetőtörvényeinket és megkísérelnénk a habbe törvényt alkalmazni

New Yorkban és Chicagóban. Vajjon biztos, hogy a gyilkosságoknak még szörnyűbb orgiája következnek, mint ami van? Valószínűleg igen, mert mi egy hivatásos bűnöző osztályt, hivatásos gyilkosokat fejlesztettünk ki. Csak azt szeretném tudni, mit szólna hozzá egy felbérelt gangster, aki éppen lesben áll, hogy valakit meggyilkoljon, ha a törvény azt mondaná neki:

— Kérlek szépen, mi nem fogunk téged sem felakasztani, sem elégetni, sőt még csak be sem zárunk, hanem ha megölöd azt az embert, el kell menned az anyjához és azt kell mondanod, hogy nagyon sajnálod és ő zokogni fog és azt mondja majd, hogy ő is nagyon sajnál mindkettőtöket, halott fiát is, meg téged is, és azután főz neked jó vacsorát és azt meg kell enned, és csinál neked néhány szendvicset, hogy vidd magaddal a zsebedben, mikor elmész...

Pfuj, micsoda limonádé! Anya! Undorító! Sokkal jobb úgy tenni, mint minden rendes civilizált nép. Megfogni a bűnös gazembert és őt is meggyilkolni. Ő sem ismert kegyelmet. Természetesen törvényes uton kell megtenni, előbb rendes tárgyalás, azután meg kell ölni, mint ahogy ő megölte a másik embert. Az összesen két holttest és ez majd megtanítja őket, hogy ilyesmit nem vihetnek el szárazon. Ez a két holttest dolog valahogy egyensúlyban tartja az igazság mérlegét is és így aztán mindnyájan tiszteletben tartjuk a törvényt. Ez a dolog intelligens elintézési módja. De ha az ember ilyen bolond emberek közt él, mint a habbék, ha csak néhány hétig is és ilyen bolond beszédek hall, mint az öreg Dounaironé, összezavarodik és mindenféle bolond ötlet jut az eszébe és aztán bolondságokat is ír le.

Jó sok bolond dolog jutott az eszembe, amíg a habbek közt éltem, akik olyan fordított és bolond emberek. Vegyük például a férfiak és nők dolgát. Én keresztény közösségekben nőttem fel, amerikai kis városokban. Ha egy leányt „megrontottak“, hát meg volt rontva és a számára nem volt menekvés. És sokszor a családja számára sem, amennyiben rendes emberekről volt szó, hacsak nem költöztek el. Ami a lányt magát illeti, el kellett mennie és minden rendes embernek meg volt az az elégtétele, hogy tudta, hogy már eredetileg is romlott lány volt, mert hiszen később rendszerint azt hallotta az ember, hogy bordélyházba került, Baltimoreban vagy St. Louisban vagy Atlantában. Néha a lány megpróbálta ehelyett elvetelni gyermekét, vagy megölte és megpróbálta elrejtetni a holttestet, vagy nem is próbálta meg, hanem egyenesen beugrott a folyóba és befulladt. A közösség mindenesetre megszabadult tőle.

A fiúknak és a fiatal embereknek persze más volt a helyzetük. Nekünk volt saját bordélyházunk, lent a sínek mellett, úgyhogy senkinek sem jutott eszébe, hogy elcsábítsa valakinek a nővérét, hacsak nem valami teljesen aljas csirkefogónak Különben is — ha megtette valaki — a lány fivérei, vagy apja szitává lötték, ha fehér ember volt, ha pedig fekete volt, akkor természetesen erőszakot követett el, és mi már tudtuk, hogy mit kell ilyenkor csinálni. Nem volt ez a rendszer sem tökéletes. Voltak bizonyos hátrányai, amelyeket még a lelkészek is elismertek. Különösen ha a fiuk betegséget kapott, ami előbb-utóbb mindenkivel megesett. Nem volt „kimondottan“ tökéletes. Hanem a nővéreinket tisztán megőriztük.

Az emberek mindig azt mondják, ha valaki csak rövid időt tölt is egy örültek-házában, barátkozik a bentlakókkal, hacsak mint látogató is, előbb-utóbb maga is összezavarodik és nem fogja tudni, ki bolond és ki egészséges. Talán valami ilyesmi történt velem a habbek közt, mert mindegyre azt kérdeztem magamtól nevetséges módon, hogy vajjon igazán bolondok-e ?

III.

Minthogy minden faj- és embercsoport társadalmi és erkölcsi szokásai rendszerint a legszorosabb összefüggésben vannak vallási hiedelmeivel és babonáival, és minthogy ezeknek a habbeknek a szokásai ily különösek voltak, minden erőmből azon voltam, hogy valahogy megérthessem, miben is áll a vallásuk ? Könnyű azt mondani, hogy formális phallus-imádók lettek, őserdei fetisizmusukat alacsonyabb és kisebb szerepre rendelve alá. De vajjon mit jelent pontosan ez az istentisztelet azon túl, hogy, természetesen, a termékenység kultusza ? Ezt nem volt olyan könnyű megérteni. Láttam nagy Toro-oltáraikat, melyek fényes nappal ott álltak a nyilvánosság előtt, megtanultam azt is, hogy istenüket Amma néven nevezik, láttam még italáldozatokat, virágokat és más áldozati tárgyakat is az oltáron, de mindebből nem tudtam meg többet hitük belső értelmére vonatkozólag.

Endyali azt mondta, hogy ezeket a dolgokat csak egy Hogoun tudná megmagyarázni nekem, ha az ember találna egy Hogount, aki kész megmagyarázni ; és hogy apja intézkedéseket tett, hogy nemsokára meg-

látogassuk a legkönnyebben megközelíthető Hogount, azt, aki itt élt Sanghában. Méltóságteljes öreg ember volt, udvarában fogadott minket, némi pompával. Botot tartott a kezében, mely kifaragott krokodilfejen végződött, fehér palást, magas, vörös kalap és hosszú, hímzett csizma volt rajta. Udvarias és kedves volt, de teljesen beburkolódzott méltóságába. Azt reméltem, hogy istenéről vagy isteneiről fog beszélni, de nem nyertem meg a bizalmát és kérdezősködéseimre csak a külső formákról, a szertartásokról, a papság szervezetéről beszélt nekem, hitüknek betűjéről, de nem a szelleméről. Ami továbbit, véletlenül és sosem kielégítő módon, megtudtam vallásuk belső értelméről, az később jött, más és magasabb forrásból. De a sanghai Hogounnal való összeköttetésem se volt hiábavaló, mert legalább megtudtam néhány érdekes részletet a papi hivatás természetére és a pappá választás módjára vonatkozólag.

A habbeknál egy-egy törzs rendszerint egy városban összpontosul és van saját Hogounja, aki egyesíti a püspök funkcióit vallásos dolgokban, azokkal a funkciókkal, amelyek bizonyos fokig a legfelsőbb ítélőtábla funkcióira hasonlítanak és a nép erkölcsi viselkedését és erkölcsi jólétét szabályozzák. A Hogount egy törzsi tanács választja, élethossziglan van hivatalában, de tisztsége nem öröklődik. Hogy előkészüljön hivatására, három évet magányban és misztikus szemlélődésben kell eltöltenie. Ez alatt az idő alatt házát sosem hagyhatja el és az egyetlen emberi lény, akit ez alatt láthat, egy gyermek, egy szűz, aki táplálékot hoz neki. A három év elteltével elveszti családi azonosságát és családi nevét és egyszerűen például Sangha Hogounja

A gyermekek nyilvános oltára Sanghában, Kisfiúk italáldozatot és vadvirágokat hoznak a férfierő phallikus szobrainak.

lesz, mint ahogy mi azt mondjuk: a toledói püspök, vagy San Sebastian püspöke. Palástjával, kalapjával és pásztorbotjával iktatják be hivatalába, és azontúl szép házban lakik, nagy pompával, titokzatossággal és szertartással körülvéve. Megházasodik, családja és sok szolgája van.

Elméletben neki sem szabad a lábát olyan területre vagy földre tenni, ami nem az övé, vagy nem szabad másnak a házába belépnie, mint a római pápának. De gyakorlatban mindenhová mehet azzal az egyszerű módszerrel, hogy külön csizmákat hord, amikor házon kívül jár és másoknak a házát is meglátogathatja, ha előtte mennek a szolgái és elhelyezik az ő szőnyeget, gyékényeit és vánkosit abban a házban, amelyet meg szándékozik tisztelni látogatásával, úgy-hogy akárhol jár, úgy tekintik, mintha a saját házában lenne.

Vallásos szertartásoknál a Hogoun elnököl, de ő maga sosem használ kést. Mert van egy alsóbb pap-ság, a vérpapok, akik különösebb módon érik el papi tisztségüket. Az ő felavatásukhoz is három évi visszavonulásra van szükség, — a habbeknél minden a hármasszámon alapul, — de ez a visszavonulás nyersebb és vadabb természetű, mint a Hogouné.

Szerencsére ebből magam is láttam valamit, mint-hogy történetesen éppen abban az időpontban, amikor Sanghában tartózkodtam élt valahol a sziklák közti titkos barlangokban két sanghai ember, akiket Amma keze megérintett és most ezt a megpróbáltatást vállalták magukra, hogy áldozó papok lehessenek. Úgy éltek, mint a vadállatok, vagy inkább mint a régi keresztény remetéik és szerzetesek Thebais sivatagjában. Endyali

megígérte, hogy mikor egyszer a város közelébe jönnek, amint néha szokták, tudatja velem és igyekezni fog, hogy egy pillantást vethessek rájuk. Lehet, hogy el fognak szaladni, — mondta, — amikor közeledünk hozzájuk, de mindenesetre megpróbálhatjuk.

Egy reggel azt mondta, hogy látták a két embert, amint egy hagymaágyat műveltek meg, amely az egyikük anyjáié volt. A hagymaágy egy zöld, öntözött völgyben feküdt, mintegy negyed mértföldnyire a város szélétől, és amint lefelé másztunk a sziklákon, Endyali azt mondta, hogy ő tudja, hogyan száll le Amma keze a kiválasztottakra. Úgy látszik, még nagyobb megrázkódtatás ez, mint ami Tarsusi Saullal történt a damaszkuszi uton. Ez mindenkivel megtörténhet, — mondta Endyali, — bármikor, minden előzetes intés nélkül. Az ember lehet gazdag és szegény, — mondta, — dolgozhat a réten vagy éppen nyeretget javíthat, vagy lehet, hogy éppen a kapualjban ül és szomszédaival beszélget. Amikor az „elhívatas“ jön, az ember először reszketni és nyögni kezd, elfedi fejét a kezével, mintha el akarna rejtőzni, vagy védekezni, azután sikítani és üvölteni kezd, letépi ruháit és keresztülrohan a városon, ki a pusztába. Ez az ember három esztendeig barlangban, vagy sziklahasadékban lakik és ez alatt az idő alatt borotva nem érinti az arcát. Haját nem vághatja le, főtt ételt nem ehet, nem alhat ágyban vagy gyékényen, fedél alatt. De időnként visszatérhet a város szélére, ha akar, és segíthet rokonainak a kertjét megművelni és magával vihet egy marék hagymát, vagy egy kéve magot, amit megrághat nyersen, mert különben — mondta Endyali — éhenhalna. De nagyon kell vigyázni, amikor ilyen ember van a

város közelében, hogy ne doboljanak, mert ha dobzót hall, rájön az őrzöngés és üvöltve rohan el. Az a kettő, akit látni reméltünk, most ért megpróbáltatása második esztendejének a végére. Majd megállunk a kútnál és viszünk nekik tökhéjban vizet, és így talán meg fogják engedni, hogy a közelükbe menjünk.

Éppen lehajoltak, békességesen ásták a hagymagyat, rövid faásokkal és nem figyeltek ránk, amint a közelükbe jöttünk. Meztelenek és kiaszottak voltak, hosszú, csapzott hajuk és szakálluk volt. De épp olyan békességeseknek és normálisaknak látszottak, mint más kertimunkás és amikor felnéztek és megláttak minket és Endyali üdvözölte és megkínálta őket vízzel, mosolyogtak, visszaköszöntek és abbahagyták a munkájukat, hogy nagyot igyanak. Teljesen normálisaknak látszottak és amikor egy pillanat múlva elmentünk — Endyali attól félt, hogy felingereljük őket és ezért megszólnak minket később a városban, — nyugodtan visszatértek munkájukhoz.

Sanghában láttam több ilyen vérpapot, akik már fel voltak avatva és évek óta gyakorolták hivatásukat. Megtartották szakállukat és hosszú hajukat és csak durva, rövid zubbonyt hordtak, derekukon nyersbőr-övvel, de nem voltak piszkosak vagy gondozatlanok. Ők is megnősültek, úgy éltek, mint a többi habbe és művelték földjeiket.

Kora tavasszal az esőzés előtt, amikor Ammának a legfőbb áldozatot mutatták be, ők vágták el a juhok, kecskék és bikák nyakát és a priapikus obeliszkeket vérrel árasztották el. Az év többi szakában néha csekély díjazás fejében a fetisimádókat is szolgál-

ták és áldozatokat mutattak be a régi erdei bálványok előtt.

Endyali tudta, hogy főképp nagy, nyilvános kultuszukat akarom jobban megérteni, de hogy egyúttal arra is kíváncsi vagyok, milyen átalakuláson ment keresztül fetisizmusuk, mikor eredeti földrajzi helyéről eltávolodott és alacsonyabb szerepre lett rendelve. Megtudta, hogy bizonyos napon fetis-szer-tartás lesz Ireliben, egy szomszédos sziklavárosban, és azt ajánlotta, hogy elvisz engem oda, hogy megnézzem. Sangha — amint jól-rosszul megmagyaráztam — egy nagy hegy tetején volt. Irelit rövid félórai lovaglással déli irányban el lehetett érni és azután egy vagy két órát kellett lefelé mászni a sziklán, gyalog. De minthogy Endyali szerint ott olyan párkányok és kötélhágcsók vannak, amelyeken nagyon nehéz annak járni, aki nincs hozzászokva, azt tanácsolta, hogy menjünk inkább kerülőúton, lóháton, egy alagúton keresztül, menjünk le a síkságra és onnan másszunk fel Irelibe, úgy könnyebb.

Elhatároztuk, hogy egy nappal korábban megyünk és ott töltjük az éjszakát. Endyali atyja adott nekünk lovakat, de élelmet nem vittünk magunkkal, mert biztosak voltunk benne, hogy szívesen látnak és jól megvendégelnek bennünket. Lementünk a síkságra, három óra hosszat a mezőkön át nyargaltunk a hegyek lábánál és végre megláttuk Irelit. Első pillantásra olyan volt messzebből, mintha az egész város falai-val, tornyocskáival, terraszaival mágikus módon függne a csupasz sziklán, de mikor közelebb értünk és a látási szög megváltozott, láthattam, hogy már lent kezdődik a szirt lábának meredek sziklái közt és lassan,

fokról-fokra emelkedik, párkányzatról-párkányzatra, egyre meredekebben, míg végül is egészen függőleges lesz, terraszait, barlangjait és ablakait csak létrákkal és kötelekkel lehet elérni. Valahol dob szólt, magasan fent, de nemsokára, miután beléptünk a város alsó részébe, elhallgatott és az a kevésszámú ember, akikkel a szűk utcákban a házak falai és udvarai közt találkoztunk, zavarban volt és nem nézett ránk nyílt tekintettel. Némelyikük megismerte Endyalit és viszonozta a köszöntését, de szinte mintha nem szívesen tette volna.

És mikor odaértünk a főnök házához, ahol, azt hittük, szívesen fognak látni minket, szórakoztatásunkról is gondoskodnak és ottmarasztalnak éjszakára, hát még csak be sem hívtak minket. Pedig ez az itteni főnök bizonyára hallott jövetelünkről. Napnál világosabb volt, hogy nem szívesen látnak bennünket. Kezet fogott velünk és érdeklődött Endyali apjának az egészsége iránt, de ellenszenvet érzett irántam és haragudott Endyalira, hogy elhozott engem.

Mikor megkérdeztük, hogy mi van a szertartással, azt mondta, hogy már a múlt héten megtörtént. Azt mondta, hogy a házáat éppen tatarozzák, — amiről szó sem volt, — és hogy azért nem hívhat be bennünket. Azt gondoltam, hogy az én jelenlétem okozza az egész bajt. Ha Endyali egyedül ment volna, jól fogadták volna. Az afrikai feketék közt, saját területükön, ahol nincsen sem fehér adminisztrátor, sem helyőrség a szomszédban, a fehér jövevényt vagy jól fogadják, vagy nem. És ha nem örülnek neki, értik a módját, néha alattomos és néha egyenes úton, hogy a fehér ember rosszul érezze magát náluk és

megszabaduljanak tőle. Eljárásuk éppoly kínos és hatékony, mint az, amelyet az amerikai bennszülöttek alkalmaznak, amikor egy néger bejön egy fehér vendéglőbe vagy egy fehér templomba vagy alvóhelyet keres magának a fekete övön kívül. Ireli főnöke nyájasan sértő volt. Mikor megpróbáltam megbékíteni, megvetett, lenézett engem, hogy fáradságot vettem magamnak.

Endyali kezdett dühös lenni, amihez talán joga is volt. Az én bosszúságom annál kínosabb volt, mert eltekintve attól, hogy Endyali barátja voltam, nem volt semmi jogom ott lenni. Ha őnekik nem tetszett az én fehér arcom, vagy nem akarták, hogy egy idegen jelen legyen egy helybeli vallási szertartáson, utóvégre ehhez joguk volt, bár lehettek volna egy kicsit udvariasabbak is. De amikor Endyali azt mondta, hogy legalább szeretné megmutatni nekem a város felső részét, mielőtt elmegyünk és a főnök nyersen azt felelte, hogy azt nem lehet, Endyalinak nagy kedve lett volna nekimenni. Szabad habbe volt egy szabad habbe városban, amelynek a létrái és lépcsői épp úgy mindenkinek rendelkezésére álltak, mint a mi utcáink otthon. De fiatal volt még és határozatlan és úgy látszik, nem igen lehetett segíteni a dolgon. Azt mondta, nagyon szégyenli magát, hogy csak azért hozott engem ilyen messzire, hogy itten saját törzsének emberei sértegensenek, de még nincs meg a megfelelő kora és tekintélye, hogy ellene szegüljön egy főnöknek, és ebben igaza volt. Közben a város néhány lakosa, akik bizonyára a főnök utasítását követték, mert mintha maguk is szégyenkeztek volna, egy vacak, beteges, kiéhezett csirkét hozott, amely egy kutyanak sem lett volna megfelelő reggeli és néhány piszkos tojást,

amelyek nyilvánvalóan záptojások voltak és azt mondták, hogy ez minden élelem, amit a falu fel tud nekünk ajánlani.

Mit volt mit tenni, vissza kellett mennünk Sanghába, megalázva és dühösen. Nagyon kellemetlen élmény volt és kitűnően illusztrálta, hogy mi történhet az utazókkal, ha olyan bennszülöttek közé kerülnek, akik valami — gyakran soha ki nem derülő — okból rossz néven veszik a jelenlétüket.

De ennek a megalázó történetnek folytatása is volt, és részben magyarázatot is találtunk rá, mert Sanghában — ahol mindenki hallott arról, hogy mi történt velünk és sokat beszéltek róla — az öregebbek mintha emlékeztek volna rá, hogy Ireli főnöke régtől fogva személyes gyűlöletet érez a fehérek iránt, mert sok évvel ezelőtt valami bizonytalan sértés vagy igazságtalanság érte. Akárhogy is volt a dolog, mikor Dounairon Doli meghallotta, hogy mi történt, nemcsak Ireli főnökére dühöngött, hanem Endyalira is, rám is, és mindegyre azt mondta Endyalinak :

— Vissza kell mennetek ! Mindkettőtöknek vissza kell mennetek ! Ha nem volnék beteg, rögtön friss lóra ülnék és visszamennék ! A szertartás nem fontos. De ide Ireliből mindenki szabadon jöhet-mehet és Sanghából is mindenkinek szabadon kell járnia-kelnie Ireliben. Majd meglátjuk, mit lehet csinálni. De most mind a kettőtöknek vissza kell mennetek !

Szégyenkeztünk Endyali atyja előtt.

Miután Dounairon másokkal is tanácskozott, elhatározta, hogy csendben és oly módon kell visszamennünk, hogy amennyiben igazi viszály lenne a dologból, Ireli legyen a hibás, a támadó fél. Itt egyszerűen arról

volt szó, van-e joga egy sanghai embernek és a sanghai ember vendégének szabadon járnia-kelnie Ireliben? Ha lóháton térünk vissza Alsó-Irelibe, a síkságon át, esetleg megint megállítanak bennünket az alsó városban és azt mondják, hogy nem mászhatunk följebb, és ha veszekedés keletkezik, mi vagyunk azok, akik erőszakosak voltunk. Dounairon terve tehát az volt, hogy menjünk inkább gyalog, ereszkedjünk le a sziklaszirten, a párkányzatokon és létrákon és így egyenesen belecsöppennünk Felső-Irelibe. Biztos volt benne — mondta — hogy ha egyszer ott vagyunk, a főnök nem mer minket kiutasítani. Hanem el fog kísérni minket Endyalinak egy nagybátyja is, egy erős és méltóságteljes idősebb ember, aki tudja, mit kell mondani, ha veszekedésre kerül a sor. Mindez nem volt olyan gyermeki és mindennapi dolog, sem nem érintett annyira csak engem, mint fehér embert, mint ahogy az ember olvasva gondolná. Inkább a precedens kérdéséről volt szó és a város és falu méltóságáról, amelyet Endyali és én — sajnos — meg lehetős rossz színben tüntettünk fel, sőt határozottan gyáván viselkedtünk.

Az eredeti kirándulás lóháton fél napig tartott, viszont a szikla szélén lemenni ugyan nehéz volt, de sokkal gyorsabb. Az utolsó félóra kecskének való volt, néha kötélhágcsókon, néha létraszerű, sziklába vájt lépcsőkön másztunk; egy-két helyen csak éppen annyi hely volt a márványsímára kopott sziklapárkányon, amennyin az ember keze és lába elfért. A habbeknek ez semmi sem volt. Gyermek, sőt öreg asszonyok mászkáltak fel és le. Egy sziklamászónak sem esett volna nehezére. De nekem még műkedvelő tapasztalataim sem voltak a sziklamászás terén, és ezért volt sok

pillanat, amikor jobban féltem attól, hogy lecsúszom, mint minden veszekedéstől, ami megérkezésemkor kifejlődhet. De a nagybácsi segített nekem, vitte a cipőmet a nyakára felfűzve, és mezítláb biztosabban éreztem magam.

Mikor azután csakugyan leértünk a szikla lakott részébe, úgy el voltam ragadtatva, hogy elfelejtettem minden félelmemet és elfelejtettem a veszekedést is. A szikla keresztül volt lyuggatva barlangokkal, mint egy méhkas. A barlangokat nyilván még az eredeti troglodyták csinálták — és a későbbi habbek tökéletesítették, amikor agyagfalakat és terraszokat építettek a párkányokra. Az egész sziklaarc úgy élt, mint egy méhkas. Úgyszólván minden terraszon voltak emberek, asszonyok, gyermekek, sőt kutyák is és időnként a barlangok szájából vagy kis négyszögletes ablakokból dugták ki a fejüket.

Megpihentünk egy terraszon, amelyen több férfi ült és egy asszony fát aprított. Endyali nagybátyja leküldött egy embert, hogy mondja meg Ireli főnökének, hogy mi baráti látogatást teszünk a felső városban és ha ez véletlenül nem tetszenék neki, jöjjön föl és mondja meg, hogy mi a kifogása. Némelyik irelibeli ember, aki ott ült a terraszon, hallotta az üzenetet és nevetett. Nemsokára az egyik egy korsó vizet hozott nekünk. A nagybácsi elmagyarázta, hogy én Sanghában élek, mint Dounairon családjának a vendége. Kíváncsian nézegettek és sokat beszéltek, de nem voltak barátságstalanok. Szemlátomást hidegen hagyta őket főnöküknek személyes haragja és civódása. Endyali nagybátyját ismerték, ő pedig tudta, hogy mit tesz és mond.

Kezdett meleg lenni a párkányon, a napsütésben, és nemsokára az egyik ember hívott bennünket, hogy jöjjünk utána. A párkány, amelyen voltunk, fedetlen volt, amolyan köztér-féle. Lemásztunk néhány létrán és az ő „házának“ magánterraszára értünk. Ez a terras az sziklaoldal egy természetes barlangjának a széles nyílásában volt, tetejét egy kiugró szikla alkotta és körülötte alacsony agyagfalat építettek, térdmagasságban, úgy hogy szép kényelmes nyitott verandát alkotott, amint ott függött a levegőben, ezer mérföld magasságban a roppant nagy völgy fölött. Nagyszerű lehet így élni — mintha az embernek balkonja volna egy new yorki felhőkarcolón. Ez a természetes veranda, mely nyitva volt a völgy felé, de alacsony agyagfala és a fölötte levő szikla megvédték, a család lakószobája volt jó idő esetén. Voltak a verandán bőrrel fedett fekvőhelyek, egy nagy agyagkályha, korsó, tőkhéj-edények, alacsony fazsámoly. Ebből a barlangból mesterségesen a sziklába vájt négyszögletes szobák nyíltak, amelyeket nyilván a régi troglodyták készítették. Hatan laktak itt, — mondta a férfi, — de feleségei és gyermekei most éppen lent voltak a kertben.

Ezen a terraszon láttam először habbe házioltárt. Maga az oltár alacsony, lapos, négyszögletes kő volt, két láb széles, nem nagyobb. Közepében egy agyagból készült phallus állt, mint egy kis oszlop. Jobbra tőle egy kis dobozban — hogy ne dőljenek fel — három csúnya kis fababa állt, hat-hét hüvely nagyságban, kicsi, bábuszerű marionettek, szervük nyersen ki volt faragva, de nem volt eltúlozva, az egyik férfi volt, a másik nő és a harmadik hermaphrodita. Az oszloptól balra nyitott csésze állt és benne valami feketés folyadék,

részben megalvadt vér, amellyel az oszlop és a három kis bábu is be volt kenve.

Nem volt valami szép, viszont rendkívül érdekes volt. Megkérdeztem, milyen szertartások játszódnak le ezek előtt a házioltárok előtt. Azt mondták, hogy tulajdonképpen semmiféle szertartás, hanem a családfő kötelessége, hogy időről-időre megöljön egy kakast és hintse meg ezeket a vérrel, amelyet a csészében tartanak. Megkérdeztem Endyalit, hogy Sanghában is vannak-e ilyen házioltárok, és azt felelte, hogy nincsenek. Sanghában nem egészen így van a dolog, mert sok család teljesen feladta a fetisizmust és csak Ammát imádja, a nyilvános oltároknál. Például az ő családjának sincsen ilyen oltára, de azért őrzik a Sanghatorzs régi fetisét, és családjá, azt mondja, néha annak is áldozatot mutat be, éppen úgy, mint Ammának. Házigazdánk — akit egyáltalán nem bosszantott, hogy ennyire érdeklődünk véres kis istenei iránt, sőt inkább tetszett neki, — most elővett egy kis csészét és meghintette az isteneket a keverékkel, hogy megmutassa, hogy csinálják.

Második látogatásom Ireliben határozottan barátságosabb volt, mint az első. Első látogatásom alkalmával észrevettem egy terraszon, nagyon magasan fent, balra attól a helytől, ahol most voltunk, egy tárgyat, ami olyan volt, mint egy nagy fadoboz vagy frigláda, és világos színekkel csíkosra volt festve. Előtte állt Amma itteni főoltára. Csupa hepciáskodó büszkeségből elhatároztuk, hogy most oda megyünk. Nem voltam zavarban, sem lelkiismeretfurdalást nem éreztem, minthogy Endyali nagybátyja jól tudta, hogy mit akar. Így hát felmásztunk és senkinek sem volt

kifogása ellene. A főnök egy szót sem felelt üzenetünkre és nem is tett semmit, hogy utunkat állja.

Mikor felértünk, láttuk, hogy a csikosra festett frigyláda tulajdonképpen kockaalakú ház volt, akkora, mint egy családi mauzoleum, vagy kriptá egy temetőben, nagy, kettős faajtóval, amely be volt csukva, de nem volt lelakatozva, elrekeszelve; az egész olyan volt, mint egy garázs. A párkányon egy őrt találtunk, aki egyáltalán nem bosszúsan megkérdezett minket — nem sok érdeklődéssel, de azt hiszem borraivalót várva, — óhajtjuk-e, hogy kinyissa az ajtót és beengedjen bennünket? Olyan volt, mint egy európai sekrestyés, aki az idegeneknek felajánlja, hogy kinyitja egy kriptá vagy egy kápolná ajtaját. De Endyali nagybátyja, aki nyilván azt gondolta, hogy most Sanghán van a sor, hogy fennhordja az orrát — azt mondta:

— Nem, nincs ott semmi, amit érdemes volna megnézni. Csak azért jöttünk ide, hogy sétáljunk egyet a párkányon és megnézzük a kilátást.

Voltaképpen egyáltalán semmi okunk nem volt, hogy idejöjjünk, kivéve azt, hogy meg akartuk mutatni, hogy idejöhetünk, ha akarunk. Később Aruban láttam egy hasonló frigyládának a belsejét. Nem volt templom, hanem csak a szentelt tárgyaknak, az áldozatoknál használt késeknek, kelyheknek, stb. a raktára. Szükségtelen mondanom, hogy egy áldozatot sem láttam Ireiben. Mikor végre sikerült egy fetisáldozatot látnom a habbék közt — az Amma-áldozatok oly megszokottak, nyíltak és szabadok, mint a mi templomaink, — azt a véletlennek köszönhettem, mint minden igazán érdekes dolgot, néhány héttel később, amikor éppen részt vettem sanghai barátainak egy családi ügyében.

IV.

Szép napsütéses reggel volt. Ogatembili házának fallal körülvett hátsó udvarában voltunk. Ogatembili, akit alig ismertem, Sangha fővarázslója volt, Sangha régi fetisének az őre.

Endyali atyja, Dounairon Doli, a Sangha-törzs főnöke, bár még mindig beteg volt és nem lehetett jelen, gondoskodott egy áldozati kecskéről és kakasról és utasítást adott, hogy imádkozzanak felgyógyulásáért. Előtte való nap némi barátságos nézeteltérés volt közte és Ogatembili közt, aki nem látott semmi különösebb okot fennforogni, hogy miért engedje meg, hogy egy fehér ember résztvehessen a szertartáson; de Dounairon ragaszkodott ahhoz, hogy minthogy a Doli-család fizeti az áldozatot és minthogy Endyali és én mindenhová együtt szoktunk menni, miért ne mennénk el most is? Ogatembilinek tulajdonképpen mindegy volt. Ekkoriban már mindenki tudta, hogy nincsenek gonosz szándékaim és mindenki barátságosan vagy közömbösen nézte tetteimet.

Különben is magántermészetű családi szertartásról volt szó, amelyen alig egy páran vesznek részt. Az előkészületekben nem volt semmi vallásos vagy ünnepélyes jelleg. Az udvar tíz láb magas vályogfalak között volt, de azért nem volt semmi más, mint a szokásos udvar a ház mögött, farakással, tehénistállóval, mellékházakkal. A varázsló felesége és leánya kölest tört, amelyből azután az áldozatnál használt pépet készítették. A kecskét előtte való este választották ki Dounairon nyájából és most ott állt kipányvázva az udvaron. Egy Seru nevű ember, a nyakfelmetsző, az áldozópapi testületnek egy

hosszúhajú tagja, rövid barnaöves zubbonyban ott guggolt a kecske mellett, egy új kötelet fonva. Endyali és én a farakáson ültünk és cigarettáztunk, Endyali időnként megmagyarázta, hogy miért teszik ezt vagy azt.

A varázsló az udvar egyik sarkában guggolt, háttal nekünk, térde közt egy vörös kakast tartott, azt simogatta és beszélt hozzá. Időnként szabadon engedte és figyelte, hogyan borzolja fel tollait és lépked föl és alá egy pillanatig, azután megint magához húzta annál a zsinórnál fogva, amely a kakas egyik lábára volt erősítve. Amint ott ültem a hátsó udvarban a farakáson és eszembe jutottak a hatalmas orgiasztikus kórusok és fáklyafényes felvonulások a tom-tom-dob szavára a haitii őserdőben, és azok a dolgok, amelyeket azóta láttam az elefántcsontparti erdőben, úgy tűnt nekem, hogy a fetisizmus itt bizony nagyon ócska és szomorú állapotba jutott. Előtte való éjjel rosszul aludtam, mert féltem, hogy netalán mégis úgy fognak döntení, hogy nem szabad résztvennem az áldozaton, de most már nem érdekelt a dolog. Mindig is megvolt ez a buta és önellentmondó hibám, hogy meg akarom nézni, milyenek a dolgok igazából, és mikor meglátom, csalódást érzek. Gyakran lesz ez úrrá rajtam.

Mintegy fél óra hosszat tartottak az egyhangú előkészületek, és ezalatt nem történt semmi más, mint az, hogy a varázsló egyszer ellökte magától a kakast, az csapkodott a szárnyaival és jókedvűen kukorékkolt. Endyali azt mondta, hogy ez jó omen. Végre a nők elkészültek a kölesből való péppel, bementek a házba és bezárták az ajtót.

Most úgy látszik el kellett kezdődnie a szertartásnak. Oltárnak még mindig nyoma sem volt, sem pedig

a titokzatos fetisnek, amelyre Endyali szerint nőnek nem szabad ránéznie. Azért kellett megvárunk, hogy a nők elkészüljenek munkájukkal és bemenjenek a házba.

Nem tudom, hogy pontosan mikor vagy miért váltotta fel unalmamat egy ideges, kellemetlen, félig-meddig hátborzongató érzés, a napfény és a banális hátsóudvarbeli környezet dacára. Nagyon valószínű, hogy csak rámragadt az idegesség Endyaliról, kinek a magyarázatai kezdtek staccato suttogásba átmenni.

— Most jönnek — mondta. — A kapun fognak bejönni. Nem fogod láthatni őket, de itt lesznek.

— Kicsodák? — kérdeztem.

— A régi halottak, a fetis őrei.

Tehát ilyenfajta kísértethistóriáról van szó. Szellemidézésről. Eszembe jutottak kétes kopott lakások New Yorkban, a Central Park West-en, ott is kissé undorodtam és inkább ideges lettem, mint meghatott és úgy éreztem, hogy ha van is valami igazán természetfölötti a függöny mögött, az a valami kellemetlen és piszkos.

Előítélet, de ösztönös és éppen ezért nem lehet tenni ellene.

Ogatembili kinyitotta a kaput, (kis faajtó volt a magas falban) és letérdelt a kapunyílásba, kiterjesztett karral. Ez az attitűd, a mozdulat, a hosszú fehér hálószerű palást, arcának és hangjának feszültsége, nehéz lélegzete: nem volt ugyanaz az ember, mint előbb.

— Jöjjetek, — énekelte, — mert közeledik a pillanat. Áldozni fogunk a régi módon, ahogy ti tanítottatok bennünket valaha régesrég, és az életet adó vér újra ömlik a régi erdei istenek és ördögök számára.

Mikor a kétes szellemtársaság összegyülekezett, Ogatembili becsukta az ajtót és Seru, a nyakfelmetsző segítségével kinyitott egy kis melléképületet és kihuzott abból egy óriási agyagedényt. Azután egy dobogószerű fa-lapot kövekre tettek rá, két melléképület között. A nagy agyagfazékból kiemelték a Sangha-törzs ősi fetisét és rátették erre a rögtönzött oltárra.

Endyali nem mondta meg nekem pontosan, hogy micsoda ez a fetis. A fetis fizikai, anyagi alakja lehet akármi. Csak annyit mondott, hogy majd meglátom magam, ha eljön az ideje. Ez a fetis nagyon régi, szűtte bálvány volt, egy kis ülő ember faragott képmása. Kagylókból és kígyógerincekből készült koszorút hordott. Nagy füle volt, hosszú állati orrmánya inkább, mint orra, de az arca emberi volt. Kicsi grisgris zacskók lógtak a nyaka körül. Keze a térdén nyugodott. Mezitláb volt, és lábait ugyan nem tette keresztbe, de mégis volt valami a lábában és a kezében és a pózában, ami Buddhára emlékeztetett. De az arca bestiális volt és az egész alak be volt fődve régi megcsomósodott vérrel, fekete és rothadt piros csíkokban, amelyek fénylettek, mint a lakk és sűrűek voltak, mint a gumi, úgy hogy az ember nem szívesen nyúlt volna hozzá. Azt hiszem, már nemzedékek és évszázadok óta vérrel van borítva. Ez az ő szérumkultúrája, ez az, amiben él. Kis csengő volt az ölében. A falapokon volt még két vasgyűrű, egy kolbász alakú zsák és egy vaskés. Ezek is az agyagfazékból kerültek ki és ezek is régi, megcsomósodott vérrel voltak áztatva.

Ogatembili a fetis előtt térdelt, de szemét az égre emelte. Gajdoló énekbe kezdett, először óvatosan megbékítve a magas tiszta istent, mielőtt ennek az előtte

Nyugat-Közép-Afrika legszentebb embere (legalább is azt mondják), az Aru-i Hogoun, palotájának udvarában. Egy magas hegy tetején él és mindössze három fehér arcot látott.

ülő istennek szentelte figyelmét. Endyali suttogva lefordította nekem és én leírtam fonetikusan egyet-kettőt a habbe mondások közül is.

— Amma Aganai Yaba ! — ismételte. — Üdvözlünk téged Amma, te egy és egyetemes.

Azután széles kézmozdulattal meghajolt előre, jobbra, balra, hátra és a föld felé és folytatta :

— De üdvözljük az alantiakat is és a körülöttünk levőket is. Üdvözlünk mindannyitokat, istenek és örögök. Hétfajta egyéb isten van és az ember sosem tudhatja biztosan ; azért hát mindnyájatokat üdvözlünk.

Csak ezek után az óvatossági invokációk után fordult egyenesen a kis bálványhoz. Azt mondta neki :

— Most pedig te eléd járulunk, aki megvédelmezed családunkat és megvédelmezed törzsünket, közöttünk és azok közt állsz, akiket nem láthatunk. Most veled van dolgunk és téged üdvözlünk.

— Árva vagyok, de üdvözleteket hozok neked apámtól és anyámtól. A betegen fekvő főnök egy kecskét és egy kakast ajánl fel neked, hogy állítsd talpra és védelmezd meg. Nézd, itt van a fia is. Nézz az idegenre is, aki azonban úgy jön hozzád, mint a beteg főnök másik fia ; védelmezd meg tehát őt is, mert hozott neked egy zacskó kagylót. Engedd meg, hogy mindig a körmenet élén járhasson. Nézd, most mindent úgy teszünk, mint ahogy őseink tanítottak bennünket. Nézd először a kölespépet.

Idáig érve felállt, meghintette a bálványt a kétes folyadékkal és a maradékot italáldozatként a falapra öntötte. Ez alatt Seru, a nyakfelmetező, a kecskét az oltár elé vezette az újonnan font kötéllel.

— Most nézd a vért! — zümmögte Ogatembili, letérdelve, mialatt a kecskét két segédje felemelte és úgy tartotta, hogy a torka közvetlenül a bálvány fölött legyen. Mialatt Ogatembili dalolt, Seru elvágta a torkát; a bálványt és az oltáron lévő többi tárgyat nedves bíbor árasztotta el.

— Most nézd a vörös kakast, — énekelte Ogatembili; és hogy miért látszott nekem az, ami ezután következett, annyira borzalmasnak és obszcénnek, (különösen minthogy sose tudtam megérteni, mit jelent az a szó: „obszcén“,) kisebb személyes titok, amelyet az értelem nem tud megfejteni. Mert ami valójában megtörtént, anyagi, fizikai értelemben teljesen mindennapi volt és fizikailag nem volt borzalmasabb, mint mikor az ember egy amerikai udvarban azt látja, hogy a szakácsné megöl és lekopaszt egy csirkét vacsorára. És mégis megborzogtam és majdnem rosszul lettem. Sok véráldozatot láttam primitív népeknél, némelyikük szép volt és némelyikükben sok titokzatos és borzalmas elem volt; némelyikükben készséggel vettem részt, ittam a vérből és megjelöltek vele, és nem éreztem a tisztatlanság vagy undor érzetét. Láttam, hogy öltek meg kecskéket, bikákat, galambokat, láttam vérforrásokat ömleni, mialatt a nép sikított és a tom-tom dobok peregtek, és általában véve sokkal jobban tetszett nekem, mint egy száraz protestáns templomi istentisztelet, ahol csak orrhangon énekelnek vérforrásokról és még azon is gondolkoztam, hogy talán Istennek is jobban tetszenek azok.

Hát akkor mi történt velem ebben az esetben?

Ha valaki megkérdezné tőlem, hogy vajjon láttam-e egész életem folyamán, — miközben annyit lelel-

kedtem távoli és tilos helyeken, — láttam-e valaha is valami igazán borzalmasat, valamit, ami csakugyan borzongást kerget végig az ember gerincén és amitől az ember hajaszála az égnek áll, azt hiszem, azt kellene felelnem, ha őszinte akarnék lenni :

— Csak egyetlen egyszer és az akkor volt, mikor láttam, hogy áldoznak föl egy csirkét egy kis fabálynak fényes nappal Sanghában egy hátsó udvarban.

De ha megkérdeznék tőlem, miért volt ez olyan borzalmas, nem tudnám megmagyarázni, és azt hinnék, hogy nagyon buta vagyok, mert mindössze csak valami ilyesmit tudnék mondani :

— Hát csak levágták a csirke fejét és a vért egy fabábura öntötték és azután lehúzták a bőrt a csirke nyakáról, tollastól együtt és abból kis sapkát csináltak, aminek olyan alakja volt, mint egy parókának és azt rátették a bábu fejére, ahelyett a kígyógerinc-koszorú helyett, amelyet eddig viselt. Aztán levágták a csirke taróját a csirke fejéről, levágták az egyik karmát és kihúzták néhány tollát és egy kis csokrot csináltak, ezt összekötötték spárgával, mint egy kis baba-virág-csokrot, a bábu kezébe adták és azután hajlongtak és táncoltak előtte.

— És mi volt aztán ? Mi volt az a borzalmas dolog, amit el akar mondani ?

— Hát ez volt minden. Amit mondtam. Ezzel vége is volt. Nem is csináltak azután semmi mást. Ez volt a szertartás vége. A bábút visszatették a nagy agyagfazékba és a fazekat visszatették a melléképületbe. Mi pedig elmentünk.

V.

Úgy volt, hogy nemsokára elhagyjuk a habbék hegyeit, ahová valószínűleg sosem fogunk többet visszatérni, és én boldogtalan voltam, mert úgy látszott, hogy elmenetelemlőkor még mindig épp olyan keveset fogok tudni, mint az első napokban, amelyeket közöttük töltöttem.

Fetisizmusukra vonatkozólag, úgy éreztem, most már megérték annyit, amennyit a kívülálló megérthet, nem számítva saját érzelmileg eltúlzott belső reakcióját, amelyet nem próbálok meg elemezni. A fetisizmus — úgy gondoltam — mikor áttelepítették az őserdőből és elszakították azoktól a misztikus szemléletmódoktól, amelyek az őserdőben sötét méltóságot és szépséget adnak neki, elszakították még azoktól az animisztikus hiedelmektől is, amelyek ott még legdurvább formájában is szellemivé teszik, ez a fetisizmus itten nem találta a helyét és csunya, kisebb házikisértetekkel, manókkal és démonokkal való degenerált, hátsóudvari ügyé aljasodott le. A habbék — azt hiszem — csak játszanak velük és úgy hívják őket segítségül, mint ahogy a civilizált keresztények játszanak tisztességtelen és kétes médiumokkal, „ektoplazmákkal“, asztaltáncoltatással és „indiai vezetőkkel“; a spiritizmus legtöbbször ugyanilyen tisztességtelen, hátsó udvarba való dolog, ha ugyan nem mindig.

De nem értettem meg az igazi mibenlétét annak a nyilvános Amma-kultusznak, amely teljesen kiszorította a tulajdonképpeni fetisizmust, mint vallást. Sem Endyali, sem az apja nem tudták velem megérttetni. A kívülállónak természetesen úgy tűnt, hogy ez a vallás

Priapus imádása. Szimboluma a phallikus vessző. De az nyilvánvaló volt, hogy a vallás nem pusztán a nemiség kultusza és igyekeztem rájönni, amennyire lehetett, miféle szellemi tartalom vagy világnézet van e mögött a szimbólum mögött.

Ha például egy habbe eljönne közénk és meglátogatná katolikus vagy protestáns oltárainkat, azt látná, hogy mi egy keresztet imádunk. De ha hazatérne a nélkül, hogy megtudná, miféle szellemi tartalmakat képvisel ez a szimbólum, épp olyan tudatlan maradna, mint amilyen volt, mikor jött. Esetleg ő is láthatott — mint én — embereket, akik az oltárokhoz járultak, följajánlották áldozataikat, de attól sem lett okosabb.

— Az egyetlen ember, aki eleget tudna tenni kívánságodnak, — mondta az öreg Dounairon Doli, — az aru-i Hogoun, de az messze fent lakik egy másik hegyen. Sosem jön le és a házát csak olyan ösvényen lehet elérni, amelyen sem lovak, sem kecskék nem tudnak felmászni. Ő a legbölcsebb és a legszentebb ember a habbek közt. Sőt ő a legbölcsebb ember az egész világon. Talán ha odamennél, beszélne veled, mert mindenkit fogad, aki nehéz dolgokban tudásra akar szert tenni. Én magam sosem láttam még, de van egy unokatestvérem Aru városában és fiam odavezethet hozzá lovon és azután majd unokatestvérem vezethet tovább.

A következő éjszaka Aruban aludtunk, az unokatestvér házában. Úgy fogadtak minket, mint családtagokat, együtt vacsoráztunk velük az asztalnál, faszámolyon ülve. A vacsora csirke, nyul, fiatal zöldhagyma, főtt köles, méz és kölessör volt. Hálószobánk meleg, száraz, belső barlang volt, a meredek sziklába vájva, amelyen a ház állt. És ágyam egy kivájt üreg

volt, melyet szalmára fektetett nehéz bőrök tettek kényelmessé.

Hajnalban felébresztettek és az unokatestvér vezetése alatt megkezdjük hegymászó zarándokutunkat, először le egy szakadékba, azután felfelé a sziklák tömkelegében, amelyek a szakadékon túl az égnek tornyosodtak. Tíz perc alatt már semmi sem látszott Aruból, a meredek sziklák közt. Itt nem voltak létrák, kötelek, ösvények, sem az emberi lakásnak semmi jele. Mezitláb mentünk, mint Mózes, de nem azért, mert szent volt a föld, hanem azért, mert cipővel vagy csizmával lecsusztunk volna a párkányról és kitörtük volna a nyakunkat.

Úgy képzeltem, hogy az arui Hogoun barlangban lakó remete lesz. De mikor a fél délelőttön át tartó hegymászás után felértünk egy óriási párkányra, a szikla tetejének a közelében, láttam, hogy azt falak és épületek fedik. A falakon belül köves kert volt, félköralakú mélyített udvarral és egy nagy kőszékkal, amely majdnem olyan volt, mint egy trónus. Vele szemben kőpadok voltak a szikla oldalába vájva és a kerttel és a sziklával szemben, háttal a külső falaknak és a szakadéknak, állt a Hogoun agyagból épült, de homlokzatában két emeletes és egyiptomi templomok módjára oszlopos háza, körülötte egy sor phallikus kúp; és az egész sápadt, polichróm színekkel befestve, amelyek közt a viharállott lágy rózsaszín volt az uralkodó.

Templomhoz jobban hasonlított, mint emberi lakáshoz, de tulajdonképpen püspöki palota volt inkább, mint templom vagy kolostor, mert bármilyen szent is volt az arui Hogoun, nem volt sem remete, sem szerzetes; sőt nagyon nagy kényelemben élt elszigeteltségében. Szolgái voltak, akik személyét ápolták és kertjét gon-

dozták, volt felesége és két fiatal szép lánya, akik nem voltak ikrek, de egykorúaknak látszottak. Maga a Hogoun nem volt látható.

A szolgák bevezettek bennünket a külső fal kapuján keresztül és ekkor kijöttek a házból a Hogoun lányai, kíváncsian, köszöntek nekünk és mézzel édesített vízzel kínáltak meg. Fülcimpájukba kis szalmaszálak voltak szúrva és megmagyarázták nekünk, hogy a mamájuk éppen nemrég fúrta ki azokat. Nevettek rajta és azt mondták, hogy fájt és hogy a szalmaszálakat mindennap meg kell csavarni. A habbe lányok sokszor egy tucát arany vagy ezüst gyűrűt is hordanak a fülükben és néha az orrukban is hordanak ékszer, mint a hindu hölgyek. A két lánynak szép nyakláncai voltak és ruhájuk finom anyagból volt szőve. Nyilvánvaló volt, hogy az arui Hogoun a szegénységet nem tekinti az életszentség szükségese járulékának.

De ő maga, mikor végre kilépett a házból, hajadonfőtt és mezitláb volt, öreg barna zubbonyban, amilyent Tolsztoj gróf viselhetett volna és nem volt rajta semmi varázsszer vagy amulett, sem papi méltóságának semmiféle jelvénye. Tiszta fekete, magas, szép és méltóságteljes külsejű ember volt, közömbösen és nagy egyszerűséggel üdvözölt bennünket, de szemében — melyben valami gyengéd, jóságos humor is csillogott, — távolbanéző tekintet volt. Idősebb, erős, kissé patriarchális jelenség volt, bár fehér szakálla csak vékony tincs volt. A habbék szerint nagyon bölcs és szent ember volt, a legbölcsebb és legszentebb az egész világon, — mindenestre egyszerű és jóságos embernek látszott.

Elküldte lányait, hogy gondoskodjanak élelemről

és felszólított hármunkat, Endyalit, az arui unokatestvért és engem, hogy ülünk le a legkényelmesebb kőpadra az árnyékba. Az unokatestvér nem akart leülni, amíg a Hogoun állt, és a Hogoun mosolyogva leült a földre, a pad mellé.

Valószínűnek tartom, hogy bizonyos szenthez méltó büszkeséget talált abban, hogy a földön ült és hiú is volt rá. Vagy pedig talán így volt a számára a legkényelmesebb. Úgy látszik, szerette, ha keze a földet éri, és néha lábát simogatta, mint a gyermekek, miáltal a beszélgetés szüneteiben elmerengett és gondolkozott.

Lassan kialakított, tisztelettudó és óvatos kérdéseimre, amelyek arra vonatkoztak, miféle ezoterikus belső igazságot és értelmet tud adni az Amma-kultusznak, azt válaszolta, hogy Amma nem Priapus, sem pedig semmi olyasmi, amit anyagi szimbolumokkal ki lehetne fejezni; Amma — mondta — Isten, az egyedül igaz és egyetemes Isten.

— De hogy megértsed a misztériumot, — folytatta — meg kell értened, hogy Amma egyúttal Három is, hogy Amma egyetlen egy és feloszthatatlan és mégis Három az Egyben.

Egy csaknem megközelíthetetlen hegytetőn, Afrika közepében, olyan nép közt, amely sosem hallott a kereszténységről és ahová misszionáriusok sosem hatoltak el, a phallikus Amma fekete papja kimondta, vagy legalább is úgy hangzott, mintha kimondaná a Szentháromság tanát. Eltűnődtem, vajjon olyan megfejthetetlen rejtéllyel állok-e szemben, mint az, hogy tibeti kolostorokban — amelyek régebbiek, mint a kereszténység — keresztényi és szabadkőműves emblé-

mákat és formulákat találtak. Azonban az arui Hogoun megtanított arra, hogy bizonyos megdöbbenő párhuzamosságok ellenére, — amelyeknek az ezoterikus és okkult dolgok hívei nagyon megörülnének, és talán joggal is, amint később meglátjuk — a habbek Szentháromsága sem teológiai, sem történelmi értelemben, semmi-féle külső, szószerint vehető módon nem függött össze a keresztényi Atya, Fiú és Szentlélek fogalommal.

Mielőtt a Hogoun kifejtette volna a Szentháromság tanát, halkan beszélgettünk egymással. Azt hiszem, akkor adom vissza leghívebben beszélgetésünket, ha lejegyzem a kérdéseket, amelyeket feltettem és a válaszokat, amelyeket adott, pontosan úgy, amint leírtam magamnak közvetlenül intervjúnk után.

Az én kérdésem : Tehát nem az oltáraitokon látható agyagtárgy az, amit imádtok ?

Hogoun : Oltáraink Amma megnyilatkozásának jelképei, de mi csak az egy igaz Istent imádjuk.

Kérdés : Ez az egy igaz Isten maga Amma ?

Hogoun : Nincsen Isten rajta kívül.

Kérdés : Mi is azt mondjuk, hogy az egy igaz Istenben hiszünk és vannak olyanok, akik azt állítják, hogy többet is tudnak róla és úgy írják le, amint nagy fehér trónon ül, hatalmas fénylő ábrázattal és azt mondjuk, hogy bennünket a saját képemására alkotott. A ti Ammátok olyan, mint a mi Istenünk, vagy pedig olyan, mint egy ember ? Van teste, keze, arca ?

Hogoun (hosszas gondolkodás után) : Senkisé nem nézett még Amma arcába. Őseink bölcsőbbek voltak, mint mi ; mégse merte egyikük sem állítani, hogy színről-színre látta Istent. Ki tudja tehát megmondani, vajjon van-e arca Istennek, vagy nincs ?

Kérdés : Mi is azt tanultuk, hogy senki élő ember nem láthatja Istent színről-színre, de vannak köztünk olyanok, akik azt állítják, hogy beszélhetünk vele, sőt hallhatjuk is a hangját. Ammával is így van?

Hogoun : Mi is beszélhetünk Ammával és hiszünk benne, hogy meghallja hangunkat ; de még soha senki nem hallotta Amma hangját.

Kérdés : De hol van Amma lakóhelye ? Mi azt mondjuk, hogy Isten a magasságokban lakozik és amikor imádkozunk, így kezdjük : „Mi Atyánk, ki vagy a mennyekben . . .“

Hogoun : Mi is felemeljük karunkat és szemünket, de imádságunkat így kezdjük : „Amma, fent, lent és köröskörül,“ mert Amma mindenütt jelen van. Mindenben megnyilvánul, de ő maga láthatatlan marad.

Mikor beszélgetésünk ehhez a ponthoz ért, jelentette ki a Hogoun megdöbbenő tanát a Szentháromságról és mindjárt magyarázni is kezdte. Éppen azért, hogy megnyilatkozzék, abból a célból, hogy megnyilvánuljon, osztotta magát a láthatatlan és oszthatatlan Amma Hárommá.

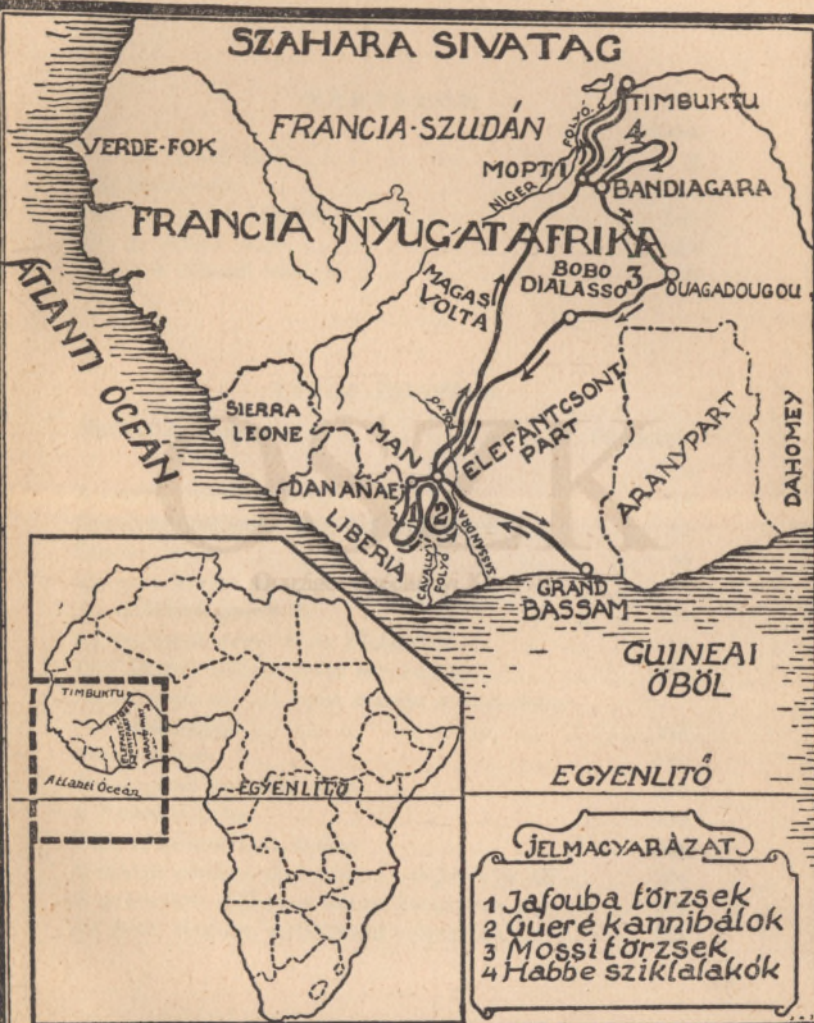
— Eleinte csak Amma volt, — mondta a Hogoun. — Rajta kívül semmi sem volt a világon. Hogy megteremtse az anyagi világot, az embereket, az állatokat, a fákat, a növényeket, a fűvet és mindent, ami él, két elemre osztotta magát: a férfi elemre, amely megtermékenyít és a női elemre, amely szül. Minden élet ennek a két elemnek az elegyedéséből származott, a két elemből, amely ellentétes és mégis egy. És ez a mi háromságunk ; Amma az Egy, Amma az Atya és Amma az Anya. Amma egy-voltának nem lehet szimboluma. Amma férfivoltának a kifejezésére a ter-

mészetes jelet választottuk és elhelyeztük oltárainkon. Az egész föld és minden, amit magán hord, Ammának az Anyának, a szülőnek a szimboluma, de ha a Háromságnak ezt a harmadik részét oltáron akarjuk ábrázolni, egy kelyhet vagy csészét helyezünk oda.

— Az eső és a nap megtermékenyítik a földet, a magok a földbe hullnak és megtermékenyülnek a föld méhében, épp úgy, mint ahogy a férfi magja megtermékenyíti a nőt. Ez mind Ammának, az életadónak a megnyilvánulása. Csak egy istene van a mezőnek, a fának, a férfinak és az asszonynak: a termékenység, a gyümölcsözés, a termés, az élet. Csak egy gonosz van, a mezőnek, a fának, a férfinak és az asszonynak: a meddőség, a terméketlenség, a halál. Amma az Élet és Amma vallása az élet vallása. Ebben hiszünk, erre tanítjuk gyermekeinket — és ennek építjük oltárainkat.

Lejöttünk a hegyekből... A tenger szintjét Grand Bassam-ban értük el... Tenger szintje Marseillesben... Tenger szintje Párisban... Tenger szintje New Yorkban... A tenger szintjéről emelkednek föl az Eiffel-tornyok, a Paramount- és Chrysler-tornyok, mintha a habbe oltárok büszke, gigantikus testvérei volnának és lábuknál épp olyan fantasztikus és érthetetlen nép él, mint a habbek: nép, amely szintén örültnek látszik, de amely látszólagos örülete és hátsóudvari borzalmi ellenére, — ezek a maguk módján éppoly csúnyák, mint amit Sanghában láttam —, mégis hisz az élet vallásban és az életet a maga módján imádja.

TARTALOM

	Oldal
I. Az őserdő lakói	3
II. Emberevők	113
III. Timbuktni közbjáték	167
IV. A sziklák népe	213
A szerző útjának térképe	269

KÉPEK JEGYZÉKE

William B. Seabrook	Címlapkép
	Oldal
A szerző „vándorcirkusza“	16
Gyermekprimadonna San Dei udvarában	32
Őserdei bűvész	48
Yafouba bűvész az egyik kislánnyal	64
Az emberevő guerék közt	80
Az emberevő gueré törzs főszakácsa	96
Egy álarcos varázsló-orvos bevonulása	128
Fiatall gueré nő, aki most tanulja a boszorkány- mesterséget	144
Gueré harcos	160
Fiatall gueré kannibál anyja	176
A Yatanga Naba	192
Fiúk nő-utánzó tánc közben	208
A habbék országa, ahol minden a fejetetején áll	224
A gyermekek nyilvános oltára Sanghában	240
Az Aru-i Hogoun, palotájának udvarában	256

